

Th. A. BOEREE,
Luit.-Kolonel der Veld Artillerie.

HET BELEG VAN
BERGEN OP ZOOM
IN 1747 ♢ ♢ ♢

Overdruk uit « Ste Geertruydsbronne ».

Th. A. Boeree

Luit.-Kolonel der Veld Artillerie

Het beleg van Bergen op Zoom in 1747

Overdruk uit St. Geertruydsbronne

(1934, 1935, 1937, 1938, 1940)

Inhoud

Inleiding	5
De vestingwerken van Coehoorn	9
Aanval en verdediging van dergelijke vestingen	14
Het Voorspel	22
De leiding bij den verdediger	32
De Aanvaller	38
Het Beleg	42
Cronström	43
Beleg	51
Tucht	54
Journaal Cronström	59
Wouw	64
La Pucelle	68
Mijnoorlog	73
Bombardement	75
Bestorming	77
Verdediging	81
Strijdverloop	83
Terugtocht	87
Forten	93
En de bezittingen der inwoners?	94
Plicht of verraad?	101
De teruggave van het Markiezaat	112
Bronnen	118
Biografie Th. A. Boeree	120

Schetskaarten

Schets	1	Overzicht vestingdeel dat in 1747 door de Fransen werd gekozen als aanvalsgebied	8
Schets	2	Plattegrond van het zelfde gebied met ondergrondse verdedigingsmiddelen	21
Schets	3	Kaart van de inundatie tussen Bergen op Zoom en de Steenbergse Vliet	41
Schets	4	Overzicht van de door de Franse aanvaller aangebrachte schade en aanvalsroutes der colonnes	67
Schets	5	De fortelinie vanaf de stad tot aan de zoute inundatie	31
Schets	6	Kaart van de vesting rond de stad, de vesting van Menno van Coehoorn	50
Schets	7	Detailkaart van het fort De Roovere	92
Schets	8	Detailkaart van het fort Pinssen	100
Schets	9	Detailkaart van het fort Moermont en naastliggend landgoed De Blauwe Voorschoot van (de familie van) opzichter Van Bommel	111

Inleiding

Het lijkt een ondankbare taak, te schrijven over de belegering van Bergen op Zoom in 1747 want van weinig gebeurtenissen uit onze vaderlandsche geschiedenis is zooveel te boek gesteld als van dit onderwerp. Talloos zijn de dagverhalen van inwoners en vreemdelingen, de overzichten van tijdgenooten en nakomelingen, tot zelfs in de archieven van het Departement van Defensie vindt men zeer veel waardevolle gegevens, die uit dien tijd dateeren.

Een samenvatting van al deze bronnen zou een studie opleveren, die zoo uitgebreid en technisch zou zijn dat zij reeds daardoor den lezer zou afschrikken. Voor den beoefenaar der krijgsgeschiedenis zou deze studie slechts geringe waarde hebben, daar onze hedendaagsche strijdmiddelen technisch zoozeer verschillen van die onzer voorvaderen, dat wij er geen lessen meer uit zouden kunnen putten, ware het niet dat één factor door alle tijden heen dezelfde blijft en dat is de mensch met de goede en slechte eigenschappen, die ten slotte zijn daden beheerschen. Besluitvaardigheid en angst voor het nemen van een beslissing, overschatting van eigen krachten en overdreven angst voor de strijdkrachten van den tegenstander, trouw en plichtsverzaking, moed en angst voor lijfsbehoud, het zijn de uitersten van de eigenschappen, die wij allen in meerdere of mindere mate bezitten, en die van overwegende invloed zijn op de afloop van de strijd.

Beziet men de gebeurtenissen van die dagen uit dat oogpunt, dan is het een dankbaar onderwerp van studie, het antwoord te zoeken op de vraag:

Hoe kan Bergen op Zoom, de stad, die alle aanrandingen ten spijt steeds onaangeroerd is gebleven en daarom LA PUCELLE wordt genoemd, de stad, die daarna door Coehoorn, den beroemsten vestingbouwer van zijn tijd tot een onneembare sterkte is gemaakt, door de Fransen veroverd worden, niettegenstaande de aanvoer van krijgsvoorraden en levensmiddelen ongehinderd geschiedde, terwijl de stad niet kon worden ingesloten en de aanvaller geen krijgslist heeft gebruikt ?

Uit de feiten blijkt, dat het onjuist is te willen volhouden, zooals men vroeger zoo gaarne deed, dat de stad bij verrassing werd genomen, evenmin waren 's vijands aanvalsmiddelen zoo krachtig, dat daardoor de verdediging tot mislukking gedoemd was.

Het antwoord zal moeten luiden:

In een bondgenootschappelijke oorlog moeten te veel belangen gediend worden, men waagt het niet veel op één kaart te zetten en versnipperd daardoor de krachten.

Bij de strijd om Bergen op Zoom was de aanvaller een man uit één stuk, de verdediger was niet voor zijn taak berekend, de onder-commandanten werkten elkaar tegen, de manschappen steunend op het sprookje der onneembaarheid waren zorgeloos en brooddronken, zij misten alle krijgstucht.

De opperste leiding in deze strijd berust bij den Hertog van Cumberland, een Engelschman, en in het kleine verband van de strijd nabij Bergen op Zoom vinden wij drie afzonderlijke troepen,

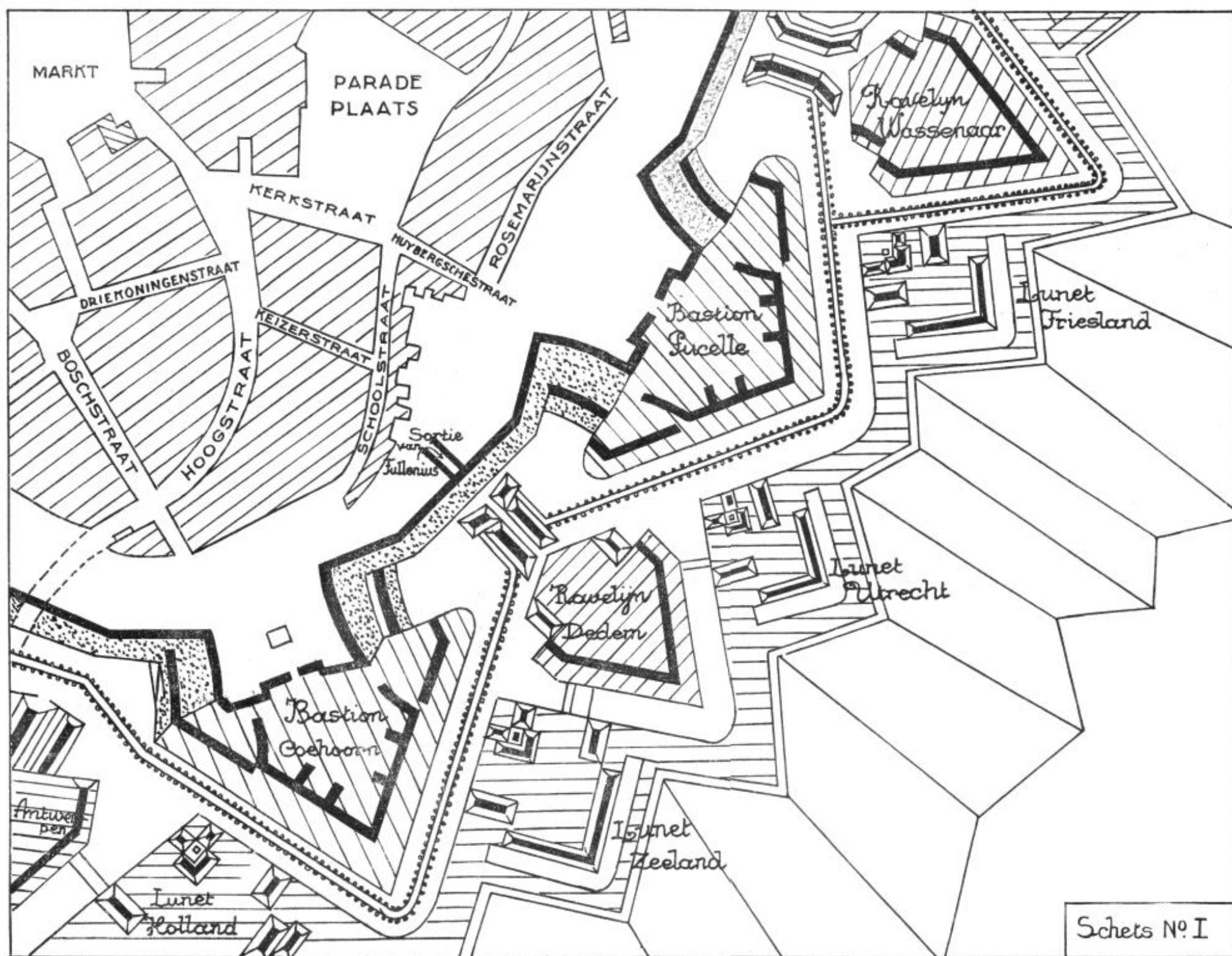
- ten eerste de troepen in de vesting staande onder den Prins van Hessen Philipsthal een Duitscher, door een samenloop van

omstandigheden in deze oorlog aangewezen als gouverneur van de vesting,

- ten tweede in de fortenlinie de Prins van Saksen Hilbourghausen, eveneens een Duitscher,
- en ten slotte bij Oudenbosch een legertje onder Schwartzenberg (oud Friesch geslacht) en Chanclos, een Oostenrijksch generaal.

De algemeene leiding over deze drie deelen berust bij Cronström, een Zweed. En welke troepen hebben hier gestreden? Oostenrijkers, Engelschen, Hessen, Hannoveranen, Kroaten, en Hollanders. Hoe klein is het aantal Hollanders ten slotte, op deze sterkte van 36.000 man. Bij die enkele regimenten vindt men eindelijk klinkende Nederlandsche namen zooals Regteren en Burmania, bij de hoogere legerleiding komen zij niet voor.

De vaderlandsliefde, de groote band, onmisbaar in de nationale strijd, ontbrak daardoor aan geallieerde zijde geheel. De eenheid van handelen eveneens; in tegenstelling hiermede berustte de hoogste leiding aan Fransche zijde bij den Maarschalk Maurits van Saksen, een man met een wereldberoemde reputatie, de strijd om Bergen op Zoom werd geleid door den generaal Löwendahl, een krijgsman uit één stuk en met een groote bekwaamheid, een man, die voor niets terugdeinsde, als het er op aankwam door zijn daden de gunst van zijn Koning te verwerven.

De vestingwerken van Coehoorn

Na de vrede van Rijswijk in 1697 is Menno van Coehoorn aangewezen om de vestingen Zwolle, Nijmegen, Breda en Bergen op Zoom te moderniseeren.

Met de ingenieurs Alberding en Vleugels neemt hij te Bergen op Zoom de toestand op. 18 April 1698 zendt hij zijn voorstellen bij de Raad van State in en Vleugels wordt daarop naar Engeland gezonden om den koning-stadhouder de plannen toe te lichten.

Deze adviseert met Bergen op Zoom te beginnen en 23 Juli 1698 verschijnt Coehoorn hier met zijn staf. Het zijn de Directeur Johan Vleugels, de ingenieurs Balthazar Hazard, Guillaume le Vasseur, de Rocques, Lucas du Mée, Abraham Guirardin, Martin Longuehayne, en François Everhard, benevens de opzichters Cornelis en Jan van Bommel.

Wie wel eens is afgedaald in de kanonkelder van het thans nog bestaande ravelijn Op den Zoom met zijn zware muren en metersdikke penanten, wie de achter die kelder liggende kazemat heeft gezien, krijgt eenig denkbeeld van de geweldige arbeid, die deze mannen ondernamen ¹).

De geheele stadswal wordt zoo noodig verlegd en opnieuw opgemetseld, van afstand tot afstand worden bastions uitgebouwd, zoodanig, dat zij elkaar met vuur kunnen ondersteunen. Zij krijgen de namen Gadelière, Hartel, Ginkel, Hoog Mogenden, Edel Mogenden, Noyelles, William, Pucelle, Coehoorn, Belvédère, Oranje en Watermolen, benevens het hoornwerk Beckaf.

¹ De [restauratie van het ravelijn Op den Zoom](#) in 2017/18 liet zien welke geweldige muurconstructies werden opgebouwd.

Tusschen de bastions, als eilanden in de breede vestinggracht liggen de ravelijnen op den Zoom, Wouw, Wassenaar, Dedem, Antwerpen, Stoelemat en Oranje. Voor het kamp Kijk in de Pot liggen de lunetten Camus, Rasant, Kijk in de Pot en de redoute Op het Slijk.

Verder rondom de vesting volgen in de inspringende hoeken van de contrescarpen de lunetten Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijssel, Groningen, de Zoom, Bagijnepunt, Steenberg, Boerenverdriet, Paravicini en het ravelijn voor de groote sluis. Voor het ravelijn Op den Zoom ligt de afzonderlijke lunet Coehoorn (thans eilandje in het volkspark) ²).

In de stad heeft men vijf groote buskruitmagazijnen Hartel (nog bestaande), Stoelemat, Faasdoender, Dumont en St. Jacobstoren; verder het groote en kleine arsenaal en enkele ruitersstallen (nog bestaande).

De stad heeft drie grote uitvalspoorten, Bruinvis, Fullenius en Steenberg. Ze lopen onder de stadswal door en komen in de *droge* gracht uit.

Het is namelijk niet mogelijk geweest de geheele stad met *natte* grachten te omgeven, daarvoor is het terrein te hoog. ([Schets 1](#)).

Wanneer we een lijn trekken van het ravelijn op den Zoom naar het Spuihuis op de haven, dan is dit het laagste gedeelte van de stad (de loop van de Moeregreb), ten Noorden van die lijn loopt het terrein op naar de Steenbergsche poort, ten Zuiden naar de markt en de Boschpoort.

Vandaar, dat we slechts twee betrekkelijk kleine natte fronten vinden, nl. de omgeving van het ravelijn op den Zoom en het havenkwartier. Daartusschen ligt in het Noorden het droge front, loopend van ravelijn op den Zoom tot ongeveer aan de tegenwoordige potaschfabriek en in

² Voor een overzicht van de gehele vesting rondom de stad zie [Schets 6](#) op pag 49

het Oosten en Zuiden van het genoemde ravelijn tot aan het tegenwoordige Geertruidaplein. De buitenkant van deze droge gracht werd gevormd door een zeer zware muur met schietgaten en enkele kleine poortjes. Uit de binnengracht kon men door die poortjes komen in de achter die muur (onder den grond) gelegen galerij majeur, een geweldig stuk metselwerk, met zware penanten, met buskruitkamers en met het begin der mijngangen. (Schets II).

Door deze schietgaten kon men dwars over de gracht musketvuur brengen, terwijl men van de flanken der bastions en ravelijnen met geschut en musket de grachten in de lengte onder vuur kon nemen. In het midden van de droge gracht liep een natte sloot, aan beide zijden met hoge palissaden afgezet.

Aan het eind van de haven lag de Waterschans (thans kreeftenpark)³). Voor den verdediger van Bergen op Zoom was er voor aanvoer van zijn voorraden alles aan gelegen deze schans en de haven in bezit te hebben; vandaar dat reeds lang geleden het havenkwartier in de vestinggordel was opgenomen.

Ter hoogte van de Lieve Vrouwepoort (gevangenpoort) lag de aanhechting van oude stad en havenkwartier. De kans was zeer groot, dat een vijand een aanval zou doen op dit punt, dat hij de haven van de stad zou scheiden en daarna definitief zou afrekenen met de stad, die van haar toevoerweg was beroofd.

Vandaar dat voor dit zwakke punt het kamp Kijk in de Pot was gelegd, hetgeen reeds in 1628 op raad van Frederik Hendrik was geschied. Reeds in datzelfde jaar had het kamp de noodzakelijkheid van zijn bestaan dubbel en dwars bewezen. Dit kamp was thans door een reeks

³ Het fort Waterschans werd [gerestaureerd in 2017/2018](#), met inachtneming van de periode waarin het voor kreeftenpark en oesterkwekerij gebruikt werd. Filmpjes van [de aannemer](#) op Youtube [filmpje A](#) en [update B](#)

van lunetten en schansen beschermd. Daar men indertijd bang was geweest voor een volledige insluiting van de stad (zooals dit door Spinola was gedaan) had men dit op de volgende wijze mogelijk gemaakt.

Men had drie forten aangelegd, Moermont, Pinsen en Roovere. Ze waren door een linie vereenigd; van Moermont sloot de linie tegen de stad aan.

(Van de forten Roovere ⁴) en Pinsen zijn de overblijfselen nog duidelijk in het terrein terug te vinden, evenals van de tusschengelegen linie, die nog steeds de Ligne heet. Het fort Moermont is geheel verdwenen, het lag aan de Moerstraatsche baan, even aan deze zijde van Vrederust.)

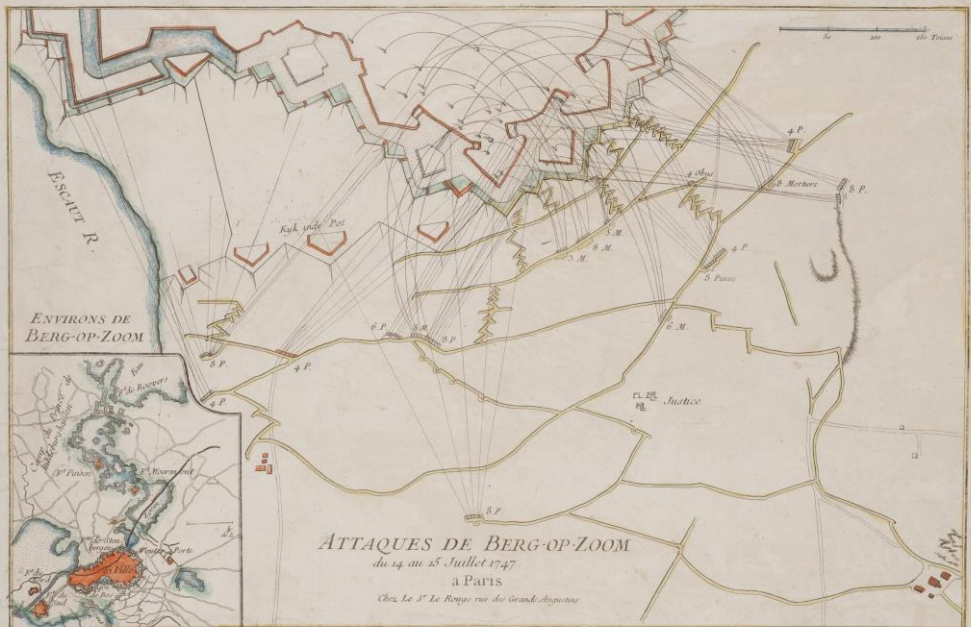
Deze linie van forten sloot met verschillende inundatiën aan bij de vesting Steenberg, ook het land voor de fortenrij (het Laag) was geïndeerd.

Aan de andere zijde, lagen tusschen de haven en de vesting Tholen aan de Eendracht verschillende schansen, redoutes en forten.

In deze driehoek, waarvan de vesting Bergen op Zoom het naar het Zuiden gekeerde hoekpunt vormde, kon men zoo noodig een geheel leger onderbrengen (Halsteren en omgeving), dat steeds kon dienen om de vermoeide troepen van de vesting af te lossen. Over water kon uit Zeeland (door de haven) en uit Holland (over het Hollandsch Diep) de aanvoer van krijgsvoorraden en vivres ongehinderd geschieden. Jarenlang heeft men aan de vesting gewerkt, eerst het zuidfront, dat het sterkst moest zijn, omdat het een rechtstreeksche aanval moest kunnen weerstaan, daarna het noord front, dat vrij veilig achter de fortenlinie lag, en eerst in actie behoefde te komen, als de vijand de

⁴ Anno 2018 is het [fort de Roovere](#) na herstel een toeristische trekpleister, mede als onderdeel van de [Zuider Waterlinie](#).

fortenlinie zou geforceerd hebben en het daarachter liggend leger zou hebben verslagen. Bijna 45 jaar heeft deze moderniseering geduurd. In 1742 legt de Directeur van Dun de laatste hand aan de tenaille, die naar hem genoemd is. en aan de bastions Ginkel, Hartel en Gadelière. Volgens het oordeel van de groote krijgslieden uit die tijd was de vesting een wonder van techniek. Alle metselwerk was zoodanig geplaatst, dat het voor den aanvaller vrijwel onmogelijk was, het onder rechtstreeksch geschutvuur te nemen. De onderlinge steun, die de deelen van het vestingstelsel elkaar konden geven was tot in de kleinste bijzonderheden met groote scherpzinnigheid uitgedacht en men aarzelde dan ook niet, de vesting voor onneembaar te verklaren.

Gedeelte van de vestingwerken van Bergen op Zoom tijdens de aanval op 14 en 15 juli 1747. Linksonder inzetkaart: de Stad met de linie naar Steenberghe. [WBA KG 095 A](#)

Aanval en verdediging van dergelijke vestingen

Hoe geschiedde de aanval op zulk een vesting en hoe verdedigde men zich?

Het eerste werk van den aanvaller was, zich tegenover de stad te legeren en alle aanvoerwegen af te sluiten. Dit gebeurde met ruitërij en lichte infanterie, de stad was dan berend. Het kamp van den aanvaller werd daarop met kleine schansen omringd. Vervolgens werd de vesting volledig afgesloten met een rij loopgraven, die front naar de stad maakten, buiten die loopgraven lag het eigenlijke kamp. Bovendien moest in de meeste gevallen het kamp ook aan de buitenzijde met loopgraven worden afgesloten, front naar buiten makend. Aan de binnenzijde was de afsluiting noodig om de uitvallen van de bezetting te weerstaan, aan de buitenzijde om het hoofd te bieden aan een ontzëttingsleger en om alle aanvoer voor de belegerden af te snijden.

Hier tegenover trachtte de verdediger — vooral in het begin, als de aanvaller zich nog niet krachtig versterkt had — door groote uitvallen, waarbij ook ruitërij was ingedeeld, bij verrassing de wachtposten te overrompelen, en daarna alles neer te sabelen wat niet snel genoeg te wapen liep. Dan werden de aanvalswerken in der haast geslecht, en trok men met eenige gevangenen binnen de vesting terug.

De gevangenen werden tegen losgeld vrijgelaten, onder belofte, dat ze aan deze strijd niet meer zouden deelnemen, of ingeruild tegen gevangenen, door den aanvaller gemaakt.

Het was niet gemakkelijk de voorbereidingen voor deze verrassende uitvallen geheim te houden, een overwegend deel der troepen bestond uit vreemdelingen, gehuurde soldaten, die nu eens voor den

een, dan weer voor den ander vochten, het aantal overloopers was zeer groot, ze brachten aan beide zijden de plannen naar den vijand over. Bovendien bevonden zich onder de overloopers dikwijls spionnen, door de tegenpartij betaald, terwijl ook het landvolk veel spionagediensten verrichtte.

Intusschen ging de aanvaller nauwkeurig na, welk deel van de vestingwerken hij zou aanvallen, het geschut was niet krachtig genoeg om een groot deel te kiezen, meestal nam men twee bastions met een daartusschen gelegen ravelijn. Op de andere delen werd de verdediger verder door schijnaanvallen verontrust, om te voorkomen, dat hij zijn reserves rustig achter het eene bedreigde punt zou opstellen.

De verkenning was niet moeilijk, geschut en musket hadden een geringe dracht, met een behoorlijk gewapend geleide kon men zich tot zeer dicht bij de vesting wagen.

De eerste loopgraaf werd om de stad gelegd en men begon van daaruit naderingsloopgraven zigzag te leggen, zoodanig, dat ze door den verdediger niet in de lengte onder vuur konden worden genomen ⁵).

Was men op die manier dichter bij de stad gekomen, dan werd de tweede loopgraaf (tweede parallel) gelegd. In de loopgraven werden wapenplaatsen uitgespaard, waarin de wachten verblijf hielden, die weder posten uitzetten, want den aanvaller moest zorgen bij zijn arbeid niet overrompeld te worden.

Was men dicht genoeg bij het aan te vallen gedeelte gekomen dan werden des nachts enkele batterijen opgericht, die des morgens het vuur openden, bv. op de buiten de gracht gelegen lunetten.

⁵ Zie ter verduidelijking van deze beschrijving bijvoorbeeld de (Franse) [kaart van 14 en 15 juli 1747 in het Westbrabants archief](#) op pag 13

Dan werd zoo lang doorgevuurd, tot het den verdediger onmogelijk was daar langer in te verblijven. Meestal was zulk een werkje geheel in puin geschoten, als de verdediger het ontruimde.

De bezetting beantwoordde dit vuur van af de walgang, zoodra de aanvaller binnen zijn bereik kwam.

Daarna nam de aanvaller de kruin van de contrescarp onder vuur, hij beschoot de galerij majeur; het metselwerk, met de aarde in de gracht stortend, vormde de trap, waarlangs de aanvaller later moest af dalen. Telkens werd het geschut verder naar voren gesleept, naarmate de verdediger zich uit de voorgelegen werken terugtrok.

Dan bracht men op het aanvalfront zooveel mogelijk geschut bijeen, de demonteerbatterijen, die het geschut op de walgang onder vuur namen, of die hun vuur richtten op de schietgaten der kazematten om den verdediger tot zwijgen te brengen en de bresbatterijen, die tot taak hadden het metselwerk aan de binnenzijde van de gracht te beuken. Er ontstonden scheuren, volgende schoten deden de groote stukken verbrokkelen, steeds meer stukken rolden omlaag in de fortgracht, de grond, niet meer door het muurwerk tegengehouden, stortte over het puin heen en vormde de trap, waarlangs later de stormcolonnes omhoog moesten klimmen.

Zoo ging men voet voor voet vooruit, nu eens een nieuwe loopgraaf (parallel) leggend, dan weer het geschut verplaatsend, het was een zeer methodische en tijdroovende arbeid. Men kon vrij nauwkeurig van te voren uitrekenen, hoe lang zulk een beleg zou duren, indien men over voldoende geschut en munitie beschikte, en geen tegenslag werd ondervonden, b.v. door een uitval in grote stijl, of het springen van een eigen buskruitmagazijn, wat zeer dikwijls voorkwam, hetzij door vijandelijke brandbommen, hetzij door roekeloosheid van eigen mannen.

Beschikte men niet over een voldoende aantal kanonnen, dan wist men tevoren, dat het beleg te lang zou duren en te kostbaar zou worden, dan zag men er noodgedrongen van af.

De moderne verdedigingsmiddelen van Coehoorn werden door veel tijdgenooten aan een scherpe critiek onderworpen. In de oude tijd dienden de stadswallen om met een klein aantal mannen een groote strijdmacht tegen te houden, maar thans werden de werken steeds meer uitgebreid, zij eischten een zeer sterke bezetting, veel artillerie, veel grenadiers ⁶⁾, veel musketiers en veel werklieden.

Ten slotte werd het aantal zoo groot, dat men het bijna kon wagen met een dergelijke troep den vijand in het vrije veld het hoofd te bieden en dus de kosten van een vesting uitsparen.

Als Bergen op Zoom in 1747 belegerd wordt, maakt de kolonel der artillerie van Glabbeek, samen met den Directeur Generaal der fortificatiën Hartel de memorie van verdediging op. Zij achten voor een tijdvak van 5 weken geopende loopgraaf noodig:

- 12000 man infanterie.
- 450 man (3 eskadrons) dragonders.
- 330 man (3 compagnieën) artillerie.
- 1 directeur en 16 ingenieurs.
- 2 officieren en 150 mineurs.

Men zocht dus naar andere middelen om met geringe krachten groote successen te bereiken, men vocht een deel van de strijd onder de grond uit, zoo ontstond de mijnoorlog.

Een paar mineurs konden een mijngang graven, men kon een mijn laten springen onder een vijandelijk aanvalswerk, en daarmee een

⁶ Handgranaatwerpers.

geheele compagnie, of een bresbatterij met volledige bediening of een munitiemagazijn in de lucht laten vliegen.

Een ander gevaar van de groote bezettingen was, dat een stad als Bergen op Zoom met ongeveer 7000 inwoners soms een garnizoen van 7000 man en meer telde. Hiervoor waren geen kazernes aanwezig, de vestingwerken waren voor logies ingericht, de troep was dus in tenten gelegerd en bij de burgerij ingekwartierd. Zoodra alarm geslagen werd, snelden de vendels te wapen voor het kwartier van den vaandrig, vandaar trok men gezamenlijk naar de alarmplaats, b.v. de markt, of naar een van te voren vastgestelde wapenplaats.

Het was voor den aanvaller een groot voordeel, als de buitenwerken door den verdediger verlaten werden, en hij zijn geschut dus op de huizen kon richten.

Droeg het geschut verder dan oorspronkelijk het geval was, dan kon men van den aanvang af met gewone kogels en met brandbommen de stad beschieten, huizen en kerken stortten in, er ontstond op verschillende plaatsen brand, de hoogst primitieve brandweer was niet hij machte, daartegen iets uit te richten.

Bombardement en vuur brachten meer dan ooit verwarring in de leiding bij den verdediger.

Ook om die redenen zocht men de strijd boven de grond met groote troepen te vervangen door het gevecht onder de grond.

In de practijk was dit echter niet zoo eenvoudig, het was een moeilijk en uiterst gevaarlijk bedrijf. De gewone soldaat was hiervoor niet te gebruiken, de mineurs werden dan ook gerecruteerd uit de mijnwerkers en uit de werkers der mergelgroeven.

In vreedestijd waren enkele mijngangen aangelegd, maar ze moesten verlengd worden, om precies onder het vijandelijk werk te komen. De

mijngangen waren houten kokers, in vreedetijd dikwijls slecht onderhouden en verrot, ze waren zoo nauw, dat de mineur zich er slechts kruipend door kon bewegen.

De dreuning van de grond, veroorzaakt door het neervallen der vijandelijke projectielen, kon de mijngang achter hem doen instorten, en aan het eind van deze gang begon zijn taak. Werkend bij het licht van een vetkaarsje, moest de grond in kleine mandjes worden geschept, en achteruitkruipend moest hij de volle mandjes wegvoeren. Voor iedere mandvol moest de mineur de weg heen en terug afleggen. In de verstikkende atmosfeer van zweet en brandend vet, zonder eenige luchtverversching, dikwijls plussend in het ijsskoude grondwater, moest de mineur in voortdurend levensgevaar zijn gang graven en stutten, ook het hout moest bij stukjes en beetjes worden aangevoerd, tot hij onder het vijandelijke werk was gekomen.

Ook de aanvaller groef mijngangen om onder het muurwerk der vestingwallen te komen en deze op te blazen.

Telkens moest de mineur het werk staken, dan luisterde hij met ingehouden adem naar elk gerucht; wee hem, als hij ontdekt werd zonder den vijand te bemerken. Dan legde deze een zak buskruit neer en een lange lont. Vlug werd de lont ontstoken, ijlings trok men zich terug, enkele oogenblikken later weerklonk een doffe knal, de mijngang was dichtgeslagen, de onderaardsche strijd telde een slachtoffer meer.

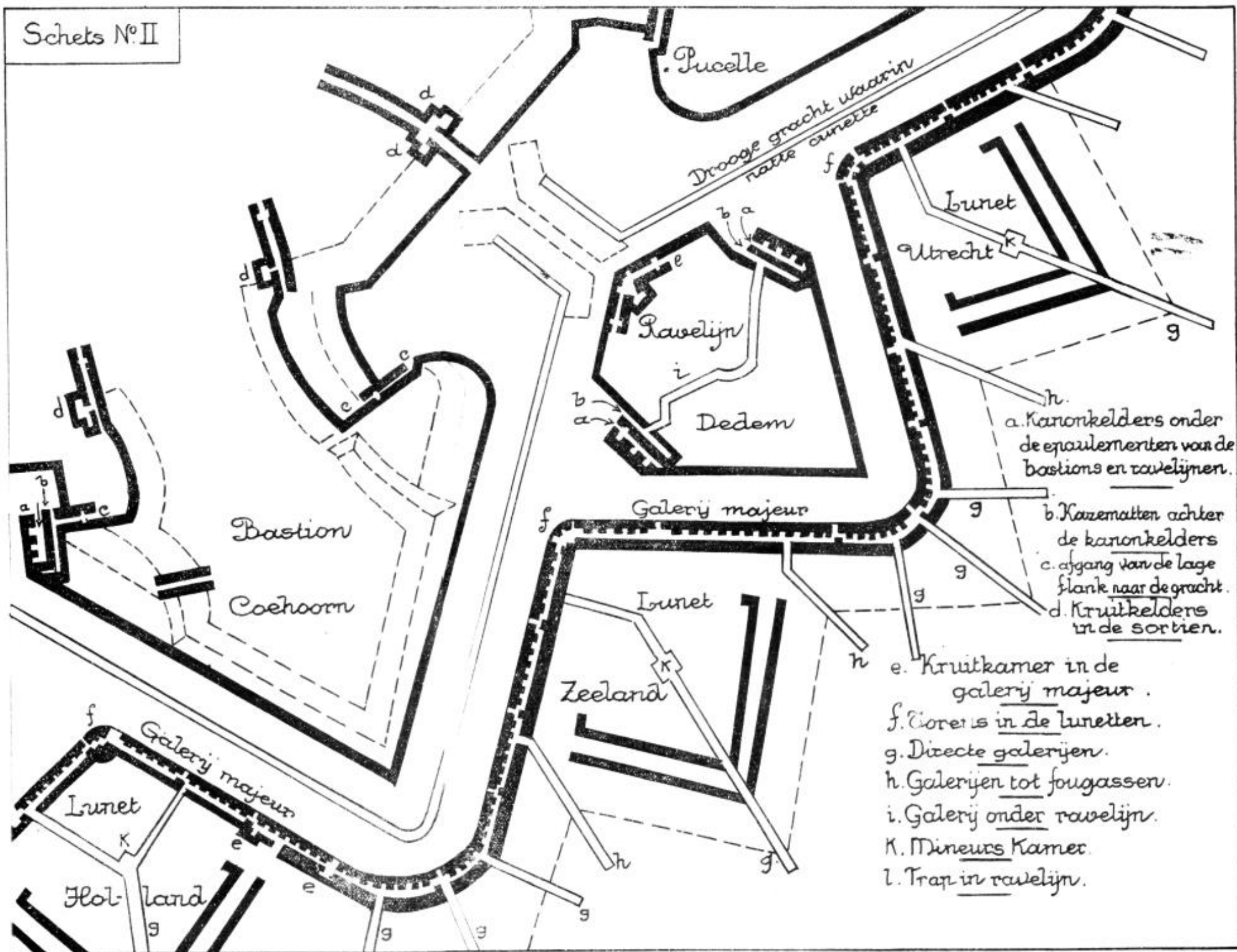
Een Fransch dagverhaal van het beleg van 1747 zegt o.a.

*Le Mineur des assiégés pénétra cette nuit (29 op 30 Augustus)
l'extrémité de la face gauche de la lunette d'Utrecht et à la Galerie des
assiégés et la perça.*

Il y a trouvé le inieur ennemi, ils se sont tirés quelques coups de pistolet s, un des nôtres y a été blessé, on y a jetté dans l'instant 500 livres de poudre, en y mettant le feu, ce qui a fait sauter leur galerie et étouffé leurs mineurs.....

Zoo wordt zoowel boven als onder de oppervlakte de strijd gevoerd, tot de loopgraven zoo dicht om de stad liggen en de verdedigingswerken zoo verwoest zijn, dat de stad volgens het oordeel van den aanvaller stormrijp is. Soms wordt de stad dan nog door een parlementair opgeëischt. Vinden beide partijen dat aan de militaire eer is voldaan, dan capituleert de bezetting.

Soms blijft het opeischen achterwege of weigert de verdediger de stad over te geven, dan heeft de bestorming plaats, de slothandeling van het vernielingsproces, dat zoo methodisch is opgezet en doorgevoerd. Het wordt een gevecht van man tegen man, deze bestorming der bressen, meestal eindigend met de verovering der vesting, met alle gevolgen van dien.

a. Kanonkelders onder de epaulementen van de bastions en ravelijnen.

b. Kruithouders achter de kanonkelders
c. afgang van de lage flank naar de gracht.
d. Kruithouders in de sortien.

e. Kruithouders in de galerij majeur.
f. Clooten in de lunetten.
g. Directe galerijen.
h. Galerijen tot fougassen.
i. Galerij onder ravelijn.
K. Mineurs Kamer.
l. Trap in ravelijn.

Het Voorspel

Het is het tijdperk der erfopvolgingsoorlogen, Franschen en Oostenrijkers strijden om het bezit der Oostenrijksche erflanden. Nederland, steeds strijdend voor het behoud van het staatkundig evenwicht in Europa, heeft de Pragmatieke Sanctie geteekend en de partij van Maria Theresia gekozen.

In 1744 vinden wij in de Zuidelijke Nederlanden behalve het eigenlijke Oostenrijksche leger 30.000 Engelschen onder Wade en 30.000 man Nederlandsche troepen onder Nassau Ouwerkerk. De Oostenrijkers en Nederlanders liggen vereenigd in de nabijheid van Braine le Comte, de Engelschen liggen bij Anderlecht en Etterbeek, geen verhoog heeft den Engelschen bevelhebber er toe kunnen brengen, zich met zijn bondgenoten te vereenigen. Trouwens heel deze oorlog zal het droevig beeld geven, hoe de verbondenendie nooit tot eenheid van handelen komen, daardoor reeds van huis uit tot het verlies van de strijd zijn bestemd. De Fransen, de grens overschrijdend vallen met ongeveer 30.000 man Meenen aan, waar Baron van Echten het commando voert over 1500 man. De koning zelf slaat met veel ceremonie het beleg voor deze vesting en voert de eerste schanskorf aan ; de stad capituleert.

Dan wordt Yperen aangevallen, dat verdedigd wordt door den Prins van Hessen Philipstal, de bezetting bedraagt 3000 man, te weinig voor de uitgestrekte vestingwerken, 26 Juni wordt de stad veroverd.

28 Juni geeft het fort Knock met 1300 man zich over. De Luitenant generaal Schwartzenberg sluit zich op in Veurne om dit te verdedigen. 7 Juli begint de aanval, 10 Juli geeft de stad zich over. Intusschen trekt 1 juli 1744 Prins Karel van Lotharingen de gouverneur generaal der Oostenrijksche Nederlanden, die met het Oostenrijksche leger in

Duitschland is, de Rijn over en valt in de Neder Elzas. Lodewijk XV trekt inderhaast met een groot deel van het leger naar Frankrijk terug om dit land te dekken. Nu hebben de bondgenooten een schitterende gelegenheid iets te beginnen tegen den Franschen maarschalk Maurits van Saksen, die met slechts 45.000 man is overgebleven. Er worden allerlei plannen gemaakt, maar geen enkel wordt ten uitvoer gebracht. In het najaar doet de koning van Pruisen een inval in Bohemen, waardoor het Oostenrijksche leger verplicht is de Elzas te verlaten en weder over de Rijn terug te trekken. In deze winter van 1744/45 wordt de sterkte van de Nederlandsche troepen met 12.000 man vermeerderd.

In het voorjaar van 1745 trekt Frankrijk te velde met ongeveer 100.000 man, 100 veldstukken en een belegeringstrein van 87 zware kanonnen, 45 mortieren en 14 steenstukken ⁷).

Het pragmatieke leger dat thans ongeveer 50.000 man sterk is, staat onder bevel van den hertog van Cumberland, tweede zoon van George II van Engeland. De Nederlandsche troepen staan onder den Duitschen vorst van Waldeck.

26 April berennen de Franschen Doornik en in haast verlaten de bondgenooten de winterkwartieren, de troepen worden samengetrokken In de buurt van Brussel, waarna men oprukt in de richting van Doornik.

Maurits van Saksen begrijpt, dat hij Doornik niet kan nemen zonder eerst met de bondgenooten in het vrije veld te hebben afgerekend. De bondgenooten ter hoogte van Fontenoy gekomen, wagen de slag en worden verslagen. In spijt van de dappere verdediging kan Doornik dan niet behouden blijven, het wordt door de Franschen veroverd, 11 Juli

⁷ *Klein geschut dat (natuur)stenen kogels afschoot.*

volgt Gent, 18 Juli Brugge, 21 Juli volgt Oudenaarden, 12 Augustus is Dendermonde in Fransche handen. 15 Augustus slaat Löwendahl, een Zweed in Franschen dienst het beleg voor Ostende, 23 Augustus moet Chanclos, de Oostenrijksche generaal er de witte vlag hijschen. Nieuwpoort wordt 5 Sept. lafhartig overgegeven door den Engelschen generaal Gibson.

8 October wordt Ath veroverd. In al die tijd heeft de Hertog van Cumberland, wiens leger weder tot 36.000 man is geklommen niets gedaan. Dan ontstaan er troebelen in Engeland, Cumberland gaat met een deel van de troepen naar zijn land terug.

Het jaar 1745 heeft voor de bondgenooten niets dan verliezen opgeleverd.

Ofschoon de troepen eigenlijk in de winterkwartieren liggen, waagt Frankrijk het Brussel aan te vallen, dat zich 20 Februari 1746 overgeeft. Nog slechts drie groote vestingen zijn in de handen der bondgenooten : Mons, Charleroi en Namen. De Franschen stellen zich tot taak deze vestingen in 1746 te veroveren. De Oostenrijksche generaal Bathiani, de strijd met Frankrijk niet aandurvend, trekt zich met zijn leger achter Breda terug in de daar nog aanwezige stellingen van Terheiden.

Als de Franschen meester zijn van het kasteel van Antwerpen, overwegen zij de vraag: Of naar Brabant gaan en Bathiani aanvallen, of Mons veroveren.

Zij kiezen het laatste. In Mons wordt het bevel gevoerd door den Prins van Hessen Philipsthal, dezelfde die 2 jaar te voren Yperen heeft moeten overgeven.

Er worden geen uitvallen gedaan, de bezetting gedraagt zich lijdelijk en ontijdig besluit men tot de overgave. 11 Juli trekken de Franschen Mons binnen.

Bathiani mag dit niet langer werkeloos aanzien, hij verlaat zijn stellingen bij Terheiden en in de buurt van Eindhoven heeft de vereniging plaats van Hollandsche, Hannoveraansche, Hessische en Oostenrijksche troepen.

De sterkte is dan ruim 66.000 man onder Prins Karel van Lotharingen. Deze waagt niets en intusschen valt 3 Augustus Charleroi in Fransche handen. Dan kiest Bathiani een stelling om de ondergang van Namen te voorkomen, maar ook hier doet hij niets, de stad capituleert spoedig, de bezetting trekt zich op het kasteel terug, dat in spijt van de protesten van de onderbevelhebbers Burmania en van Oyen door Crommelin ontijdig wordt overgegeven.

Ten slotte komt het 11 October tot een treffen van Fransche en geallieerde troepen bij Rocoux. De maarschalk van Saksen wint de slag, maar deze niet in een vlucht en vervolging, zoodat een eigenlijke beslissing niet wordt bevochten. Die zelfde avond is het geallieerde leger nabij Maastricht en 25 October 1746 betrekken de Franschen hun winterkwartieren.

De Fransche koning heeft vergeefs getracht het kleine Nederland tot andere gedachten te brengen en is de weerstand van de kleine burgerrepubliek moede, hij heeft daarom den Abbé de la Ville gezonden met de volgende opdracht:

“De koning zal noodgedrongen het krijgsbedrijf moeten overbrengen naar het grondgebied van de republiek, hij wil daarmede onze ware belangen behartigen, hij blijft een trouw vriend van de Staten Generaal, uit goedwilligheid heeft hij aan zijn troepen-commandanten gelast de meest strenge tucht te handhaven en slechts datgene te doen, wat de krijgsomstandigheden eischen, hij wil noch aan de godsdienst, noch aan de regeering, noch aan de handel der republiek eenige schade toebrengen, hij wil slechts de

onbuigzame tegenstand der Staten veranderen in een oprechte wensch om met hem samen te gaan. Hij is daardoor genoodzaakt eenige landen en steden in bezit te nemen, hij doet dit uitsluitend als pand, hij is dadelijk bereid alles terug te geven, zoodra de Staten zullen eindigen zijn vijanden te steunen”.

Wij leven in het stadhouderlooze tijdperk, voor leger en vloot zijn slechts de allernoodzakelijkste gelden geofferd, de vestingen zijn slecht onderhouden en spaarzaam van geschut en munitiën voorzien, de reserves in de arsenalen zijn tot een minimum geslonken. Tot nu toe was de strijd vrij ver van de landsgrenzen gestreden, het ging slechts om het verschaffen van geld voor het huren van soldeniers, pionnen op het vreemde schaakbord, de kans op succes was hun inzet ruimschoots waard, maar nu komen oneindig grooter belangen in het spel, de oorlogswals onder de kundige leiding van Maurits van Saksen is steeds naderbij gerold, de eene vesting na de andere is krakend onder het gevaarte vermorzeld, de wals nadert de landsgrenzen, de woorden van den Abbé de la Ville krijgen een profetische klank. Dat de angst zich reeds in het begin van dit jaar van het geheele volk heeft meester gemaakt blijkt uit het volgende rondschrijven, door de Staten Generaal op 17 Januari 1747 tot alle steden gericht:

“Edele, Erentfeste, Eersame, Vrome, Lieve, Getrouwe, Nademael God Almagtig na Zijne oneindige barmhertigheid en goedertierenheid den Staat deser Vereenigde Nederlanden met veele weldaden gezegent, deselve door Zijne Voorsienigheid tot noch toe staande gehouden en uit veele gevaren en tegenspoeden meenigmaal gered heeft, waarvoor Zijne Heilige en groote Naam niet genoeg kan geloofd worden, dogh teffens van tijd tot tijd aan het lieve vaderland sijne slaande hand en oordeelen soo smertelick

heeft laten gevoelen tot een evident bewijs van sijnen toom over 's Lands hooggaande en dagelijks aan wassende sonden en ongerechtigheden, en wij daardoor bekommert zijn, dat die van nog zwaarder straffen en kastijdingen soudén kunnen worden gevolgt, te meer als wij daar nevens aanmerken, dat ofschoon de Staat niet directelick in de tegenwoordige oorlogen is begrepen, en alleen hare hulpe presteert, die sij volgens de trouwe der tractaaten aan Hare geallieerden schuldig is, nogtans deselve door het lot des oorlogs heeft moeten ondergaan, dat genoegzaam de gansche Oostenrijksche Nederlanden welke aan den Staat tot een voormuur en barrière moeten dienen onder de beheering van een vreemde magt zijn gebracht, zoodat daardoor het oorlogsvuur tot aan de grenzen van den Staat genadert en het seer te dugten is, dat den oorlog op het territoir van den Staat overgebracht soude kunnen worden, 't welk nog des te gevaarlijker geconsidereert moet worden te zijn, nadat een groot gedeelte van de militie van den Staat krijgsgevangen is gemaakt en de krijgsmagt van den Staat vervolgens daardoor seer verswakt en vermindert is, en dat daarenboven door de nog aanhoudende en op sommige plaatsen op nieuws meer en meer toenemende siekte en sterfte onder het rundvee (onaangesien alle bedenkelijke sorge en middelen aangewend sijn om 't selve te verhoeden en te stuiten) de vermagering van 's lands inkomsten en duurte in levensmiddelen tot groot nadeel van de goede ingesetenén dagelijks toeneemt, en het seer te vreesen is, dat het een en het ander seer quade gevolgen na sig soude kunnen sleepen, hebben Wij na rijpe deliberatie goedgevonden, Ons te keeren tot God Almagtig, die deesen Staat uit kleine beginselen door Sijne Goddelike Hulpe en bijstant groot gemaakt, en deselve meenigmaal als het water tot aan de lippen

gekomen en nauweliks eenige uitkomst te wagten was, daar uit genadelick verlost heeft, en te dien einde uit te schrijven een Algemeenen Dank- Vast- en Biddag, over alle de geunieerde Provinciën, Geassocieerde Landschappen, Steeden en Leeden van dien, tegen Woensdag, die weesen sal den 15en van de maand van Maart eerstkomenden.

in deze tijd van angst voor het blijvend volksbestaan klinkt als van ouds de roep om Oranje. Vere geeft het eerste sein en Willem IV, die reeds stadhouder is van Gelderland, Friesland, Groningen en Drenthe, wordt tot stadhouder van Zeeland uitgeroepen. Holland, Utrecht en Overijssel volgen dit voorbeeld, alle gewesten zijn nu in één hand vereenigd en thans verklaren de Staten het ambt erfelijk in beide linien. Het in de groote stap, die moet voeren naar de nationale eenheid.

4 Mei 1747 wordt Willem IV tot erfstadhouder benoemd.

In April 1747 heeft intusschen de Hertog van Cumberland het bevel over de geallieerde troepen weder op zich genomen. Hij vestigt zijn hoofdkwartier in Tilburg, zijn troepen liggen tusschen Eindhoven en Princenhage, het leger zou gebracht worden op 140.000 man, maar vooral de Oostenrijksche bataljons zijn zoo onvoltallig, dat men nauwelijks de 100.000 haalt.

Men is van plan thans het Fransche leger aan te vallen, maar Maurits van Saksen geeft daartoe niet de gelegenheid, hij heeft in opdracht Zeeuwsch Vlaanderen te bezetten. Op 17 April, de dag, waarop de Staten Generaal de genoemde waarschuwing krijgen, zet Löwendahl zich vanuit de omstreken van Brugge in beweging. Zijn hoofdkwartier In te Aardenburg gevestigd, de Staten Generaal hebben als eenige

maatregel slechts de landen onder water gezet, daaimede de eigendommen der boeren hopeloos ruïneerende, ze hebben geen geld uitgegeven voor de versterkingen, de verschillende provincien zijn steeds tekort geschoten hun quote in de algemeene lasten tijdig af te dragen.

24 April geeft Sluis zich over zonder dat een kanonschot is gelost, 30 April volgt Sas van Gent, 6 Mei het fort Philippine. De forten deDoel, de Parel en Liefkenshoek gaan in handen des vijands over. Alleenin de omstreken van Hulst wordt meer dapperheid betoond door het Hollandsche regiment Thierry (5 Mei bij het fort Sandberg).

10 Mei geeft de Luitenant Generaal Pieter de la Rocque, die Gouverneur Generaal van Staats Vlaanderen is en bovendien het bevel voert in Hulst, de stad lafhartig over, waarvoor de Staten Generaal hem levenslange gevangenisstraf geven. 16 Mei volgt Axel, dat zich beter verdedigd heeft. Op de zelfde dag valt ook Terneuzen en is geheel Zeeuwsch Vlaanderen in Fransche handen.

Om verder doordringen van Löwendahl tegen te gaan, wordt Luitenant Generaal Smissaert met 14.000 man naar Zeeland gezonden.

In de tegenwoordige tijd wordt veel gesproken over de ernstige gevaren van de particuliere wapenhandel. Merkwaardig is in dit licht, dat de Staten Generaal ontdekken, dat er een levendige handel ontstaat tusschen het door de Franschen bezette Zeeuwsch Vlaanderen en het overige Zeeland.

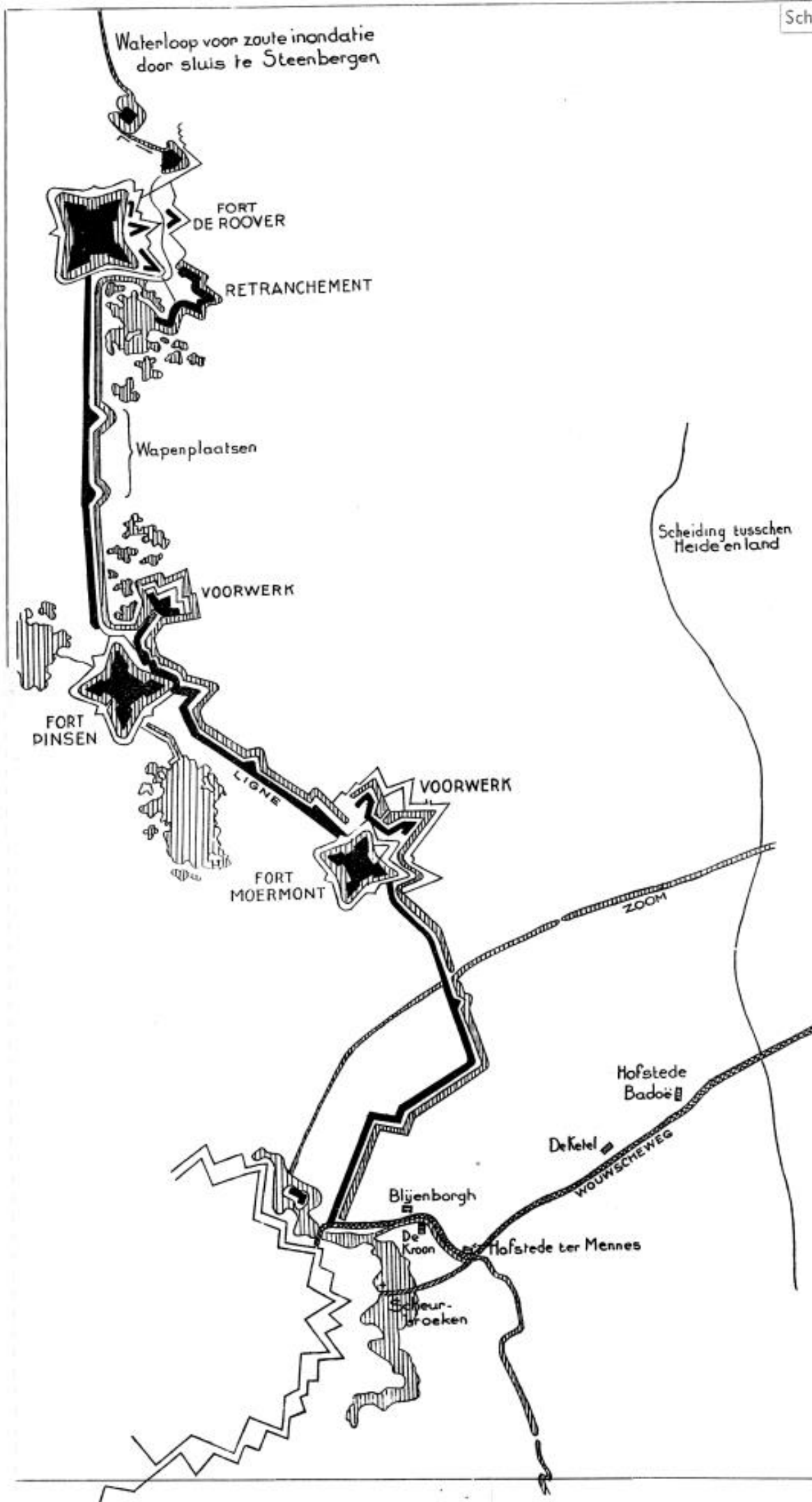
Zij geven dan ook een placaat uit tegen de uitvoer van Munitiën en Materialen van Oorloch hetwelk aldus aanvangt:

Also wij in dejegenswoordige gelegenheit des tijdts voor den dienst van den Landen van noden hebben veelerhande Munitiën en Materialen van Oorloch, alsmede voeder voor beesten, en Wij in

ervaringe komen, dat veel daarvan buiten 's lands wordt uitgevoerd, waardoor Wij zelfs daaraan gebrek zouden kunnen komen te lijden...

De Hertog van Cumberland heeft intusschen met het leger een voorwaartsche beweging gemaakt tot Lier, maar Maurits van Saksen heeft zich niet uit zijn stellingen achter de Dijle laten lokken en Löwendahl, die zijn opdracht in Zeeuwsch Vlaanderen heeft vervuld, dekt met zijn troepen Antwerpen.

Maurits van Saksen heeft het plan gemaakt zich meester te maken van Maastricht, Lodewijk XV stelt zich zelf aan het hoofd van het leger, breekt achter de Dijle op en is 1 Juli bij Tongeren. De Hertog van Cumberland is tijdig gewaarschuwd, 24 Juni heeft hij zich reeds verplaatst in de richting van Hasselt en Diest. 2 Juli heeft een treffen plaats bij Lafeld, waar de bondgenooten verslagen worden. Zij trekken echter in goede orde terug en bedreigen de aanval op Maastricht zoodanig, dat Frankrijk het beleg moet opbreken. Dan besluit Lodewijk XV dat het beleg moet worden geslagen voor Bergen op Zoom, en Löwendahl, die slechts op enkele dagmarschen verwijderd is, wordt daarvoor bestemd. Een volledige belegeringstrein ligt in Vlaanderen tot zijn beschikking.

De leiding bij den verdediger

Het is 11 Juli 1747. Te 's Gravenhage zit de erfstadhouder met zijn raadslieden over de kaart van Brabant gebogen. Reeds eenige tijd had men aanwijzingen, dat de Fransche koning van plan was, beslag te leggen op Bergen op Zoom om de smaad van Maastricht uit te wisschen en de bij uitstek sterke vesting als vuistpand te bezetten om daarmee de Staten Generaal tot toegeven te dwingen. Daarom heeft men in de laatste dagen in alle haast het garnizoen versterkt. Een tijdgenoot geeft de sterkte aldus op:

De kleine armée onder den generaal Saxen Hilbourghausen quam binnen de linie campeeren nadat omtrent de 6000 man van dezelve na Breda gedetacheert was; men was in de stad tamelijk van garnizoen voorsien, leggende in dezelve de Regimenten van Oranje—Drenthe, Prins van Stolberg, Deutz, het overschot van het regiment van Lindman, een gedeelte van het eerste bataillon van Steward, 2 esquadrons van Hop en Schagen, komende weinig dagen daarna in deregimenten van den generaal van der Lippe, Lewe en Burmania; waartegens de Schotten na de Willemstad trokken, wordende het garnizoen dus sterk gerekend 4400 man.

De gouverneur is de Prins van Hessen Philipsthal, de man, die achtereenvolgens Yperen en Mons aan den vijand heeft moeten afstaan. Hij is ongesteld, zijn dienst wordt waargenomen door generaal Lewe. Tusschen Breda en Roosendaal ligt het vliegend leger van den Prins van Saksen Hilbourghausen tot de opmarsch gereed, wachtend

op berichten omtrent de plannen van den Franschen veldheer Löwendahl.

Thans heeft de Stadhouder bericht gekregen, dat het Fransche leger in volle opmarsch is en binnen een of twee dagen voor Bergenop Zoom zal liggen, dat de Prins van Hessen, hoewel niet hersteld, het bevel over de vesting weder op zich heeft genomen, dat de generaal bij hem is om hem zoo noodig te vervangen en dat de Prins van Saksen met zijn leger binnen de linie der forten van Bergen op Zoom terugtrekt. En nu moet een beslissing genomen worden in een uiterst netelige questie.

Het is van algemeene bekendheid, dat de verhouding tusschen de beide Prinsen slecht is, zij zullen niet willen samenwerken en evenmin zal de een onder de bevelen van den ander willen staan.

De pasbenoemde erfstadhouder is geen man uit één stuk zooals zijn voorgangers waren, hij is besluiteloos en nu moet inderhaast een beslissing genomen worden, want over enkele dagen zal de vijand voor de wallen van Bergen staan.

Waar vindt men thans den bevelhebber, die met volledige volmacht bekleed boven deze beide prinsen kan worden gesteld? Welke man is in staat hun zijn wil op te dringen en zijn bevelen door deze beide hooge functionarissen te doen eerbiedigen en volbrengen? Wie zal deze beide personen, naijverig op elkanders macht tot samenwerking dwingen?

Vragend ziet de stadhouder de kring rond, doch zijn raadgevers zwijgen; de groote voorgangers van dezen stadhouder, de Vader des Vaderlands, Maurits, Frederik Hendrik, ook de Koning-Stadhouder Willem III zouden geen oogenblik gearzeld hebben, zij zouden te wapen zijn geloopt, zij hadden zelf de leiding in handen genomen,

maar daartoe mist deze man de voortvarendheid, zijn raadslieden weten het en onthouden zich ervan hem dit voor te stellen.

Men komt tot een oplossing, die niemand kan bevredigen, men tracht de klip te omzeilen in plaats van deze op te ruimen en ten slotte zal de onderneming daarop schipbreuk lijden.

De stadhouder ontbiedt den generaal Cronström (Isac Baron van Cronström, geboren 14 Juli 1661 te Avesta in Zweden). Deze zal worden belast met het commando over alle steden, forten en troepen tusschen Schelde en Maas, van Lillo tot Grave, beide prinszen zullen volgens de inhoud van zijn instructie zich naar hem moeten reguleeren en zijn geschreven bevelen getrouwelijk nakomen.

De geheele opdracht is slechts pro forma, zijn taak zal slechts zijn te Bergen op Zoom, steunend op zijn ancienniteit bemiddelend op te treden tusschen de beide eigenzinnige Prinszen.

In zijn dagboek beschrijft Cronström deze gebeurtenis aldus

“Het was den 11 July 1747 teegens den avont als Zijn Hoogheidt de Heer Prins van Oranje en Nassau mij de eer deed van mij te doen roepen door een Clerk van Zijn Secretarije opdat ik mij nae desselfs hotel soude begeven in den Haag, alwaar sig bevonden drie Gedeputeerde uit den Raadt van Staaten te weeten de Heeren van Wassenaar, Verelst, van Haaren en de twee Ministers, men las er brieven uit Bergen op Zoom met bericht van d’aannadering van den Graaf van Löwendael, en dat de Prins van Saxen Hilbourghausen sig retireerde in de linies van Bergen op Zoom met 14 battaillons en 16 esquadrons waarop Zijn Hoogheidt den Prins Stadhouder sig te binnen bragt een groote swarighijdt die soude konnen ontstaan ten opsigte van het commandement tuschen den Prins van Saxen dewelcke den titel hebbende als Generaal van d'Infanterie sig aan

het hoofd van 't vliegend leeger bevond in de lignes van Bergen op Zoom en de Prins van Hessen, die daar Gouverneur was, en die meer als eens een teegensin hadde getoont in sig te onderwerpen aan d'ordres van de nieuwe generaals dewelke onlangs in deesen Staat geintroduceert waaren, dat den dienst daarbij koste lijden, etc. Deese reeden (sooveel mijn doofhijdt mij toeliet te verstaan) hadde S. Hooghijdt het expediënt doen vinden, van mij derwaarts te senden om aldaar te gaan dienen over het geheel en chef als sijnde ouder en hebbende d'ancienniteit booven beide de Generaals ten einde aldaar te sorgen en te contribueeren tot de verdediging van die importante frontier. Ik nam de vrijheit van bij te brengen, om van deese commissie verschoont te weesen deselve reedenen dewelke ik reeds had voorgesteld sedert het einde vaa de campagne van 't jaar 1744 gegrond op mijn ongelukkige doofheit, dewelke meer en meer toeneemt met mijne hooge jaaren, op de benauwthijdt van mijn borst, veroorzaakt door een aanhoudende verkouthijdt en een hoest die mij dikmaals belet de nodige orders te geeven, dat ik daar en boven niets gereet hadde voor sulk een expeditie, sijnde gedispenseert geweest in de campagne te dienen . Alle deese reedenen wierden niet aangenomen, men soude mij een jagd geven van den Raad van Staaten, daar alles in soude sijn wat mij noodig was, om mij daarvan te blijven bedienen, en daarvan te disponeeren naa dat ik het van nooden had, met nog een ander vaartuig, om alles wat ik wilde te vervoeren, eindelijk niets wierd vergeten om mij buiten staat te stellen van verschoont te worden, soo dat er niets overbleef als te gehoorsamen t'geen ik dan deede en gaf mij met sooveel yver daaraan over alsof ik selfs gewenscht of gesoliciteerd hadde naar dit commandement, waarvan soo als ik het

begreep het voornaamste voorwerp soude zijn, de defensie van Bergen op Zoom en de lignes.

Ik vertrok al des anderen daags met veel spoed om te voldoen aan d'ordres van Zijn Hoogheid die mij nieuwe kragten scheenen te geven. Ik ging te Rotterdam aan boort van het voornoemde jagt hetwelk den selven nacht soo ras het tij het toeliet seil maakte, onse vaart was gelukkig tot aan de plaats van de rivier teegen over t'Prinseland, alwaar men een groot defect ontdekte 't geen ons belette voort te varen, de groote gaffel bevond sig verrot en buite staat om te dienen, soo dat ik dat jagt moest verlaten met alle de gemakken, die daarin waren tot dat men er mij een ander sond. Om mij nogtans sonder tijt te verliesen naar Bergen op Zoom te begeeven stapte ik oover met mijn aides de camp in een misérable beurtmansschip, die ons daar aanbragt."

Een Fransch officier zegt naderhand van Cronström:

"C'est ainsi qu'un seul revers, que l'on n'a pu détourner et qui a dû arriver nécessairement, anéantit souvent dans la guerre la réputation la mieux établie; et c'est ce qui a fait dire de plusieurs Généraux, que pour leur malheur ils avaient vécu un jour de trop."

De benoeming van Cronström heeft nog een ander gevolg. De algemeene legerleiding besluit 13 bataljons infanterie en 20 eskadrons ruiters naar Oudenbosch te zenden om mede te werken tot het behoud van Bergen op Zoom. Het bevel zal worden gevoerd door den Prins van Waldeck. Als hij met zijn troep, bestaande uit 3 bataljons Oostenrijkers, 2 bataljons Engelschen, 5 bataljons Hollanders en 3 bataljons Hessen op 26 Juli bij Nuland gekomen is, bereikt hem een schrijven van Willem IV met de berisping, dat hij beter gedaan had in

het leger te blijven, waar hij het bevel voerde over de Nederlandsche troepen. Bovendien bericht de Stadhouder hem, dat Cronström benoemd is tot commandant van alle troepen tusschen Grave en Lillo. Waldeck is hierover zeer ontstemd en daar hij niet onder de bevelen van Cronström wil dienen, draagt hij het bevel over aan Schwartzenberg en alles in de steek latend, gaat hij naar zijn land terug.

Na twee dagmarschen bereikt Schwartzenberg Oudenbosch, waar hij zich legerd. De generaal Burmania, die beter dan iemand anders in deze streek bekend is, stelt hem voor Löwendahl aan te vallen en te dwingen tot het opbreken van het beleg, maar hij vindt geen bijval.

De Aanvaller

De Fransche bevelhebber Löwendahl, de man, die in enkele jaren meer puin schoot dan een heel volk in een halve eeuw kan opbouwen, is na het winnen van de slag bij Lafeld niet zijn troepen op marsch van Leuven naar Thienen.

Onderweg bereikt hem een koerier des konings ; hij brengt hem het bevel: Terugkeeren en het beleg slaan voor Bergen op Zoom.

Löwendal is geen man van lang talmen, 5 Juli breekt hij het kamp van Thienen op, 6 Juli marcheert hij op Mechelen, 8 Juli is zijn leger ter sterkt van ruim 23.000 man in volle oprmarsch.

De Bretons, voor een deel ruiters, voor een deel licht voetvolk, beveiligen hem in front.

Hij trekt naar Antwerpen, zijn colonnes beslaan een breedte van Merxem tot Eekeren, op beide flanken door ruitery gedekt. In de nacht van 9 Juli word de Brigadier Lally naar Zantvliet vooruitgezonden om deze stad in te nemen.

Reeds 3 juni was men begonnen de vestingwerken van Santvliet op te knappen en de polderdijken door te steken om een open verbinding te hebben tusschen de stad en het fort Lillo. 19 Juni verricht de heer Willem van Haren, gedeputeerde te velde van de Staten Generaal met Generaal Lewe en eenige officieren en ingenieurs een verkenning naar Santvliet maar zij worden onderweg gewaarschuwd, dat er Fransche patrouilles in de buurt rondzwerven en uit vrees opgelicht te worden gaan zij naar Bergen op Zoom terug.

Het thans ontmantelde Belgische plaatsje, even ten zuiden van Ossendrecht gelegen, was toen een sterke vesting met 1700 man Staatse troepen belegd onder bevel van Kinschot.

Lally krijgt 300 Bretons, 200 dragonders, 2 bataljons grenadiers, de nodige infanterie, 4 houwitsers en 2 kanonnen onder zijn bevel.

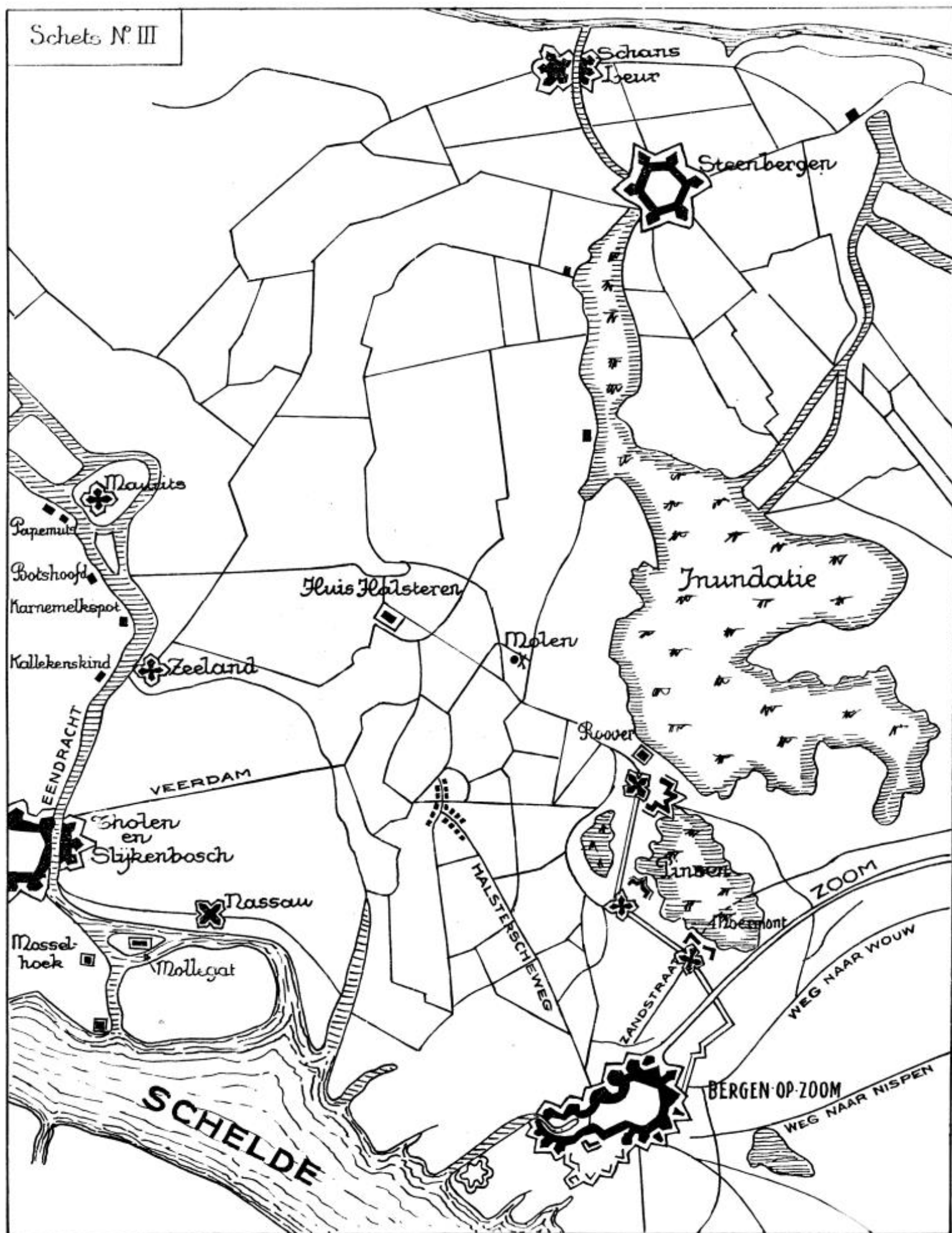
In de namiddag van 10 Juli 1747 houdt de karos van Generaal Löwendal halt aan de voet van de hoge heuvels bij Huijbergen. Op de heuvel staande glijdt de blik van den bevelhebber over het landschap dat voor hem ligt. Het is noodweer, nu en dan, als het even opheldert is de St. Geertruijdstoren van Bergen aan de horizon te zien, rechts tot Nispen toe ligt de onafzienbare heide, somber onder de grauwe bewolking, links liggen de boschen van Woensdrecht en daarachter de blinkende streep van de Schelde ; scherp tekent sich de torenruine van Woensdrecht daartegen af. Aan de voet van de heuvel ligt de Huijbergische plantage, het mooie bosch, eens door de monniken geplant; achter hem ligt het dorpje Huijbergen met het oude klooster der Wilhelmiëten.

Langs de weg van Ossendrecht naar Hoogerheide trekt de neven-colonne op Bergen op Zoom aan, een eindeloos lange rij van mannen, vrouwen, wagens en zoetelaars, musketiers en ruiters, die de colonne beschermen, slechts langzaam vorderen de doodvermoeide mannen. Achter hem aan de horizon ligt het torentje van Zantvliet, zwak hoort men in de verte de ontbrandingen van het geschut, het kleine stadje heeft met acht vuurmonden de strijd aangedurfd.

Lang zal het niet duren, Lally heeft orders zich van de dijk meester te maken en de aftocht van de bezetting te verhinderen, maar in de nacht marcheert het garnizoen langs een andere dijk af en stelt zich over de forten Frederik Hendrik en Lillo in veiligheid.

Dan neemt Lally bezit van de vesting en de opmarschweg van Löwendahl is op de linkerzijde behoorlijk verzekerd.

Het is hondeweer, de troepen zijn doodop en noodgedwongen houdt Löwendahl op 11 Juli een dag rust. Hij stuurt verkenners uit, die hem berichten, dat in de omtrek van Bergen op Zoom heg noch struik is. Later bemerkt hij, dat dit niet zoo is, alle bebouwde perceelen in de omtrek der stad zijn met hagen of struikgewas afgezet waardoor het terrein integendeel zeer bedekt is.

Het Beleg

De tijding van het aanstaand beleg is reeds eenige dagen geleden tot Bergen op Zoom doorgedrongen, de Prins van Hessen neemt het commando over de vesting weder op zich, de generaal Lewe blijft bij hem om hem zoo noodig te kunnen vervangen. Het is weinig bemoedigend, te zien dat de leiding in zulke weinig krachtige handen is.

De predikant Folkers, die het geheele beleg heeft medegemaakt, spreekt den Prins van Hessen dikwijls, daar deze in hetzelfde huis woont met den predikant Janssen. In Augustus zegt Folkers van den Prins *“Onse Gouverneur swak en siekelijk, echter vol moed en vuur, wordt door gestadige bezigheden afgeslooft”*.

Van Cronström zegt hij dan : *“De generaal Cronström, een man hoogbejaart en afgeleeft, laat sig menigmael in een draegstoel brengen naar den wal.”*

Reeds 4 Juli worden alle huizen, welke buiten de vestingwerken en voor de fortten liggen, geslecht om een vrij uitzicht te verkrijgen en om te beletten, dat de aanvaller zich erin zou nestelen.

Met de troepen van het vliegend leger samen beschikt men thans over meer dan 20.000 man. Na zijn conferentie met den stadhouder is de heer Willem van Haren, gevolmachtigde der Staten in alle haast naar Bergen op Zoom vertrokken. Hier aangekomen neemt hij zijn intrek in het Markiezenhof, waar hij de kamers van den Conseiller Adan ongebruikt vindt. (Zie hoofdstuk [Plicht of verraad](#).)

De Prins van Hessen heeft reeds op 10 Juli 43 koeien en 137 schapen binnen de vesting laten brengen, van Haren eischt van de inwoners een opgaaf van de aanwezige levensmiddelen en bepaalt, dat er maximumprijzen zullen worden vastgesteld, die niet hooger zullen zijn dan de prijzen, die in Holland bedongen worden. Reeds eenige tijd

geleden heeft de Prins van Hessen zich bij de magistraat beklaagd, dat door de inwoners te hooge logiesgelden worden gevraagd van de officieren en minderen, die bij hen worden onder dak gebracht. Van Haren hakt de knoop door en gelast, dat de inwoners dit logies gratis moeten verschaffen.

De Prins van Hessen, wiens ambtswoning, het gouvernement genaamd (tegenwoordig Militair Hospitaal) te zeer bedreigd ligt achter de wallen, zendt zijn gezin naar Tholen en neemt zijn intrek bij de weduwe van den raadsheer Faure.

De Prins van Saksen is thans te Halsteren (later gaat Hij terwille van zijn slechte gezondheid naar Tholen).

Van innige samenwerking tusschen deze mannen is geen sprake. Op 14 Juli te 12.00 moet de geheele burgerij op de wallen aanwezig zijn voor het omkappen en wegsleepen der boomen, daarna mag niemand zich meer op de wallen vertoonen als hij daartoe niet voor dienst gecommandeerd is. Op deze dag worden de weeskinderen met een schipper naar Middelburg gezonden, de stad heeft steeds een groot garnizoen en dientengevolge een groot aantal weezen en verlaten kinderen. Het landsbestuur heeft dan ook dikwijls gesteund om het weeshuis, dat er financieel slecht voorstaat, in stand te houden. Er gaan ongeveer 80 kinderen naar Middelburg.

Cronström

Die zelfde 14e Juli komt Cronström te Bergen op Zoom aan, zijn intrede is meer dan zielig.

Cronström schrijft daarvan het volgende in zijn journal:

“Den 14 July 1747 op mijn geboortendag, treedende in het 87e jaar mijns ouderdoms, ben ik binnen Bergen op Zoom aangekomen met den beurtman, die de stoutighijdt heeft gehad binnen te vaaren op

belofte van een goede belooning want alle de schippers die wij ontmoeteden wilden ons doen gelooven, dat wij niet binnen kosten komen.

Het jagt van den Raad van Staaten hadde ik onderweegens verlaaten om daar iets aan gebroken was en hadde mij met mijne adjudanten en domestiquen op de voornoemden beurtmanschip begeeven t'welk ten allen gelukke ons voorbij quam seilen : maar dewijl hij niet ten eersten in den haaven in kost vaaren, sond ik mijne aides de Camp aan den Prins van Hessen, Gouverneur van de stadt om hem de orders te toonen, met welke ik voorsien was van weegens Sijn Doorl. Hoogh. den Prins Erfstadhouder, met versoeck aan den Prins van Hessen, mij te willen sijn voiture senden, om mij bij hem te laten transporteeren, dewijl mijne hooge jaaren en mijne swakhijdt niet toelieten dat ik dien weg te voet deede, dewelke van den haven tot het gouvernement verre te gaan was. De gesegde Prins heeft mij dit versoeck toegestaan. Ik hadde mij vast voorgenoomen met denselve in de volmaakste eenighijdt en vertrouwthijdt te leeven, die mij mogelijk was, tot welsijn van s'lands dienst soo als wij tot Yperen gedaan hadden, ik hebbe op deselven voet tot het eijnde toe voortgegaan, nietteegenstaande mij dikwijls gelegenthijdt gegeven is tot twist, maar hebbe die altoos ontgaan, mij verseeckerende dat die van een quade uitwerking soude weesen in onse wedersijdse plichten. Ik vervoegde mij ten eersten aan het huis van den Prins alwaar sig toen ter tijd bevonden eenige Dames en verschijde officieren, soo dat alstoen geen particulier gesprek konnende houden, heb ik mij begeeven naar het paleis, anders het Hof genaamt, gehoord hebbende dat den heer van Haaren in de stadt was en aldaar logeerde.

In dien tusschen tijd heeft men mijne aides de Camp door de gansche stadt doen loopen om voor mij een logement te vinden, sonder een ander te kunnen ontdekken als een seer slegt en gedevaliseert quartier, de Fransche school genaamt, alwaar ik een slegte nagt doorbragt; maar gemerkt hebbende dat er in het voorseide paleis plaats overig was, hebbe ik sanderen daags mijnen intrek daarin genomen.”

De volgende dag houdt Cronström een bespreking met den Prins van Hessen. Hij zegt daarvan in zijn journal:

“Evenwel hebbe ik altoos den Prins van Hessen zoeken te bewegen, om veelvuldige uijtvalen te doen en hebbe hem selfs gesegt : dat men ons seer berispen soude indien sulks nagelaten wierd, maar dat men goede maatregels behoorde te necmen om deselve te doen gelukken.

Ik hebbe gemelden prins daartoe niet geneegen bevonden, maar seer misnoegt dat ik het commando over hem had komen nemen seggende : dat ik hem buijten functie stelde. Waarop ik geantwoord hebbe, dat ik niet pretendeerde Sijne Hooghijdt buijten functie te stellen, dat ik hem het gansche detail, dat hij reeds in handen hadde, wegens Sijn gouvernement, soude laten behouden, en aan den Prins van Saksen, dat van het camp en de linie, en dat ik eigenlijk gekomen was om voor te komen dat tusschen haar geen twist over de rang soude ontstaan en om tot een vigoureuse defensie en conservatie van de vesting aan te moedigen.”

Van zijn bespreking met den Prins van Saksen te Halsteren zegt Cronström in zijn dagboek:

“Ik hadde afgesproken met den Ed. Mogenden Heer van Haaren om een reis naar Steenberg te doen, om te sien of de vijand tusschen de stad en ons camp kost indringen aangesien de inundatie nog niet volkomen was. Passeerende langs het quartier van den Prins van Hessen, die indispoost en hecileegerig was, heeft men sig daar opgehouden. Aldaar bevond sig de luitenant generaal Philibert met den generaal majoor de Montigny, dewelke nergens anders van wilden hooren als van sig in het eijland Tholen te retireeren teegen hetwelk ik mij met ernst opponeerde dog met weinig succes. Mijnheer van Haaren die present was, seijde mij naderhand het geene mijn doofhijdt mij toenmaals belette te verstaan, dat die heeren generaals mij niet wilden obedieeren, dat sij aan den Prins van Saksen geassigneerd waren en alleen met hem te doen hadden.”

Duidelijker dan met deze dagboekanteekeningen kan niet onder woorden worden gebracht, wat het resultaat was van de maatregelen door den Stadhouder genomen om de moeilijkheden te voorkomen. De oude Cronström waagt het niet tegen de beide prinsen op te treden, hij vergenoegt zich ermede, beiden in hun commando te laten en nu en dan een raad te geven, die door niemand wordt opgevolgd. Blijkbaar bezitten de drie hoogste bevelhebbers bovendien een zwakke gezondheid.

Bedenklijk is het, dat men twee jaar later Cronström voor de krijgsraad brengt om hem ter verantwoording te roepen over zijn tekortkomingen. Deze krijgsraad, bestaande uit den Graaf van Pretorius, Aylva, Glinstra, Kinschot, Glabbecq, van Lijnden en de Villegas, neemt op 22, 23, 24, 25 en 27 Januari en 3, 4, 5 en 6 Februari

1749 den generaal Cronström verschillende verhooren af. terwijl hij op 10 en 17 Februari nog nadere schriftelijke uitleg van zijn daden geeft. Blijkbaar heeft de krijgsraad geen al te afkeurende beslissing genomen, want daarna is Cronström nog tot het eind van zijn leven in 1751 Gouverneur van de vesting 's Hertogenbosch met omgelegen forten. De krijgsraad begrijpt zeer goed, dat hij zijn gezag niet heeft doen gelden en vraagt : *“Heeft de Prins Uw adviesen steeds opgevolgd?”* Cronström weifelt, dan zegt hij : *“Wij waren soms van verscheijde sentimenten, doch zijn ten slotte altoos de concert gegaan”*. Dan doet de krijgsraad de beslissende vraag *“Wiens advies werd ten slotte gevolgd in cas van discrepentie?”* De oude man buigt het hoofd, hij kan zijn fout niet openlijk erkennen en zegt : *“Het is al zoo lang geleden gebeurd, ik kan er niet meer op antwoorden”*. Als het verhoor is afgelopen, zegt Cronström, dat hij oud is en slecht van geheugen, hij heeft niet steeds de bedoeling van de vragen begrepen, hij heeft zich evenmin rekenschap gegeven, welke gevolgtrekkingen men uit zijn antwoorden zal maken, daarom verzoekt hij, hem te willen vergunnen, zijn journaal te raadplegen en de vragen nog eens, ditmaal schriftelijk te beantwoorden. Dit wordt hem toegestaan en ook deze verantwoording is voor ons bewaard gebleven. In zijn schriftelijke verantwoording zegt hij:

“Toen ik op den 14 July 1747 tegen den avond te Bergen op Zoom zijnde aangekomen, de stad alsdoen reets formeel was belegerd, en zoodanig ingesloten dat verscheijde schippers niet durfden ondernemen mij aldaar met hun vaartuijg binnen te brengen, ende ik mij aldaer bevond in een plaats, daar ik noijt te vooren hadde gecommandeerd en waarvan mij de fortificatien alleen maer theoretisch en de environs en situatien van buijten in het geheel niet bekend waren, ende die mij door den vijand belet wierden te leeren

kennen en alwaer ik noijt te vooren occasie hadde gehad om met die van het platteland of van buijten eenige correspondentie te etabliseeren.

Ende dat derhalven men ook op mijne rekening niet kan stellen, niet alleen hetgene dat voor mijn aankomst van buijten had kunnen gedaen worden, maar ook niet het deffect van correspondentie in het camp van de belegeraars, waarin zelfs de Gouverneur, de Prins van Hessen, aen wien alles veel meer dan aan mij bekend was, niet nae genoeg en heeft kunnen reuseren.

Zoude het wijders ook niet eene onvergevelijke temeriteit van mij hebben geweest, indien ik mij hadde willen aanmatigen, het bijzondere commando en particuliere detail van een plaats, die mij ten eenen male onbekend was, en hetzelfde te ontnemen aan een Gouverneur, waaraan de sterkte van de stad en de wijze van de deffentie in den grond bekend waren.”

Daarom heeft hij dit alles aan den Prins van Hessen uitgelegd, en dezen het bevel over de stad gelaten. Hij zegt daarvan:

“Ende ik hebbe gevolglijk niet kunnen attacheeren aen het bijzondere en particuliere commando van een plaats of corps troupes, soo als ik meede aenstonts nae mijn komst in Bergen op Zoom aen den Gouverneur Prins van Hessen, tot wegneming van het misnoegen, dat hij scheen te hebben opgevat, hebbe gedeclareerd, dat ik eigenlijk was gekomen om alle misverstand en ongenoegen te voorkomen. Vertrouwende niet alleen dat terwijl ik mij dien aengaende al op den 16en Julij bij missieve aen Zijn Doorl. Hoogh. heb geexpliceerd en kennis gegeven, dat ik den gouverneur het détail van zijn garnisoen niet konde ontnemen....”

De stadhouder is dus geheel op de hoogte van de gezagsverhouding. die in Bergen op Zoom is ontstaan en hij neemt daarmee volkomen genoegen zoals Cronström verder verklaart:

“[.....] sonder dat Zijne Doorl. Hoogh. hetselve heeft geimprobeert of mij deswegens eenige andere orders gegeven heeft, maar mij op dien voet heeft laten continueeren.”

In het markiezenhof omringt Cronström zich bij het beleg met enkele adjudanten, die hem op de hoogte houden van de gang van zaken en een enkele maal laat hij zich in een draagstoel naar de wallen brengen.

BASTIONS

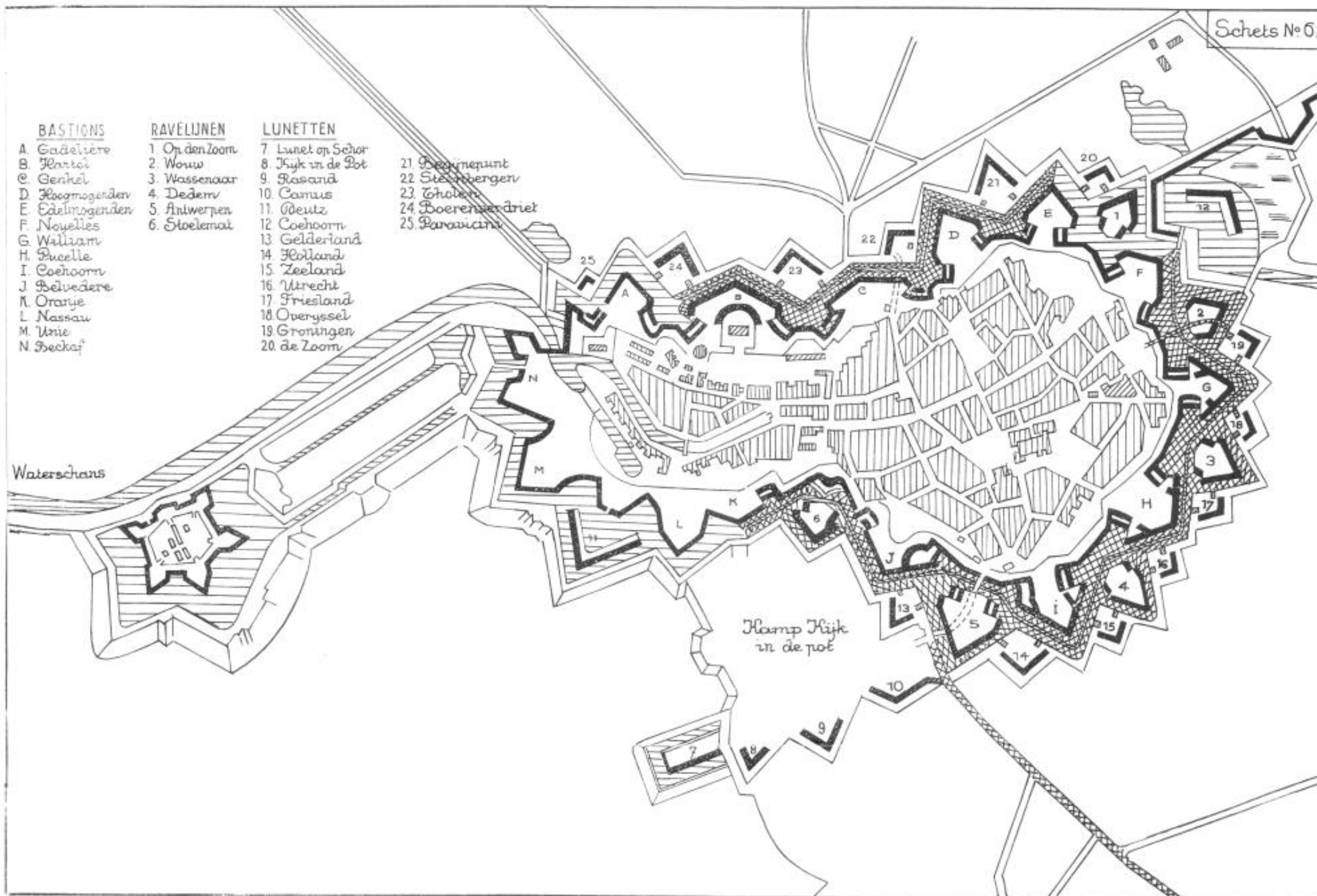
- A. Gadelieve
B. Hantel
C. Genkel
D. Hoogmogenden
E. Edelmogenden
F. Noyelles
G. William
H. Pucelle
I. Coehoorn
J. Belvedere
K. Oranje
L. Nassau
M. Unie
N. Beckaf

RAVELIJNEN

1. Op den Zoom
2. Wouw
3. Wassenaar
4. Dedem
5. Antwerpen
6. Stoelmat

LUNETTEN

7. Lunet op Schor
8. Kijk in de Pot
9. Rasand
10. Camus
11. Deutz
12. Coehoorn
13. Gelderland
14. Holland
15. Zeeland
16. Utrecht
17. Friesland
18. Overijssel
19. Groningen
20. de Zoom
21. Begijnepunt
22. Steenberg
23. Zholen
24. Boerenwaardriet
25. Paravians

Beleg

Intusschen is het beleg in vollen gang. Op 12 Juli in de vroege morgen komen, uit de richting Hogerheide de eerste ruiters, de Bretons van Löwendahl. De posten op de wallen, de uitkijk op St. Geertruidstoren, voor wien zoo juist een nieuwe verrekijker is aangeschaft, geven het alarmsignaal en weldra galmt de klank van de zware klok over de stad, bezetting en schutterij nemen het alarm over, allen zijn op hun post. Een patrouille Fransche ruiters neemt de post aan de St. Geertruidsburch gevangen, het piket retireert in haast, denkt er niet aan de mannen te ontzetten, dan, ziende dat men slechts tegenover een patrouille staat, gaat men voorwaarts, maar het is reeds te laat, van alle zijden dagen de ruiters op, van het Scheldestrand tot aan de Wouwpoort alles voor zich uit jagend en om 9 uur des morgens is het geheele zuidfront door de Fransche ruitery afgesloten.

De opmarschweg, die tevens de ongestoorde verbinding met het achterland moet vormen, wordt beschermd door het leggen van een sterk detachement te Zantvliet onder Laval, die in samenwerking met d'Herouville, den commandant in Antwerpen, detachementen legt te Stabroek en te Eeckeren.

In de polder den Doel en nabij Zantvliet worden batterijen opgeworpen, die moeten beletten dat de schepen varen naar Lillo, Frederik Hendrik en naar de Kruisschans, waarvan de verovering tot aan het najaar wordt uitgesteld. Driehonderd karren met schansmateriaal worden uit Antwerpen nagezonden.

Die zelfde 12^{den} Juli houdt Löwendahl persoonlijk zijn eerste verkenning langs het zuidfront en daarna in het terrein voor de forten gelegen.

Dit terrein is overal onder water gezet, het is onmogelijk schansen of loopgraven aan te leggen. De enkele wegen, die droog liggen, zijn goed bewaakt, overal worden zijn verkenners met musketvuur afgewezen. Het is duidelijk, dat dit terrein zich niet leent voor een aanval in groote stijl; wel wordt ook hier het voorgelegen land afgesloten en zal men den verdediger door kleine aanvallen voortdurend verontrusten en afmatten. De indruk der Franschen is : “ *Les lignes se trouvent protégées par une chaîne de forts et hors d’insulte par les inondations.*” Bij de verkenning doet zich een merkwaardigheid voor, die door den Franschen genieofficier Lefebure is te boek gesteld. Hij zegt:

“Toen de maarschalk Löwendahl met de hoogste genie-officieren de vesting verkende, meenden zij zeer duidelijk groote hoornwerken te zien, zooals die op hun plattegrond waren aangegeven.

In die zelfde tijd verwijderde ik die hoornwerken van mijn schets, een en ander naar aanwijzingen van een persoon, die een zekere betrekking in de stad had bekleed en de stad eenige dagen te voren had verlaten. Deze man begon met mij in te lichten, dat de plaats in het begin van de eeuw geheel gemoderniseerd was; hij gaf mij zooveel inlichtingen, dat ik daaruit een geheel nieuwe plattegrond kon maken, waarop alle werken tot in bijzonderheden waren aangegeven; hij wist alles, de grootte van de hoeken der bastions, lengte en hoogte der facen, hooge en lage flanken, het aantal schietgaten, de ravelijnen en de lunetten in de inspringende hoeken van de contrescarp, de breedte van de bedekte weg, van de galerij majeur, en verder de gegevens van de mijnen. Hij was op de hoogte alsof hij de vesting zelf gebouwd had (dat komt ervan, als men onbevoegden vrij in een vesting laat rondneuzen) en om zeker te zijn, dat deze man de waarheid had gesproken, verkende ik het

terrein persoonlijk, waarbij de juistheid van mijn plattegrond duidelijk bleek.

Toen legde ik den generaal Löwendahl mijn schets voor. Hij had juist eene bespreking met zijn ingenieurs. Vergeefs zochten zij op mijn schets de groote hoornwerken, die zij 's morgens gezien hadden en zij vroegen mij, waarom die niet op mijn kaart voorkwamen.

Ik waagde te zeggen, dat zij zich vergist hadden, dat die werken niet meer bestonden, maar zij hielden vol, en toen ik wilde antwoorden, sneed de generaal mij alle verdere uitleg af met de woorden : Het doet er niet toe of het pad of een kikker is, hij moet toch springen. De ingenieurs teekenden die dag in hun journaal op, dat de loopgraven waren geopend voor het hoornwerk aan de Boschpoort (men moet maar afgaan op dergelijke verkenningen) en pas de volgende morgen ontdekte men dat er werkelijk geen hoornwerk bestond.

Een paar dagen later zond het Hof een andere plattegrond, die beter was dan de eerste. Had men nauwkeuriger verkend, dan zou men de aanval gedaan langs de kust, tegenover Kijk in de Pot. Ook de verdedigers vreesden daarvoor en hebben uit die schansen, vooral in het begin, zoo krachtig mogelijk gevuurd om ons daarmee onzag in te boezemen."

(Voor nadere bijzonderheden omtrent den persoon, die de inlichtingen verschaftte, zie het hoofdstuk "Plicht of verraad".)

De vijand zet nu het beleg met groote voortvarendheid in, hij prest 2400 arbeiders, die onder dekking van 10 compagniën grenadiers en 5 bataljons voetvolk het graafwerk moeten verrichten.

In de nacht van 16 op 17 Juli wordt onder leiding van Kolonel Deutz een uitval gedaan, men hoopt de vijandelijke loopgraven te vernielen

maar door onachtzaamheid of verraad van een der soldaten gaat een snaphaan ontijdig af, de vijand is gewaarschuwd en met een verlies van 60 dooden trekt men binnen de vesting terug.

Een Fransch dagverhaal zegt hiervan:

“De belegerden, die van het invallen van de duisternis af een krachtig vuur hadden onderhouden, staakten dit plotseling te één uur ‘s nachts en een half uur later deden zij een uitval met ongeveer 800 man, met het doel het rechtsche deel van de loopgraaf te slechten. Ze werden krachtig teruggedreven en gedwongen in verwarring terug te wijken naar de bedekte weg.”

Tucht

Op 20 Juli begint een krachtige beschieting met 42 kanonnen en 14 mortieren. De troep blijft er vrij rustig onder, de vesting is immers onneembaar en ruim voorzien van krijgsvoorraden en levensmiddelen, juist dezer dagen zijn nog 48 vuurmonden ontscheept; dank zij de fort en inundatiën is het onmogelijk de stad te omsingelen, soldij, brood, brandewijn, kaas, haring en spek, alles wordt voortdurend in overvloed verstrekt. Helaas laat juist daardoor de tucht alles te wenschen over, de troep is overmoedig en brooddronken, als er brand ontstaat zijn de soldaten er dadelijk bij, niet om te blusschen maar om te stelen en te plunderen. Zij ontzien zich evenmin in te breken in de leegstaande woningen van de burgers, die naar Holland of Zeeland zijn gevlucht, zij rooven wat van hun gading is. Uit alles blijkt dat de tucht zeer slecht is, een enkele maal wordt een dader opgehangen of neergeschoten doch meestal verdwijnt hij ongestraft in de menigte. De predikant Folkers vermeldt enkele gevallen van gebrek aan tucht, welke hij als ooggetuige medemaakte.

“19 Juli. Om 6 uur komt Janna bij mij en zegt, dat een bom in het huis van haar heer gevallen was en hetzelfde voor het grootste deel

had terneder geslagen. Ik ging daar naar toe, edoch in dien tijd dat de meid hij mij was geweest, hadden onze soldaten reeds het huis gespolieert, gelijk ik met mijne eigen oogen gezien hebbe.

Drie soldaten, betrapt op het plunderen van de beschadigde burgerhuizen, moeten dobbelen wie van hen sterven zal, en is een derselven kort daarna op de grote markt gearquebuseerd.

27 Juli. Een Engelsch kanonnier komt van de batterij van Pucelle van achteren in de tuin van den heer Kalkoen, gaet in het huis. Een der knechten van den Brigadier Evertzen zulks siende, wacht op desselfs wederkomste en bemerkende dat de sinjeur daer weder uitquam met een pakket goedt onder den arm, neemt een snaphaan, die hij geladen bij der handt hadt, schiet hem dood. Daer ligt hij nu met het gestolene aan zijne zijde. Het beroven en plunderen der beschadigde burgerhuizen is niettegenstaande het streng verbod onverdragelijk.

28 Juli. Twee plundersaars, op de daet betrapt, een derselver willende ontvlugten, wordt door de wagt doodgeschoten, de tweede kort daarop gearquebuseerd.

9 Augustus. Ik verstont, dat door eigen onvoorsigtigheid van de onse op het bastion Pucelle brand in het kruit was geraekt, waardoor veele verschge vulde bommen en granaten, welke daeromtrent lagen, gesprongen en vele van onse artilleristen daerbij het leven verloren hadden of jammerlijk gequetst waren. t' Is te beklagen, dat soldaten, mu gelt konnende verdienen en dagelijks verdienende, het zoo jammerlijk in beestachtige dronkenschap verquisten en daerdoor zulke rampen veroorsaken."

Cronström over het gebrek aan tucht ter verantwoording geroepen, zegt dat het handhaven van de tucht niet zijn zaak was, daarvoor waren de Prinsen aansprakelijk, maar de auditeur was niet in de stad,

de waarnemend auditeur, bang voor kanonskogels, was nooit te vinden, zijn dienst werd waargenomen door een jong persoon, die niet het minste overwicht had, de vreemde soldaten mochten niet in de stad worden gestraft, ze moesten daarvoor naar hun regiment worden opgezonden, de bescheiden daartoe behoorend moesten in de vreemde taal, meestal in het Duitsch worden opgesteld, hetgeen altijd oponthoud veroorzaakte, bovendien beweerden de Bambersche en Wurtembergsche troepen, dat geen soldaat mocht ter worden gebracht zonder toestemming van den bisschop.

Voor de burgerbevolking is er allermint reden tot dankbaarheid voor het feit dat deze frontierstad zoo mooi versterkt is en daardoor den Franschen koning tot pand zal moeten dienen. Wat baat het, dat de wallen met de voorgelegen werken een onoverkomelijke hindernis voor den aanvaller vormen, als zijn geschut over die hindernis heen reikt en zijn kogels en brandbommen binnen de stad vallen, waar de weerlooze ingezetenen worden getroffen.

Die zelfde morgen van 20 Juli staat de prachtige St. Geertruijdskerk in brand, donderend vallen de zware klokken omlaag, zij zullen de bezetting niet meer waarschuwen, dat er alarm is. Aan blusschen valt niet te denken, het bombardement duurt voort, niemand waagt zich op straat, allen schuilen in de zware kelders.

Heel het stadskwartier tusschen Boschstraat en Hoogstraat wordt een ruïne, allen slaat de schrik om het hart, handel en bedrijf staan stil, armoede en honger zullen straks komen en alle gegoeden verlaten ijljngs de stad en zoeken een goed heenkomen in Holland en in Zeeland.

De gouverneur, bevreesd dat het stadsbestuur in zijn geheel de wijk zal nemen, laat allen op het markiezenhof komen waar zij streng bewaakt worden.

Het stadsbestuur is in 1747 als volgt samengesteld:

- Burgemeester buiten de bank: Mr. Ant. W. van der Hulst.
- Burgemeester binnen de bank: Gillis van Braam.
- Schepenen: Cornelis van Wallenburgh, Martinus de Neve, Louis Drabbe, Barth. van den Bergh, Andreas du Camp, Mr. Carel van Bommel, Cornelis Johan Rijcken en Johan van Genderen.
 - Rentmeesters: Johan Drabbe en Jacob Calkoen.
 - Pensionnaris, tevens secretaris: burgemeester van der Hulst,
 - Griffier: Johan Drabbe.
 - Raadsleden: Gerrit Kroon, Jacob Dore, Jan van der Haegen, Jan van der Heijs, Martinus La Rivière, Claes Vetten en Corn. Faber.
 - Weesmeesters: Willem Frederik Rijs, Abr. de Baudoux, en Pieter de Costris. Drossaard is de Groot.

Volgens het verhaal van den predikant Janssen zijn bij de bestorming de volgende leden van de magistraat, die in het markiezenhof verblijf hielden, uit de stad gevlucht: Antonie Willem van der Hulst, Johan Drabbe, Mr. Karel van Bommel, Abr. de Baudoux, de Costris, Rijcken, van Genderen en Bax.

Uit alle voorbereidselen blijkt, dat de hoofdaanval is gericht tegen de bastions Pucelle en Coehoorn met het tusschengelegen ravelijn Dedem. (Zie [schets I](#))

De vijand, door weinig uitvallen gestoord, voltooit 22 juli de derde, en 27 juli de vierde parallel. In de nacht van 5 Augustus is hij gereed om de storm te wagen tegen de bedekte weg, gelegen voor het aangevallen front. Te elf uur 's nachts worden vier bommen tegelijk in de lucht geschoten. Het is het teeken voor de aanval, en voor de

mineurs het sein om de mijnen te ontsteken. Drie mijnen werpen voor de uitspringende wapenplaatsen tegenover de beide bastions en het ravelijn de aarde omhoog, in de kruin van het glacis ontstaan groote trechters, en op het zelfde moment rukken uit de vierde parallel tien compagniën grenadiers voorwaarts, gevolgd door drie colonnes arbeiders, bij elke colonne zijn twee genieofficieren ingedeeld. De belegerden vechten met de grootste moed maar het gelukt den aanvaller, zich vast te zetten voor de beide buitenste wapenplaatsen. Tegenover het ravelijn Dedem mislukt de poging doch twee dagen later zet de aanvaller zich ook hier vast en is hij meester van de geheele bedekte weg voor het aangevallen front.

Dit is het resultaat van zes weken arbeid. Als men bedenkt, dat de aanvaller met alle energie deze strijd heeft gevoerd en de verdediger nagenoeg geen uitvallen heeft gedaan dan is dit wel een sterk sprekend bewijs voor de groote defensieve kracht, die schuilde in het werk van Coehoorn. Aan de andere zijde moet echter vermeld worden, dat de verdediger, afgezien van zijn gemis aan uitvallen, zijn taak met groote moed en met inspanning van alle krachten heeft vervuld.

De vraag rijst, waarom men niet met krachtige uitvallen de nadering des vijands heeft belemmerd. Bij de bespreking van de algemeene strategische toestand is reeds gebleken, dat de eigenlijke strijd moest gevoerd worden door het Fransche leger onder den Maarschalk van Saksen tegen de geallieerde legers onder Cumberland. In deze groote strijd is de belegering van Bergen op Zoom slechts een handeling op een neven-operatietooneel, welke handeling wordt opgedragen aan een lagere commandant, den generaal Löwendahl.

Voor Nederland is deze belegering echter van zeer groot belang en daarom stelt de stadhouder alle pogingen in het werk, om te bereiken

dat men desnoods met het geheele leger tot ontzet van Bergen op Zoom zal oprukken.

De gealliëerden willen hiervan echter niets weten, indien zij het leger naar West-Brabant zenden, ligt Oost-Brabant en Limburg ongedekt, dan is Maastricht te zeer bedreigd en na de verovering van die stad zou de weg naar Duitschland geheel open liggen voor den zegevierenden Franschen maarschalk.

Vandaar de voortdurend weifelende houding bij de belegering van Bergen op Zoom, men hinkt op allerlei gedachten. Met een krachtige verdediging en veel uitvallen kan men den vijand ophouden, misschien wel zoo lang, totdat het slechte jaargetijde intreedt en de Franschen hun winterkwartieren moeten betrekken.

Maar deze kans is slechts zeer klein, liet is pas in het hartje van de zomer. Wil men doortastende maatregelen nemen en Löwendahl dwingen het beleg op te breken, dan moet dit geschieden door een aanval in het open veld, verliest hij die slag, dan behoort het beleg tot het verleden. Dit alles ziet Cronström zeer goed in, voor hem als leider ligt het zwaartepunt dus in de strijd in het vrije veld, aan den ondercommandant den Prins van Hessen laat hij het over, de détails van de uitvallen te regelen, waarop hij echter wel degelijk aandringt.

Journaal Cronström

Terwijl de stadhouder bij de hoogste legerleiding aanklopt met verzoek om meer troepen, overweegt Cronström, daarbij krachtig gesteund door Burmania, of het niet mogelijk is, met de beschikbare troepen Löwendahl aan te grijpen en hem tot de aftocht te dwingen. De ondercommandanten voelen niets voor deze onderneming, wat er precies gebeurd is, is moeilijk na te gaan, daar de verhalen dikwijls met elkaar in tegenspraak zijn. Gelukkig beschikken wij over een schrijven van Cronström, gericht aan den Baron van Schwartzenberg:

Memorie van hetgeene Uw Excellentie te doen sal hebben met zijn vliegent leeger.

Dat Uw. Exc. zijn leeger doet marcheeren om sich te bevinden in de Plaine tusschen Wouw en de fort en op den ... August. ten dien einden moeten de lichte trouppen door de grenadiers gesouteneert, de posten welke sig van de vijand tot Wouw en daaromtrent mogten bevinden oplichten en weggagen. Wij sullen ondertusschen tragten daar te doen komen in deselven tijt het regiment van Cornabé, gecommandeert door Grave van Hörd, dat langs den Boomdijk van den kant van Steenberg en zal komen. Dan sal Uw Exc. voorrijt doen trekken 8 of 10 goede esquadrans, die de regimenten Cavallerie en Dragonders, die sig achter het fort bevinden attaqueeren sullen, terwijl wij de Infanterie, die het fort beleegert, verjagen. Terselver tijt sal Uw Exc. verdere Cavallerie haar op de hoogte aan den oever van de Zoom, en de Infanterie van Uw. Exc. aankomende, sich achter de Cavallerie formeeren en ons ingeval noodig is te helpen de belegeraars van het fort te verslaan. Dit geschiedt zijnde met het succes dat wij hopen, sullen wij ons vereenigen met het gros van Uw. Exc. leger, latende de esquadrans, die Uw. Exc. vooruitgezonden heeft, aan onse regter vleugel, de infanterie van ons camp aan de rechter van die van Uw Exc. en Uw cavallerie aan de linker van alles, om soo te avanceeren en aan te tasten hetgeene sig presenteert. Deese 10 esquadrans en onse infanterie en de Uwe, stillen sig al marcheerende in 2 linien formeeren, voor sooveel het terrein het toelaat. De cavallerie sal insgelijks avanceren op Uw Exc. linkervleugel en met vigeur verslaan de esquadrans van den vijand, die Uwe lichte Cavallerie in de flank kan attaqueeren. Uw Exc. artillerie, die immediaat volgen moet, sal tusschen de hataillons

ageeren met alle mogelijke spoet, soo ras deselve van eenige goede uijtwerking kan zijn, sonder te verwaarloosen eene voordeelige situatie om den vijant te benadeelen. Men moet wel acht geven dat de paarden van d'Artillerije niet weg en loopen. Het is noodig, dat de timmerluijden van de regimenten voorsien sijn met schuppen en spaden om seekere plaatsen op te ruijmen en te slegten aan den oever van den Zoom, daar de doortogt gehindert mogt worden, sij moeten twee schuppen teegens een spade hebben.

De grenadiers van het vliegent leeger, nadat sy Wouw geforceert sullen hebben, sullen sig stellen op de linker vleugel van Uw infanterie en de grenadiers van de linie op de regter vleugel van de bataille van de linie nadat sij de belegeraars van het Fort Roover sullen verslagen hebben.

In het avanceeren op die wijze sal een ieder aantasten wat hem voorkomt sonder na een speciaal order te wagten, maar nogthans sig niet te veel uijt de order van bataille begeven.

Daar moeten drie bataillons tot reserve weesen, en op haar vleugels aan beide kanten een regiment Cavallerie of dragonders om de batail. of esquadr. die te veel gelededen mochten hebben te remplaceeren. Men moet sig niet daaraan storen, dat de vijanden frische troupes krijgen gedurende de actie, want sij sijn van distantie tot distantie gecampeert, en wij alsoo hopen kunnen, haar in detail te verslaan als maar het geheim wel geobserveert wordt. Het geheel moet gevolgt worden door de brootwagens, de livrancier heeft mij gesegt, dat hij den ganschen train te Breda heeft, soo dat wij broot sullen vorderen voor het leeger en de linie. Nog sullen volgen de wagens van het Hospitaal, met de Chirurgijs en sooveel leege waagens als voorhanden sijn tot het gebruik der gequetsten.

De grenadiers van de een en andere vleugel moeten als zij sich bij de vijandelijke batterijen bevinden, niet alle magt tragten den vijant daar vandaan te jaagen en de artilleristen neer te sahelen, sonder haar op te houden met gevangen te nemen. Na de victorie, die wij met de Goddelijke hulpe hoopen. sal men op het slagveld campeeren. Wij sullen wagten met uijt de linie te trekken tot dat Uwe grenadiers Wouw geforceert sullen hebben en dat de 10 esquadr. die wij Uw vraagen gesien sullen worden.

P. S. Indien Uw Exc. nadat Wouw gerecognosceert sal weesen, met de passages daarontrent, oordeelt onmogelijk te sijn deselve te forceeren, moet Uw Exc. ten minsten een voordeelig camp voorwaarts nemen hetwelke tusschen Roosendaal en Nispen sal weesen, waar de Cavallerie van Uw. Exc. linker vleugel en Uwe ligte troupes de convoien van de vijand tusschen Antwerpen en Bergen op Zoom veel nadeel sullen kunnen toebrengen, als dit Camp niet nae Uw Exc. zin is, moet men het laeten versterken. Ik verwagte spoedig antwoord als Wouw wel gerecognosceert is.

7 Augustus schrijft Cronström in zijn journaal:

“Ik hebbe aan Sijn Hoogh. den Prins van Saxen Hilbourghausen een ample dispositie van dit voorneeme gegeeven.”

8 Augustus schrijft Cronström:

“Men heeft eenige verandering aan mijn schikking van den 6 deser in den Oudenbosch gemaakt, ik hebbe tot alles geconsenteert om niet op te houden uijtgenomen tot de marsch voor middernagt, die ik sterk tegengesproken hebbe, omdat men sig in de nagt niet soude verdiepen. Men had mij selfs beloofd een signaal van den Toom van Wouw, dat op het fort Pinsen seer sigtbaar soude geweest sijn,

waarvandaan ik op hetselve hebbe doen achtgeven, maar men heeft niets gezien omdat de onderneeming op Wouw niet geschiedde.”

Den volgenden dag, ‘s morgens om drie uur schrijft Cronström in zijn dagboek:

“Ik hebbe een brief van den Luit. Generaal Swartzenburg ontfangen, die melt dat niets ter uitvoer gebracht is van de schikking daags te vooren gemaakt omdat het Corps van den Luit. Generaal St. Germain sig van Huijbergen naar Wuestweesel geposteert had en sig aldus op het linker flanc van het vliegend leeger bevonden soudon hebben indien men op Wouw geavanceert hadde en dat ten anderen de Heer Verelst die sig naer Zijn Doorl. Hoogh. begeeven heeft, nog niet weederom is soo dat de gansche saak uijtgesteld is en het regiment van Evertzen weeder na Steenberges gesonden. Alles was geschikt en in goede order tot de uijtvoering van ons project, ik was selfs gereet om te paart te stijgen, als de bovenmelde brief aenquam, die wederom alles stil deed staan.”

De zelfde avond om 8 uur schrijft Cronström, dat Schwartzberg hem bericht heeft, dat de onderneming een dag is uitgesteld, maar nu de volgende nacht zal plaats hebben.

De Prins van Hessen komt met reclames, hij kan het bataljon Lewe niet missen, maar Cronström antwoordt hem dat de Prins hem 4 bataljons heeft toegezegd en dat het zoo blijft, als het oogmerk gelukt, zal het beleg worden opgebroken, gelukt de opzet niet, dan zal zijn garnizoen vermeerderd worden.

10 Augustus wacht men bij het fort Pinsen in spanning, turend naar het licht van de toren van Wouw, maar er gebeurt niets. Dan komt de colonel May van het regiment van Constant bij Cronström en meldt

hem, dat de onderneming op Wouw mislukt is, waarop iedere bevelhebber zijn eigen troepen terugkrijgt en het regiment Cornabé weder in Steenberg en terugkeert.

Ook hier bleek weer evenals in zooveel andere gevallen bij de belegering, dat de vijand steeds volledig was ingelicht omtrent de plannen en tijdig zijn tegenmaatregelen nam. (Zie hoofdstuk "[Plicht of verraad](#)".)

Wouw

Van het eerste oogenblik van de verdediging af heeft Löwendahl het groote voordeel ingezien van het bezit van Wouw. Hij heeft het dorp laten bezetten en met schansen omringen. Door allerlei kleine posten en werkjes heeft hij deze verdedigingskring zelfs uitgestrekt tot de inundatiën van Steenberg. Voor een onverhoedsche aanval uit die richting is hij voldoende gedekt.

Zoodra hij hoort, wat de plannen zijn voor het ontzet van Wouw, zendt hij daarheen een afdoend sterke macht en stuurt bovendien een tweede troep, die stelling neemt bij Wuestwezel, terwijl op de hoogten daar in de nabijheid batterijen vier en twintigponders worden opgericht.

Toch besluit Schwartzberg tot de aanval op Wouw en op 10 Augustus, voor het aanbreken van de dag zijn drie colonnes op marsch, die ieder in opdracht hebben, een der drie redoutes aan te vallen, die de toegangen tot Wouw afsluiten. Na een gevecht van enkele uren blijkt dat Wouw te sterk bezet is en met een verlies van honderd dooden, waaronder verschillende officieren, trekt men terug.

Dan vervult Schwartzberg het tweede deel van zijn bevel, des morgens om 8 uur trekt hij naar de heide bij Nispen, maar ziende, dat het geheele Fransche leger aanstalten maakt hem vandaar te verjagen, en niet gesteund kunnende worden door de bezetting van de stad of

van de forten, trekt hij weder naar Oudenbosch terug, Wil men de Franschen tot de aftocht dwingen, dan zijn veel meer troepen noodig en nogmaals dringt de Stadhouder op krachtige hulp aan, maar het Oostenrijksche hof blijft op zijn stuk staan, de bevelhebber der Oostenrijksche troepen Bathiani behoudt zijn opdracht zich niet te ver van Maastricht te verwijderen.

Het eenige succes, dat de Stadhouder bereikt is, dat op 21 Augustus de Generaal Tornaco met 15 bataljons infanterie en 7 eskadrons ruiters wordt gezonden, gevolgd door een bataljon Croaten onder generaal Chanclos, die het bevel over dit geheele secours krijgt.

Behalve de bezetting van de vesting en de fortenlinie heeft men nu ongeveer 36.000 man hulptroepen. Wellicht zou deze troep geschikt geweest zijn om Löwendahl te verjagen, maar alle eenheid ontbreekt in de leiding, Cronström geeft het op om zelfstandig te handelen, voor de krijgsraad verklaart hij later, dat Chanclos hem niet helpen kon, omdat deze op orders van den Stadhouder wachtte en dat deze orders nooit gekomen zijn.

In de schriftelijke verantwoording, later door Cronström over zijn bevel bij de krijgsraad ingeleverd, welk stuk uit den aard der zaak eenzijdig is, zegt hij:

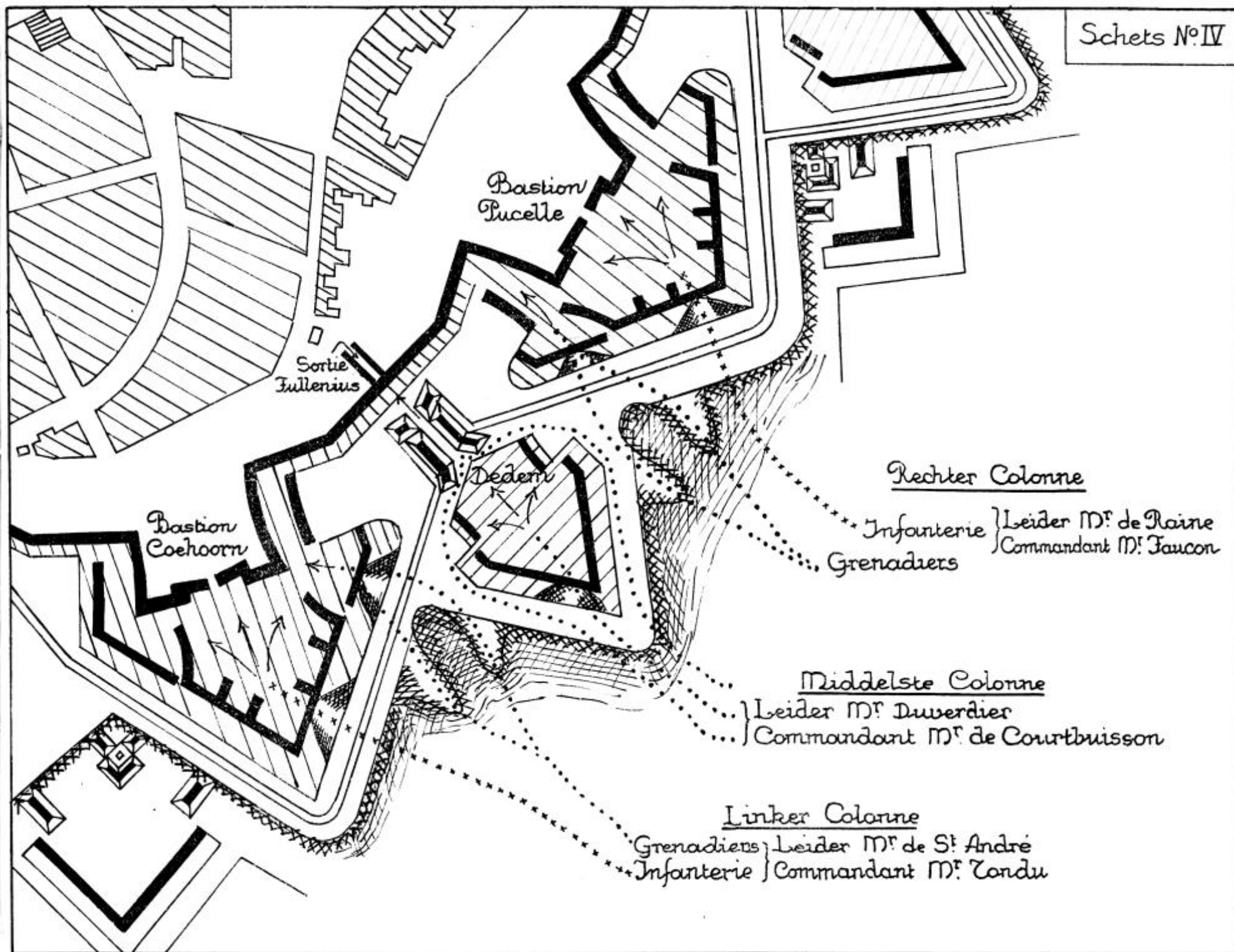
“Eer nog het corps van Schwartzenberg was in den Oudenbosch geariveert, en zoo ras maar het gebrek aan levensmiddelen cesseerde, heb ik reeds aan Zijn Doorl. Hoogh. geschreven en om meerder troepen aangehouden, en ook daerinne gereuseert, sooals oock bij den Generaal Smissaert, die mij op mijn versoek de dragonders van Matha heeft gesonden.

Uijt de linie en het camp van Halsteren heb ik van het begin af aen tot soulaas ende assistentie van het guarnisoen niettegenstaande de

swarigheden en klagten, die mij daertegen voorkwamen, behalve de arbeijders en gevraagde vrijwilligers en ook behalve verscheijde extra ordinaire commandes, dagelijks in de werken van de stad doen fourneeren eerst 400 grenadiers, vervolgens 700 man en naderhans 2, 3 en 4 bataillons of 1000 man en alle swarigheden en differenten, die zig telkens daerinne opdeden heb ik nae genoeg gereguleert en geschikt.

Nadat de onderneming op Wouw was mislukt, heb ik aenstonts 7 bataillons van het korps van Generaal Schwartzenberg tot versterking gekregen en van de overige heb ik van tijd tot tijd zooveel doen komen als maer eenigsints mogelijk was.”

Er is een oogenschijnlijke tegenstrijdigheid in de verschillende brieven, maar bij nadere beschouwing verdwijnt deze.

La Pucelle

De stadhouder stelt zich op het standpunt: Indien er geen troepen beschikbaar zijn voor een groote onderneming *buiten* de vesting, dan moet men in ieder geval de troep *in* de vesting zoo sterk mogelijk maken, en daarmede den vijand tot het eind toe tegenhouden. Vermoedelijk steunt deze zienswijze tezeer op de meening, die in Holland en Zeeland bestond, dat de vesting onneembaar was. Cronström, die in de loop der weken den vijand steeds nader tot de vesting heeft zien kruipen in spijt van de krachtige tegenweer, die men zoowel met artillerie als mijnen en musketvuur heeft gepresteerd, begrijpt dat de verdediger tegen deze methodische vernieling ten slotte niet is opgewassen en dat het moment der verovering vroeger of later moet komen, daartegen helpen zelfs de beste uitvallen niet afdoende, ze kosten troepen en verlengen het beleg slechts met enkele dagen. Wat men noodig heeft is een behoorlijk leger om den vijand van de buitenzijde aan te tasten.

Uit dit verschil van zienswijze ontstaat een briefwisseling waaruit reeds vrij spoedig blijkt dat Cronström de moed heeft opgegeven, de vesting te behouden.

Woordelijk schrijft hij aan den Stadhouder:

“Après avoir bien examiné notre situation et celle de l’ennemi toujours en tout supérieur, ma pensée est que la plus forte sortie que nous puissions faire ne réussira point. Que quand même elle réussirait bien ou passablement, l’ennemi ne leverait point le siège pour cela, que le siège serait peut-être retardé de deux ou trois jours au plus. Mais si cette sortie réussit mal, à quoi l’apparence est si grande, qu’il y aurait à mon avis dix contre un à gagner contre le

bon succès, en ce mauvais cas qui fons ferait perdre le reste et la fleur des plus braves gens, qui ne sont pas encore hors de combat, pourrait accélérer la prise de quatre ou cinq jours au moins.”

De Prins is het hiermede niet eens, hij gelast hem, ook de kolonel May te hooren, die enkele plannen voor uitvallen heeft gemaakt, de Stadhouder wil zelf ook gaarne het leven der manschappen sparen, maar de mogelijkheid is niet uitgesloten, dat een leger ter hulp zal komen en hoe langer men dus den vijand ophoudt, hoe beter, ook al zou dit eenige menschenlevens kosten. Dan merkt de Stadhouder verder op:

“.....que Votre Excellence me permette de remarquer aussi que plus les batteries de l’ennemi approchent de la place, plus il importe de les ruiner et enclouer et moins de chemin nos gens ont à faire pour s’y rendre.”

Cronström gelooft niet aan het behoud van de vesting. Hij zegt in de zelfde brief:

“Car enfin il faut le déclarer tout net, qu’on ne doit pas se flatter de pouvoir conserver cette place, quelque renfort qu’on nous envoie il est même à craindre que plus il nous en viendra, plus il y en aura de perdus.”

Dit laatste slaat natuurlijk op de kleine versterkingen van enkele bataljons voor vergrooting van het garnizoen, waarop de Stadhouder hem antwoordt:

“Je vois aussi que Votre Excellence pense que quelque renfort que j’envoie dans la Place, on ne doit pas pour cela se flatter de la conservation par la, ainsi je ne détacherai provisionnellement plus de nouveaux bataillons ni pour la ville ni pour les lignes, jusqu’à ce que j’aie reçu des avis ultérieurs de votre part.”

Omtrent het nut van eene groote onderneming zijn beiden het volkomen eens, maar de Stadhouder gelooft niet dat men hem die troepen zal geven. Hij zegt:

“Pour ce qui regarde l’idée de Votre Excellence que la Place ne pouvait être efficacement secourue et délivrée qu’extérieurement par la grande Armée vous savez que j’ai toujours été d’avis, qu’un corps assez considérable sinon l’armée entière ce qui j’aurais préféré si cela se pouvait, devait être détaché pour tenter avec plus d’espoir de succès la levée du siège, je ferai encore par un exprès que j’enverrai au Duc des instances pour qu’il tâche de venir délivrer une place dont la conservation nous est si importante, mais je prévois que ce sera une chose qui rencontrera bien des difficultés, d’autant qu’il me paraît que toute la Généralité de l’Armée est d’opinion et ne peut de former d’idée qu’une place ouverte par derrière et qui à ses communications libres, et un corps de tant de bataillons pour les soutenir, puisse courir risque de succomber si facilement et qu’on aura de la peine à réussir à les faire revenir de ce sentiment.”

Overal stelt men zich op datzelfde standpunt, een stad die zoo goed versterkt is, die alle aanvoer vrij kan ontvangen, die een goede reserve aan troepen heeft, loopt geen gevaar genomen te worden. De werkelijkheid is anders, voet voor voet is de vijand genaderd, het voortdurend bombardement en de kleine gevechten op de buitenwerken kosten zeer veel dooden. De predikant Folkers geeft ze dagelijks op, er zijn soms dertig dooden per dag, benevens een groot getal gekwetsten, loopend van dertig tot tachtig of negentig. Deze laatsten zijn dikwijls zeer zwaar gewond, telkens wordt Folkers geroepen bij officieren en mannen, die ondragelijke pijnen lijden, wier armen of beenen zijn afgescheurd door de vijandelijke kanonskogels,

men heeft in die dagen geen begrip van besmetting en van de middelen om die te voorkomen, wondkoortsen zijn het gevolg van al deze verwondingen en alleen enkele ijzersterke gestellen komen dit alles te boven.

De werken zijn zoo uitgebreid, dat ze zeer veel troepen zouden kosten, hierdoor komt men ertoe, de bezettingen kleiner te maken, of de rusten in te krimpen, waardoor het personeel zeer lang op wacht blijft en de troepen ten slotte hun gevechtswaarde verliezen.

De samenwerking tusschen de beide Prinsen is zoo gering en het overwicht van Cronström zoo onvoldoende, dat er nooit voldoende troepen in de vesting beschikbaar zijn. Herhaaldelijk weigeren Schwartzenberg en de Prins van Saksen om troepen te zenden.

Uit de bescheiden blijkt, dat achter het derde gedeelte dat op wacht is, een onvoldoend sterke reserve ligt, terwijl het derde gedeelte dat geheel mag rusten over de stad verspreid ligt, ondergebracht bij de burgers, te ver van de alarmplaatsen.

Cronström vindt dit niet, hij verantwoordt zich na afloop van het beleg als volgt:

“De bezetting van 100 man, gesteld op het ravelijn Dedem en 2 compagniën grenadiers daeragter, zouden zekerlijk, indien zij hun plicht hadden gedaen, den vijand ten minste zoo lang hebben kunnen ophouden, totdat er secours was bijgekomen en zouden inmiddels ook andere posten geadverteerd geworden zijn.

Hoewel de bezettingen van de bastions Coehoorn en Pucelle, zoowel als het ravelijn Dedem, is van het détail van den Gouverneur, zoo moet ik evenwel hierop avanceeren, dat zekerlijk dese bezettinge, indien deselve hun plicht gedaen hadden, den eersten aanval van den vijand gemakkelijk hadden kunnen ripousseeren, ten minste zoolang tot deselve door de andere nabij zijnde troupes wierden

gesouteneerd, dewijl de bressen niet in staat waren, zonder veel moeyte beklommen te kunnen worden.”

Wat betreft het niet plaatsen van de reserves achter de bedreigde bastions, zegt Cronström dan:

“De gouverneur kende veel te wel de situatie van de stad aen de kant van de twee geattakeerde bastions, dan dat hij twee bataillons achter ieder daarvan zoude hebben willen posteeren, en wist sekerlijk zoowel als iemand, dat daertoe geen plaats daerachter was, dewijl seer dicht aen die bastions kwamen de hujsen, die gedurig door de kanonskogels en bomben wierden om verre geschoten, sodanig dat men dagelijks werk genoeg hadde, om de straat tot aen de bastions gangbaar te maken.”

Omtrent het te ver achterwaarts plaatsen van de rusten, zegt Cronström ten slotte:

“Ik moet tot elucidatie van U HoogEdelgestrenge voordragen, dat geconsidereerd het continueel vuur, en menigvuldige bombes van den vijand, bij en ontrent de plaats van de attakkes de troupes, die buiten dienst waren en rust noodig hadden, niet veilig ontrent het front van de attakke geplaatst zouden hebben kunnen worden, en dat op die wijze het guarnisoen des te meerder afgemat en tot den dienst in korten tijd geheel buiten staat soude zijn geworden, en bijaldien degeene, die daeromtrent in de nagt van de surprise wagt hebben gehad, hun pligt hadden gedaen of zelfs maer eenigsints hadden gevigileerd, soo soude met geen mogelijkheid eenige surprise of overrompeling hebben kunnen plaats hebben.”

Uit de stukken blijkt, dat de hoofdofficieren slechts zeer zelden een ronde doen. De hoofdofficier, die bij toerbeurt dienst doet op het

aangevallen front, vertoont zich nooit op het ravelijn Dedem, waar het gevaar werkelijk dreigt. Hoogstens komt hij gedekt achter de keel der niet aangevallen lunetten.

23 Juli houdt Löwendahl een groote verkenning tegenover Steenberg. Zeer vroeg in de morgen vertrekt hij met 4 compagniën Normandische grenadiers, 200 ruiters en een detachement Bretonsche vrijwilligers. Hij komt tot op een halve mijl van Steenberg en de Blauwe Sluis. Het land is daar op verschillende plaatsen geïndeerd, het water wast nog steeds. De verdedigers hebben een coupure gemaakt met een palisadeering, verdedigd door Infanterie. Deze wordt verjaagd door de Bretonsche vrijwilligers.

Löwendahl tracht daarop langs een dijk nader bij Steenberg te komen, maar hij vindt alles onder water gezet, de weg doorgegraven, met palisaden afgezet, er is een schans opgericht, die direct de verkenner onder vuur neemt.

De aanvaller wordt versterkt met het regiment Limousin en de Brigade Solar, van het korps van Constades uit het land van Waes, het bataljon van Mantes gaat naar Santvliet en lost het bataljon Laval aan, dat in de linie zal kampeeren.

Mijnoorlog

Begin Augustus wordt een aanvang gemaakt met de mijnoorlog daar de vijand dan dicht genoeg genaderd is. Ook hier wordt methodisch te werk gegaan, de aanvaller laat een korte mijngang graven en de mijn gereed leggen. Een knal, meters ver vliegt de grond omhoog, in het oogenblik van verwarring, daardoor bij den verdediger ontstaan gaat de aanvaller verder en bezet de mijntrechter, die dadelijk voor verdediging wordt ingericht. In deze trechter begint de mineur opnieuw een gang te graven, telkens dichterbij de vesting toe.

Bij nacht worden de mijntrechters door loopgraven vereenigd. De methode is nieuw, en heeft voor den aanvaller het voordeel, dat de musketiers, die op de bedekte weg staan hem nooit onder schot krijgen. In de vesting ziet men daarom af van het bezetten van die weg, de troepen daar lijden steeds groote verliezen en presteeren niets. Ook de verdediger werkt met de reeds in vredestijd gemaakte mijnen. Zoo bestormt op 4 Augustus de vijand Kijk in de Pot. Op het oogenblik, dat eenige compagniën grenadiers daarboven zijn, laten de belegerden de mijn springen. De uitwerking is zeer groot, de vijand laat 1400 dooden achter, de bezetting boekt bij deze storm slechts een verlies van 200 man.

Toch hebben de belegerden weinig gebruik gemaakt van de mijnen, vooral niet van de door Coehoorn bedachte en naar hem genoemde Coehoornfougassen. Ze bestonden uit een mijn buiten de vestingwal aangelegd en met de galerij majeur verbonden door een rechte steenen buis.

Voordat de aanvaller ter plaatse was, moest de mijn geladen zijn, men liet deze springen door een vuurpijl door de buis te schieten. Het project bleek een mislukking te zijn. Men moest lang van te voren de mijn laden en had kans dat het buskruit vochtig werd. Was de vijand eenmaal dichtbij, dan kon het laden niet meer geschieden. De goten, reeds in vredestijd gelegd waren dikwijls verstopt door ratten of ander schadelijk gedierte, dikwijls ook beschadigd door vijandelijk vuur, waardoor de rechte lijn was verbroken en de vuurpijl de lading niet meer bereiken kon.

Bovendien was het een louter toeval als de aanvaller juist boven deze mijnen een corps de garde of een batterij oprichtte. Dikwijls was de lading van de mijn onvoldoende om op eenige afstand nuttig werkzaam te zijn. Bovendien ontbrak er zeer veel aan de organisatie.

Volgens de opgemaakte memorie zou men noodig hebben 150 mineurs. Als Cronström te Bergen op Zoom komt, bestaat het geheele korps uit een kapitein, een luitenant, een sergeant en 22 man. Het gevaarlijk handwerk eischt veel slachtoffers, na enkele weken zijn nog slechts een sergeant en vier man over. De arbeid kan slechts geschieden door zeer goed geschoold personeel en pas half Augustus komt een bescheiden aanvulling.

Einde Augustus berekent Cronström, dat aan de zijde van den verdediger ongeveer 2400 man dood of zwaar gewond zijn, er zijn bataljons gekomen met 24 officieren en 800 man, die nu nog slechts 2 officieren en 100 man tellen. Allen lijden zeer door hoge koortsen, vermoedelijk malaria veroorzaakt door de muggen, die met honderden de duistere kazematten bevolken en wier larven in het stilstaande vuile grachtwater worden uitgebroed.

Bombardement

De bestaande gegevens vergunnen ons van dag tot dag na te gaan, welke officieren aan beide zijden op het front der attaque dienst deden, welke aanvullingen van troepen bij aanvaller en verdediger werden ontvangen, hoeveel mijnen er ontstoken werden, en wat ermede bereikt werd, zelfs werd opgeteekend, hoeveel kogels dagelijks in de stad neervielen.

Daar het doel is, slechts een overzicht te geven van de daden der hoogere bevelvoering, gaan wij deze technische bijzonderheden voorbij.

Het geheele stadsgedeelte, liggend achter het aangevallen front ligt in puin dus in de eerste plaats alle huizen tusschen Hoogstraat en Boschstraat en de straten ten zuidoosten daarvan gelegen, benevens de St. Geertruijdskerk. Veel verder reikte de dracht van het geschut niet, zoodat de markt en alles wat ten noorden daarvan lag (dus ook

het Markiezenhof) gespaard bleef. Alleen door brand is verder een deel van de Kremerstraat verwoest. De aanvallen op de neventerreinen van Kijk in de Pot zijn mislukt, evenals die op de linie en op de forten; hoewel deze laatste niet sterk bezet waren, lagen zij voldoende veilig achter de inundatie.

Op 30 Augustus wordt Generaal Chanclos met 15 Oostenrijksche bataljons en eenige eskadrons ruiters ter versterking aan het kamp te Oudenbosch toegevoegd.

Men overweegt nu een groote onderneming om de Franschen in het vrije veld aan te vallen, maar de Stadhouder neemt geen beslissing, Schwartzenberg wil met het oog op de plannen van den stadhouder zijn leger niet verzwakken door het zenden van troepen naar de vesting, alleen worden het regiment Brakel en het tweede bataljon Waldeck naar de stad gedirigeerd ter vervanging van twee bataljons Berg- schotten, die niet in de vesting willen dienen en daarom naar Oudenbosch worden teruggezonden.

Chanclos belooft aan Cronström hem dadelijk te melden zoodra de stadhouder hem bevelen voor de onderneming geeft, maar de bevelen blijven uit, de troepen bij Oudenbosch blijven werkeloos, terwijl de vesting dringend aanvulling noodig heeft.

Een Fransch officier schrijft hiervan later:

“Le moyen unique pour sauver une place assiégée c’est de faire agir quelque armée pour en tenter la levée. Celle des alliés, campée à Oudenbosch très à la portée de Bergen op Zoom, était assez forte mais elle entre pour si peu dans ce qui regarde le siège, qu’il faut croire, qu’elle a en d’autres tâches à remplir.”

Het voortdurend bombardement heeft tenslotte ten gevolge, dat de toestand op 15 September als volgt is:

De lunetten Utrecht en Zeeland zijn volkomen verdwenen, de galerij majeur op dit deel is ineengestort, groote steenmassas en grond hebben een afgang naar de droge gracht doen ontstaan. Het ravelijn Dedem heeft aan de rechter face een bres, de bastions Coehoorn en Pucelle vertoonen elk twee bressen. (Zie [schets IV](#))

Men heeft de muren niet in het wilde beschoten, men is ook hierbij zeer methodisch te werk gegaan. Het is nu voor de aanvalscolonne mogelijk in één snelle beweging in de gracht af te dalen, en de bressen van bastions en ravelijn te beklimmen, de stad is dus stormrijp. Op die dag laat Löwendahl de stad door een tamboer opeischen, het is het aloude gebruik. Capituleert de stad dan wordt deze goedschiks in bezit genomen, weigert de verdediger en moet de strijd van man tegen man op de bressen worden uitgevochten, dan krijgt de soldaat het recht om te plunderen.

De soldaat van die tijd, de huurling, de man die voor geen behoorlijk handwerk deugt vecht niet voor een hoog doel, vaderlandsliefde is voor hem een onbekend begrip, wil men hem ertoe brengen in een gevecht van man tegen man zijn leven te wagen, dan moeten voor hem daar zeer sterke prikkels aan verbonden worden, dan moet hij weten, dat als hij eenmaal door die haag van verdedigers is heengebroken, alles wat noodig is om zijn instincten te bevredigen, goud en vrouwen, aan zijn willekeur is overgeleverd.

Bestorming

Omtrent het al of niet stormrijp zijn van de vesting zijn de meeningen verdeeld geweest. Aan Nederlandsche zijde heeft men vermeend, dat de stad niet stormrijp was, omdat het ravelijn Dedem nog in onze handen was, omdat daar nog enkele bruikbare vuurmonden in waren, en het daarin opgestelde retranchement nog in staat van tegenweer

was, terwijl de bressen wel is waar praticabel waren, maar niet breed genoeg voor een bestorming met veel troepen.

De Franschman, vermoedelijk goed ingelicht omtrent de zorgeloosheid der bewakers, heeft in strijd met deze theoretische beschouwingen de storm gewaagd.

De verdediger antwoordt, dat men de stad NIET overgeeft, men acht de bressen nog niet voldoende beklimbaar. Dit is de beslissing van de krijgsraad en in die dagen weet ieder, wat de consequentiën van die beslissing zijn.

Feitelijk kon de krijgsraad geen ander besluit nemen. Men mag niet vergeten, dat de stad niet was ingesloten, er bestond steeds een mogelijkheid om — als de vijand in de stad doordrong — daar de strijd voort te zetten en met opoffering van een deel van het garnizoen, door de Steenbergsche poort terug te wijken, zooals ten slotte na de bestorming onder de druk van den vijand ook werkelijk is geschied. Een capitulatie zou onder die omstandigheden in strijd zijn geweest met de begrippen van eer in die dagen.

Men zou denken, dat aan een dergelijke beslissing een grondige inspectie van de bressen vooraf is gegaan. Niet zonder verbazing lezen we wat Cronström daarvan zegt:

“Ten aensien van hetgeen verder in de laeste dagen van het beleg is voorgevallen, ben ik door het verlies van mijn papieren buiten staet gestelt, mij deswegens meerdere bijzonderheden te herinneren, en ik ben ook in die tijd door de koorts en de indispositie zeer geincommodeerd geweest, dog ik meene evenwel met sekerheid te kunnen seggen, dat niemand en vooral niet de ingenieurs of officieren van de artillerie mij hebben geadviseerd of gerapporteerd, dat de bressen of eenige daarvan praticabel waren.”

In zijn schriftelijke verantwoording zegt hij:

“Ik was op den 13^{en} en 14^{en} September vermits mijne indispositie buiten staet om zelf van den toestand der bressen inspectie te nemen, doch hebbe mij daarvan telkens doen informeeren door luijden, hun dies verstaende en welker werk en functie dit direct medebragt.”

Uit alles blijkt, dat de autoriteiten zich niet op de gevaarlijke plaats waagden, en het overlieten aan hun ondergeschikten om over deze zaak, die van het allerhoogste belang was, te rapporteeren.

Wellicht zal het bombardement nu nog enkele dagen worden voortgezet, maar dan zal de bestorming onherroepelijk komen, het komt er nu op aan, alle krachten te concentreren op dit kleine stukje van de vesting, die twee bastions met het daartusschen gelegen ravelijn, en verder moeten de reserves onmiddellijk daarachter gereed staan, om de geleden verliezen aan te vullen terwijl op enkele alarmplaatsen troepen aanwezig moeten zijn om verrassende ondernemingen op de zwak bezette, doch goed bewaakte nevenfronten te keeren. Ten slotte moeten de manschappen, die rusten, zoodanig gegroepeerd zijn, dat zij in de kortst mogelijke tijd gevechtsklaar zijn.

Op die dag, als ieder weet, wat er te gebeuren staat, roept Löwendahl vrijwilligers voor, zij moeten de volgende nacht in de gracht afdalen, de bastions en het ravelijn beklimmen en nagaan of de bressen bruikbaar zijn. Het is een taak, die tot de allergevaarlijkste behoort, vandaar dat daarvoor vrijwilligers worden gevraagd. De mannen dalen in het duister in de gracht af, zij beklimmen in alle stilte de wallen en vinden niet meer dan 15 man, grootendeels slapende. Even onhoorbaar als zij

gekomen zijn gaan ze terug, onopgemerkt door de zorgeloze wachten die niet beseffen, dat hun leven aan een draadje heeft gehangen.

Löwendahl is klaar voor de storm, nog een laatste inspectie, hij wil zeker zijn van zijn zaak en beslist dat het bombardement nog een dag zal worden voortgezet, dan zullen gedurende de nacht in alle stilte de afgangen worden verbreed en alle beletselen op zijde gelegd. De orders voor de groote stormaanval zijn gegeven. Er worden drie colonnes gevormd, de rechter valt het bastion Pucelle aan, de linker het bastion Coehoorn, de middelste het ravelijn Dedem. (Zie [schets IV](#)) Voorop staan de grenadiers, daarachter infanterie, sappeurs, artilleristen, werklieden, tenslotte weer infanterie. Een klok slaat half vijf in de morgen. Dit is het moment, waarop allen gewacht hebben, te gelijk worden alle mortieren afgeschoten, vuurpijlen snorren de lucht in, het is de waarschuwing voor allen zich gereed te houden. Dan volgt het tweede salvo der mortieren, het is het teeken voor het ontketenen van de aanval: De bommen van dit tweede salvo zijn ongeladen.

Voorop snellen in de buitenste colonnes de grenadiers langs de afgangen omlaag en klimmen tegen de bres op, terwijl de infanterie langs de contrescarp omlaag gaat en de uiterste bres neemt. De grenadiers beklimmen de bres, voort gaat het in één élan, tot zij de achterkant bereikt hebben, waar zij hun handgranaten in de lage flank werpen, om de bezetting te verhinderen een enfileerend vuur over de gracht af te geven.

De infanterie verspreidt zich na het beklimmen van de bres over de geheele breedte van het bastion en moet dit van vijanden zuiveren. Op de walgang aan de achterzijde van het bastion gekomen, moeten allen halthouden en nadere bevelen afwachten.

De middelste colonne wordt in drie afdeelingen gesplitst, de buitenste afdeelingen zullen rechts en links om het ravelijn heengaan en zich

achter dit werkje vereenigen bij de sortie van Fullenius, de middelste afdeeling moet het ravelijn zelf bestormen.

Verdediging

Wat behoort de verdediger daartegen te doen?

In de eerste plaats scherp wachthouden, en gedurende de nacht in de gracht fakkels en lichtpannen ontsteken, om elke nadering des vijands dadelijk te kunnen signaleeren. De bressen zelf moeten met brandbare stoffen belegd zijn, die aangestoken worden zoodra de stormaanval losbreekt, terwijl in bastions en ravelijn mijnen moeten zijn ingegraven, die ontstoken worden indien de aanvaller zich van het werk heeft meester gemaakt. Zoo mogelijk moeten onder de bressen eveneens mijnen worden aangelegd.

Wat is van dit alles geschied? De Fransche schrijvers, die dit wapenfeit zeker niet verkleind zouden hebben, zijn verbaasd over hetgeen gebeurt.

Tricano zegt:

“Met een tergend gevoel van veiligheid ligt de bezetting in Bergen op Zoom, onze troepen komen aan de rand van de droge gracht, zij dalen erin af, zij stellen zich rechts en links van de bressen op en wachten daar het teeken voor de aanval af zonder dat zij ontdekt of gehinderd worden, geen overval met handgranaten op het moment waarop zij zich in de gracht opstellen, geen aanval door de uitvalspoorten om onze troep in de flank aan te grijpen, geen charge met gewapende troepen, geen opstelling zelfs op de bedreigde werken, waarvan men ons het bezit moet betwisten, gebruik makend van de voordeelen, die het terrein biedt, niets van dit alles geschiedt, geen reserves snellen naar de aangevallen werken, onze troepen loopen de gewone wacht, die zich in de werken bevindt overhoop, alles vlucht voor onze mannen.

Twee regimenten, die op het moment van de aanval in de werken behoorden te zijn verdedigen zich moedig op de wapenplaats (de markt) maar worden afgemaakt. Deze late dapperheid kostte de Staten Generaal het verlies van de beide regimenten en ons het leven van enkele dappere grenadiers.”

Een ander schrijver zegt:

“Als een plaats, voorzien van alle hulpmiddelen, die de wetenschap kan uitdenken, wordt verdedigd met vaderlandsliefde en de wil om te overwinnen, dan is zulk een plaats onneembaar.

Bergen op Zoom is door zijn ligging, zijn uitgestrektheid en al zijn verdere hulpmiddelen zulk een plaats. De eenige weerstand, die de aanvaller echter ondervond, was gelegen in de constructie, zooals Coehoorn die gemaakt, had, de verdediger heeft niets gedaan om die weerstand te vergrooten of het beleg te rekken.”

Op het oogenblik, dat de aanval losbreekt, liggen in elk der bedreigde bastions nog geen 90 man, in het ravelijn Dedem liggen 100 man, in de caponière daarachter 2 compagniën grenadiers.

Cronström zegt hiervan:

“Aenbelangende de surprise, is het buijten alle bedencken seker, dat de vijand met geen mogelijkheid op de bastions en de capitale wal en verder heeft kunnen dringen, zonder ontdekt te worden, indien degeenen, die aldaer in en ontrent het ravelijn Dedem de wagt hadden, en geposteert waren, nae behooren, ja zelfs maer eenigsints hadden gevigileert, en dat mitsdien sekerlijck degeene, die aldaer de wagt hadden, hun plicht niet hebben gedaen maer sig hebben laten surpreneeren. [.....]

Men behoeft voorts maer te reflecteeren hoe veele verscheide posten de bressen en de avenuen tot deselve in het gesigt hadden, en dat bijaldien maer de eene of d'andere daarvan hehoorlijk hadde gevigileert, alsdan met mogelijkheid geen surprise te wagten was of konde plaats hebben.

[.....]

Wijders is het evident, dat bijaldien de wagten en posten die bij en omtrent de bressen zijn gecommandeerd en gestelt zijn geweest, vigilant geweest en tijdige advertentie van de nadering en bewegingen van den vijand hadden gedaan, alsdan de eerste aanval op zoo een informeele en nae het algemeen gevoelen van zooveele kundige luijden nog gans niet praticabele bressen zeer gemakkelijk door het garnizoen van de stadt hetgeene toen nog meer dan uijt negen bataillons bestond, die nog door 1000 man met 2 of 3 hoofdofficieren en de niodige officieren uijt de linie versterkt waren, had kunnen afgeweerd en den vijand opgehouden worden, ende dat men ondertusschen overvloedige tijd zoude gehad hebben, om uijt de linie de noodige versterking te doen komen, behalve dat men dan ook door het water in de gragten tē laten lopen, den vijand genoeg zoude kunnen hebben belemmerd.”

Theoretisch had men aangenomen, dat het mogelijk was, de droge grachten gedeeltelijk onder water te zetten, dit kon echter niet geschieden, voordat men de galerij majeur geheel verlaten had, want zoodra het water in de gracht kwam, vulde het tevens de galerij majeur, en de daarachter gelegen buskruitkelders en mijngangen.

Strijdverloop

Wat er bij deze stormaanval precies gebeurd is weten wij niet, wel kunnen wij uit alle gegevens niet volkomen zekerheid vaststellen, dat

door de naijver van de beide prinsen de troepen uit de linie niet naar behoren voor de verdediging van de vesting zijn gebruikt, waardoor in de vesting zelf troepen te kort kwamen; door de slechte controle, gehouden door de hoofdofficiëren, deden de wachten en de posten hun plicht niet, door het gebrek aan tucht trad men niet krachtig tegen de troep op, vermoedelijk stelde de troep hoge eischen waaraan men te gemoet kwam en de manschappen te ver van het bedreigde gedeelte logeerde, waardoor het verband tusschen wacht, reserve en rust verloren ging.

De verhalen van de tijdgenooten kunnen wij niet onvoorwaardelijk gelooven, de schrijvers waren inwoners, geen deskundigen, zij hebben zelf slechts een klein gedeelte gezien, van de strijd op de voorwerken hebben zij niets medegemaakt, zij combineeren wat andere even weinig deskundige ooggetuigen hun vertellen, zij zijn allen onderhevig geweest aan groote emotie.

Een paar dingen staan vast: Het regiment Regteren, dat die nacht op wacht is op Kijk in de Pot heeft zich dapper verweerd, het wilde de schansen niet overgeven, dit geschiedde eerst nadat Löwendahl om verder bloedvergieten te voorkomen aan drie officieren vergund had, zich te komen overtuigen dat de geheele stad in handen der Franschen was. Het regiment Deutz, dat na het verrichten van de wacht in de vesting juist naar de linie afmarcheerde toen de aanvallers de stad binnenstormden, heeft ingegrepen en heeft aan de strijd deelgenomen, kleine afdeelingen, onder hun aanvoerders te hulp snellend, hebben eveneens de strijd medegevochten, hun treft geen blaam, zij hebben gedaan wat zij konden, en bij honderden liggen hun lijken op de markt, langs de haven en in de straten als even zooveel zwijgende getuigenissen van de vervulling van hun plicht tegenover het land, dat hen betaalde, maar hun moed kon niet redden wat door

de grenzelooze plichtsverzaking van de wachten op de wallen verloren ging.

De Franschen zijn, zonder eenige krachtige weerstand te ondervinden over de bastions gekomen, veel te laat is de verdediger ertoe overgegaan, in de bastions retranchementen te maken, nieuwe afscheidingen, dwars over het bastion loopend en dienend om den vijand opnieuw tegen te houden, als de eerste weerstand overwonnen is.

Wat in het begin zonder eenige moeite of verliezen had kunnen geschieden, veilig buiten het bereik des vijands, heeft men in de laatste dagen onder het moorddadig vuur van den aanvaller trachten in te halen. Een enkele palisadeering, des nachts ten koste van gesneuvelde en gewonde gepreste arbeiders in der haast en zonder behoorlijke verankering geplaatst, wordt de volgende morgen door het vijandelijk geschutvuur opgeruimd.

Dus staan de Franschen veel eerder dan zij vermoed hadden en met geringe verliezen aan de keel der bastions op de walgang. De stad ligt voor hen, onbeschermd voor de oogen der verhitte soldeniers, die met hun leven gedobbeld en gewonnen hebben.

Voor hen liggen de rijkdommen, waarvan zij gedroomd hebben en die zij straks ongestraft zullen mogen rooven. Nog houdt het bevel om hier halt te houden hen tegen.

Intusschen heeft de middelste colonne de sortie van Fullenius onbewaakt gevonden. (Waar waren de twee compagniën grenadiers, aan wie de wacht over de sortie was toevertrouwd?)

De verhalen van de ooggetuigen zijn waardeloos, omdat geen der burgers, die het beleg beschreven hebben, dit deel van den strijd gezien hebben. Het meest waarschijnlijk is, dat de compagnie van Thierry die bij de poterne stond en onverwacht om de beide hoeken

van het ravelijn de aanvallers op zich zag afstormen, dadelijk door de poterne de stad ingevlucht is, terwijl de andere compagnie, van Sturler min of meer in goede orde terugtrok. Dit komt overeen met het verhaal, dat de Stadhouder aan de Staten van Holland heeft gedaan. Het meest waarschijnlijk is dat zij de poterne van Fullenius hebben opengelaten en dat de middelste colonne dadelijk door die gang, die zoo groot was, dat men er met wagens en paarden kon doorrijden, de vluchtelingen heeft nagezet.

Eene andere lezing is, dat de grenadiers de poterne wel gesloten zouden hebben, doch dat de rechter en linker colonne, die na het veroveren van de bastions zich rechts en links op de walgang hadden uitgebreid, gezien hadden, dat de troepen door de poterne de stad in vluchtten. Zij zouden toen, VAN BINNEN deze poterne betreden hebben en de poort hebben geopend, waardoor de middelste colonne kon binnenkomen.

Gezien het geheele verloop van de uiterst snel ingezette en krachtig doorgevoerde stormaanval, is de eerste lezing de meest waarschijnlijke, het is trouwens een détail, dat tot het verloop van het geheel weinig afdoet.

Niets houdt de Fransche aanvallers dus meer tegen en zij storten zich, gedeeltelijk door de sortie, gedeeltelijk langs de afritten van de groote stadswal waardoor ze in de stad terecht komen. Het krijgsvolk is niet meer te houden, het luistert naar geen bevel meer, alleen de dierlijke instincten spreken, het is gedaan met de tucht en de meerderen, die dit weten, laten de troep gaan, zij zijn machteloos, om deze bende tegen te houden.

Als wilde dieren rennen de plundersaars de stad in, moordend wat hen in den weg treedt. Men stuit op het regiment, dat op de markt stand

houdt en dat stervend, van geen wijken wil weten, men maakt zich meester van de markt en dringt in de straten door.

En thans de hoogste bevelhebbers. Wat gebeurde er met Cronström en met de beide prinsen, die steeds geweigerd hebben zijn bevelen te volgen?

De dagverhalen zijn verward, en zooals het in die dagen gewoonte was, wordt gesproken van de moed van den Prins van Hessen, die zich met de degen in de vuist aan het hoofd stelde en wonderen van dapperheid verrichtte. Hier past eenige reserve en beter is het slechts in te gaan op stukken, wier inhoud aan geen twijfel onderhevig is. Een dergelijk stuk bezitten wij in het verhoor van Cronström, dat juist over deze gebeurtenissen zeer uitvoerig is, het licht in menig opzicht een weinig de sluier op, die over de daden van de hoogste aanvoerders lag.

Terugtocht

De aanval geschiedt te half vijf in de morgen. Om vijf uur dringen de troepen reeds in de stad door, dan ontstaat het gevecht van man tegen man.

Het is in de nacht van 15 op 16 September. Cronström heeft tot zeer laat in de avond zijn journaal bijgewerkt. Het is na middernacht als hij in het Markiezenhof zijn slaapvertrek opzoekt. Vroeg in de morgen wordt hij gewekt, door zijn zoon, den kolonel Cronström, die vernomen heeft, dat de stad bestormd is en dat de vijand reeds strijdend de markt bereikt heeft.

(Dit eene feit alleen reeds toont aan, hoe droevig het gesteld is met de berichtgeving, dat de geheele stormaanval reeds voorbij is, zonder dat de hoogste bevelhebber daarvan eenige tijding heeft.)

Cronström gelooft het niet, het is reeds de derde maal, dat men hem een dergelijk bericht brengt, toch staat hij met moeite op en trekt de

zware rijlaarzen aan. Nauwelijks is hij gekleed of een der adjudanten meldt hem, dat de vijand meester is van de markt, hevig strjdend trekken de eigen troepen terug in de richting van de Steenbergsche straat. De zware poort van het Markiezenhof is gesloten, de ijzers voor de vensters verhinderen het binnendringen van de aanvallers, de burgerij, die op wacht is op het Beursplein, tegenover het Markiezenhof, is door den vijand tot den laatsten man afgemaakt. Cronström weet geen raad, zijn draagstoel staat in het Markiezenhof maar zijn dragers zijn gevlucht; zijn adjudanten grijpen nu wat volk bijeen en trachten den vijand terug te dringen, zij openen daartoe de poort en doen een uitval.

Luitenant König sneuvelt, kolonel Zoutelande wordt zwaar gewond de poort weder binnen gedragen, de vaandrig Lijnslager valt neer, gekwetst door twee musketschoten.

En nu voegt zich plotseling de Prins van Hessen bij het gevolg van Cronström. En deze hooghartige prins, die den ouden Cronström nauwelijks een blik heeft waardig gekeurd, vraagt nu om bevelen. Cronström zegt: "*Laat appèl slaan*". Beide mannen weten op het zelfde oogenblik, dat het bevoorrtel niet meer uitgevoerd kan worden. De troepen, naar geen bevelen meer luisterend, wijken strijdend in de richting van de Steenbergsche poort terug, nog enkele minuten, dan is het Markiezenhof voorgoed geblokkeerd. Nu slaat Cronström de schrik om het hart. Hij zegt tegen den Prins van Hessen Ik ben genoodzaakt naar de linie te gaan, waar de troepen onder de wapenen staan. Hij laat zich een paard brengen, laat zich daarop tillen en rechts af slaand, zoekt hij een goed heenkomen door de Steenbergsche poort, terwijl de laatste mannen binnen de vesting sneuvelend den vijand trachten tegen te houden. De adjudant van den Prins van Hessen volgt hem op de voet en vraagt opnieuw om bevelen. "*De massacre moet ophouden,*

de troepen moeten te Halsteren verzamelen”, roept Cronström hem onder het verder rijden toe.

De Prins laat zich dit geen tweemaal zeggen en als Cronström bij de molen van Halsteren komt, waar hij reeds den Prins van Saksen gepakt en gezakt voor de aftocht in diens rijtuig vindt, voegt ook de prins van Hessen zich bij hen, die licht gewond is aan de voet. De beide prinsen, die nooit wilden samenwerken, stappen in het zelfde rijtuig, waarin ook Cronström een plaats vindt, en nadat men aan een deel der troepen order heeft gegeven om stand te houden en het voorwaarts dringen van den vijand onmogelijk te maken, gaat het in snelle gang over Steenberg naar het leger bij Oudenbosch, waar men zich te midden van de troepen van Schwartzenberg in veiligheid weet.

Wie zich mocht afvragen, of dit allen werkelijk zoo geschied is, moge verwezen worden naar de eigen verklaring van Cronström, 3 Maart 1749 gegeven, dus nadat hij rustig heeft kunnen overdenken en zijn woorden heeft kunnen kiezen. Hij schrijft:

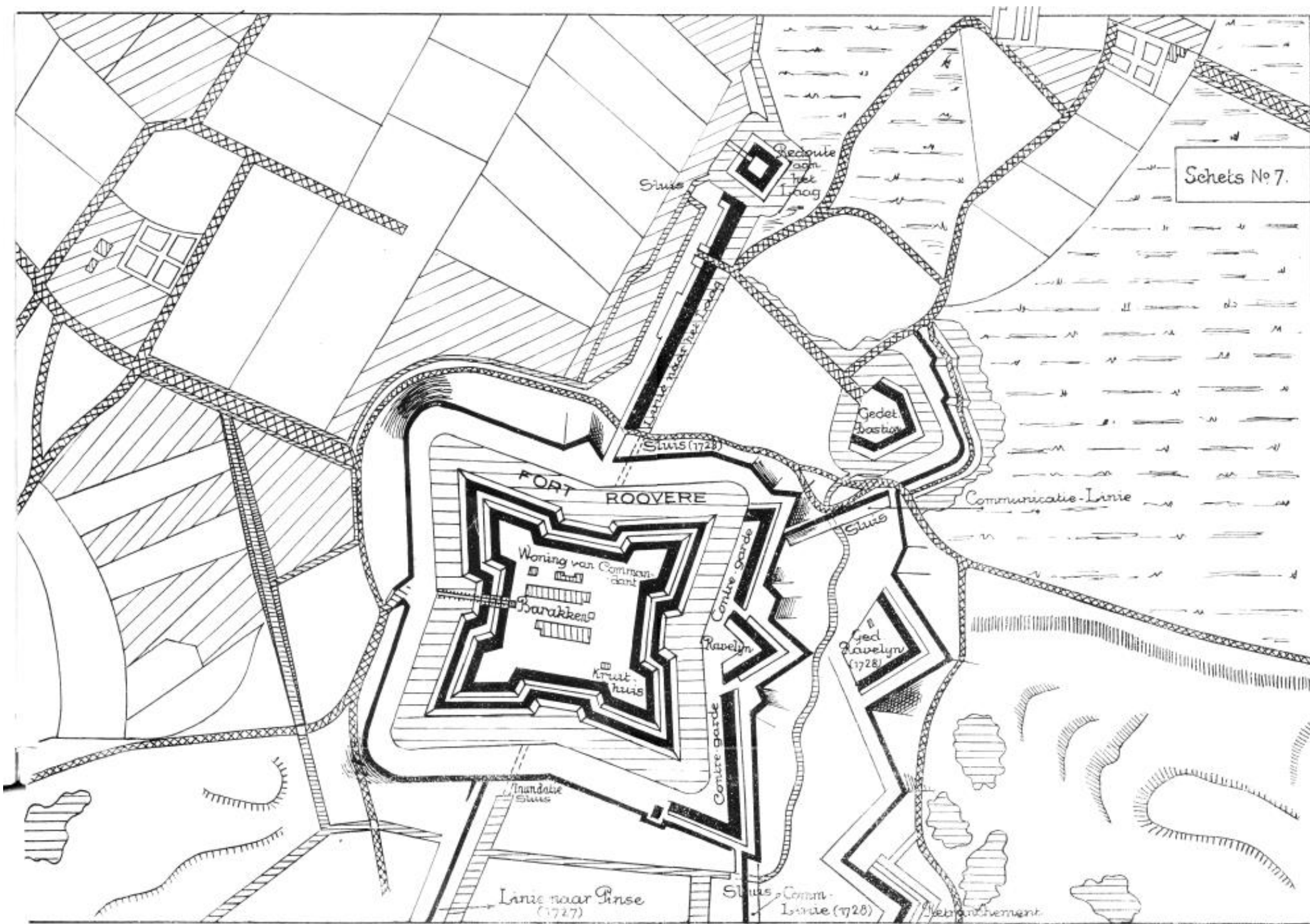
“Soo ras mij wierd kennis gegeven, dat de Generaal adjudant Nuvenheim van den generaal du jour hadde gesegd, dat de vijant in de stadt was, heb ik terstont mijn adjudanten die altijd gereet waren, uijtgesonden, die sooveel volck als sij krijgen konden bijeen verzameld hebbende, daarmede den vijant, die reets tot bij mijn quartier was geavanceerd, wel hebben van daer teruggedreven en ik heb soo ras ik mij heb konnen aankleeden mij ook op straat begeven om zelf present te sijn om in persoon alles tot repousseering van den vijand bij te brengen; doch siende dat mijn wakkere adjudanten waarvan twee sijn doodgeschoten en een zwaar gekwetst, met hun bijhebbende volk sterk teruggedreven wierden, en dat de vijandt hoe langer hoe sterker wierden ten eenen male de overhand kreeg, en

considereerende dat er in de stad niets meer aan te doen was, en het te laat was om troupes af te wagten uijt de linie, die geattaqueerd zijnde en geforceerd wordende, de retraite van het geheele garnisoen zoude afgesneden zijn geworden, en ik aldaar van geen de minste dienst wesen konde, en dat ik volgens mijn commissie als Generaal en cheff ook verpligt was, Sorge te dragen over de troupes in de linies, voor de conservatie van Zeeland en voor de versekering en de bezetting van Steenberg, en andere plaatsen en ook voor de troupes hij den Oudenbosch, soo heeft men, toen de vijand weer was genaderd tot omtrent een pistoolschot mij en den Prins van Heessen, die ik op straat ontmoette op een paard geholpen, dat mij gebracht was, en hebbe toen aan den Prins van Hessen, die mij vroeg, welke orders ik hem hadde te geven in substantie gesegd, dat hij moest sien het guarnisoen te sauveeren, en dat soo hij konde met een appèl te laten slaen, de massacre doen ophouden, ik geen ander middel wist te bedenken, hij dat konde doen. Waerop ik eijndelijk heel langsaem uijt de stadtpoort ben gereden nae de prins van Saksen, die reeds aenstonts nadat ik van de alarm had kennis bekomen, door een housaer en nog naderhand door een van mijn adjudanten had laten kennis geven, alwaer de prins van Hessen kort daerna mede is aengekomen, terwijl ik bezig was een billet op een trom te schrijven aen de generael Chanclos, en vanwaer ik vervolgens na het maken van de noodige dispositien, tot de retraite en na het afzenden van 6 bataillons nae Tholen ende nae de troupes zoo uijt de stad als linie bij de molen van Halsteren te hebben afgewagt en zien defileeren, vervolgens met de arrière garde ben gemarcheerd naer Steenberg, waerna ik bij missive heb kennis gegeven van het verlies van Bergen op Zoom."

Van zijn verdere handelingen verhaalt Cronström:

“Steenbergen met het nodige guarnisoen voorsien hebbende, so heb ik mij met de overige troupes vandaer over Stoutersgat geconjugeerd met de Armée bij den Oudenbosch, waarvan ik heb vermeend, dat ik om mijne commissie als generaal en cheff, die Zijn Doorl. Hoogh. mij hadde gegeven te doen respecteren en aan desselfs instantie te voldoen, het commando heb op mij moeten nemen, hetgene mij ook door den generaal Chanclos is overgegeven, alwaar mijne indispositie soo sterk is toegenomen, dat ik Zijn Doorl. Hoogh. heb moeten versoecken, om mij van het commando te ontheffen en mij verlot te geven om mij te retireren, hetgene ik vervolgens na de aankomste van den Veldmaarschalk Graaf Bathiany hebbe geobtaineerd.”

En dus zijn de Franschen meester van de stad, de waterschans heeft zich op de eerste aanmaning krjgsgevangen gegeven.

Forten

En de forten? De bezetting heeft geen zware taak gehad, de inundatiën gaven een afdoende bescherming, elke aanval kon met zware verliezen worden afgeslagen.

Op den 16de September, de dag van de aanval, heeft Custine, de Fransche generaal, die tegenover de linie het bevel voert, orders gekregen om door een schijnaanval de troepen te alarmeeren om te voorkomen, dat men de bezetting van Bergen zou te hulp komen. Zoodra de bezetting van Roovere hoort, dat Bergen op Zoom in Fransche handen is, verlaat deze in der haast het fort met al zijn voorraden en munitiën en tot verbazing van Custine brengt een deserteur hem de sleutels van het verlaten fort.

De bezetting van de forten Pinse en Moermont, die zich niet tijdig in veiligheid kan stellen, wordt zonder slag of stoot krijgsgevangen gemaakt.

De buit, door de Franschen gemaakt is aanzienlijk, in de stad en op de forten liggen 200 vuurmonden, rijkelijk voorzien van buskruit en projectielen, in de haven liggen 17 schepen, geladen met krijgsvoorraden en levensmiddelen. Door de eb kunnen zij niet uitvaren, ze vallen in Fransche handen evenals al de krijgskassen der troepen daar men zoo overhaast is afgemarcheerd, dat alles is achtergelaten, zoo ook de geldkisten en de equipages van de meeste generaals en verdere hooge officieren ⁸).

⁸ Ook dit wijst op een zeer snelle aftocht, die vrijwel met een vlucht te vergelijken is, de Franschen, die de bezetting al strijdende voor zich uitdrijven naderen ook

En de bezittingen der inwoners?

Een Fransch ooggetuige, die de stormaanval heeft medegemaakt, zegt, dat een deel der vluchtende manschappen zich in de huizen verschanste en vandaar op de aanvallers schoot. (Wellicht is dit een deel van de rustende troepen, die in hun kwartieren door de gelukte stormaanval worden verrast en die, zonder zich op straat te begeven, op deze wijze meer beschut aan het vuurgevecht deelnemen. De Franschen staken deze huizen in brand om aan de strijd een einde te maken. Als de strijd is afgelopen, laaien aan alle zijden van Bergen op Zoom de vlammen omhoog en de troepen, die de stad binnenkomen, hebben geen plaats waar zij behoorlijk onder dak kunnen worden gebracht.)

De ooggetuige zegt hiervan:

“On s’empara tout de suite (d.w.z. nadat de bestorming van de vestingwerken was gelukt), des portes de la ville et des avenues du Port, pour boucher les sorties et le soldat victorieux se voyant maitre, la licence succéda à l’ordre, rien ne lui fut sacré et il n’était pas possible de sauver la ville du pillage, quoique les officiers commandants et sur tout Mr. de Lujeac, Colonel du régiment de Beauvoisis se donnèrent toute la peine imaginable pour y mettre des bornes.

[.....]

Mr. le Comte de Blet, Maréchal de camp à qui le gouvernement de Bergen op Zoom et des forts voisins avait été destiné dès le courant du siège, entra d’abord en fonction. Mr. de Comeyras, Brigadier de

langs de wallen de Steenbergsche poort, de eenige uitweg, die nog vrij is. Ieder weet, dat als hij niet tijdig buiten die poort is, hij straks zal worden afgesneden.

l'armée du Roi en fut déclaré lieutenant pour le Roi, et Mr. de St. André eut la majorité de la Place, qui ressemblait plutôt à un monceau de pierres qu'à une ville deux mois auparavant si peuplée et si florissante. A peine y trouva-t-on ou loger le gouverneur et l'état-major, quant aux troupes qui eurent pour lot d'y entrer en garnison, elles furent obligées de camper sur le glacis pendant tout le temps qu'il fallait pour déterrer sous les décombres quelques coins de maisons sauvés et entiers pour y loger."

Ook de goederen, door de soldaten van de inwoners geroofd vertegenwoordigen een groot bedrag. Löwendahl zelf schrijft hiervan aan Maurits van Saksen:

"En attendant les régiments qui suivent, destinés à en former le garnison, se campèrent sur le glacis en deça de la porte d'Anvers, où il se tint plusieurs jours une espèce de Foire, pour débiter les effets qui embarrassaient les nouveaux propriétaires."

Over de plundering der stad zegt Löwendahl in dezelfde brief:

"J'avais voulu garantir cette misérable ville du pillage, mais il n'a pas été humainement possible de le faire. Trois cent volontaires de votre armée qui me sont tombés des nuës, ont donné de si mauvais exemples, qu'il n'y a pas eu moyen d'empêcher que tous les équipages des Généraux et des officiers, les approvisionnements et ce que les habitants y avaient laissé encore, ne fussent entièrement pillés. Cela a enrichi l'armée prodigieusement et j'espère que cela la rendra aussi audacieuse que cela humiliera celle des ennemis."

Een ijlbode brengt aan den Koning het bericht van de verovering welke Löwendahl de maarschalksstaf bezorgt.

Gedurende de tijd, dat Bergen op Zoom belegerd wordt, hebben de Franschen de forten Lillo, Kruisschans en Frederik Hendrik, aan de Schelde gelegen ingesloten. Als Bergen op Zoom gevallen is, wordt ook dit bedrijf ten einde gebracht. Het fort Frederik Hendrik gaat 7 October over. De verdediger Generaal Majoor Thierry verlaat 11 October Lillo met achterlating van 60 man. 12 October gaat het in Fransche handen over. Thierry, die zich in de Kruisschans heeft geretireerd moet deze met 400 man op 13 October overgeven. Hij gaat met het garnizoen in Fransche krijgsgevangenschap.

Dan is voor dit jaar de veldtocht geëindigd en aan beide zijden betrekken de troepen de winterkwartieren. Ruim een jaar lang blijft de stad in Fransche handen, 18 October 1748 wordt de vrede van Aken gesloten, waarbij bepaald wordt, dat Frankrijk het veroverde gebied teruggeeft.

7 December verlaat de Fransche bezetting de vesting, in al dien tijd is er niets gedaan aan de wederopbouw van de stad, de burgerbevolking keert thans terug naar de puinhoopen van het vroeger bezit.

De Franschen hebben weinig genoeg beleefd aan dit tijdelijk bezit, want een Engelsch-Nederlandsche flottille snijdt de gemeenschap te water af tusschen Antwerpen en Bergen op Zoom en de vesting, die door de Franschen weder in een voorloopige staat van tegenweer wordt gebracht, kan niet anders dan door transporten over land, onder sterke militaire dekking van het noodige worden voorzien, menig convooi wordt door de Staatsche troepen buit gemaakt.

(De Fransche regeering heeft steeds groote belangstelling getoond voor dit werk van Coehoorn en zelfs de moeite genomen van de vestingwerken een groote maquette te laten maken, die als leermiddel diende voor de leerlingen van de krijgsschool en die thans, nu dit werk

slechts historische waarde bezit, is overgegaan naar het Hôtel des Invalides.)

18 Januari 1749 geven de Staten Generaal voor de huizen, die geheel zijn verwoest 20 jaar vrijdom van verponding, voor de half verwoesten 10 jaar en voor de gebouwen, die groote schade hebben geleden 5 jaar, en bovendien de zelfde vrijdom van geestelijke rechten. Maar in spijt van deze steun blijft de ruïne onaangeroerd liggen, de armoede is te groot, voor deze frontierplaats is geen nieuwe welvaart weggelegd. De eigenaars van de verwoeste huizen, de verbrande boerderijen, de omgekapte boomgaarden en geïnde gronden wenden zich ten einde raad tot de Staten Generaal, die 2 December 1749 het stuk in behandeling nemen, dat hierop neerkomt:

“[.....] dan dat Sij Suppl. tot haer uijterste droefheid en hoogste smerte in geen en deele quamen te vernemen of tot nog toe ontwaar wierden, eenige middelen van herstel dan de gratificatie vervat in Haar Mo. Publicatie van den 18 January deses jaers bestaende in het verleenen van remissien van verponding nopens gedemolieerde en geruïneerde huizen voor een termijn van jaaren, geproportionneerd naer derselver ruïne en schade, dat hoeseer de suppl. daeruijt konnen bespeuren Haar Ho.Mo. landsvaderlijke attentie om de suppl. en verdere meede geïnteresseerdens in derselver ongelukkige situatie eenigzints te gemoet te koomen, egter met smerte en leetweesen moeten betuijgen, dat de remissien geenzints in staat waren om haer tot eenige de minste hulpmiddelen te konnen dienen, veel min het herstellen en de opbouw van haer verwoeste huizen te weege brengen, jae selfs niet suffisant om te voldoen aan de verpligtingen haer bij gemelte publicatie opgelegd namentlijk hare gronden en erven te erkennen en van puijnhooen te suiijveren,

laat staan in soo een bepaalde tijt haare huijsen wederom kunnen opbouwen en in staat te stellen, s'lants laste te kunnen dragen, en mitsdien haar Ho.Mo. gratieuse remissie haar veeleer tot een onoverkomelijke last als verligtinge zoude komen te strekken. Versoekende om redenen in de voorn. requeste geallegueerd, dat het Haer Ho.Mo. behaegen moge, ter bevordering en bereijking van de voormelde generale opbouw en restauratie van de verwoeste huijsen binnen de stadt Bergen op Zoom derselver kragtdadige hulp en interpositie van Credit te verleenen in zulke wijze als Haar Ho. Mo. zullen vinden te behooren [.....].”

3 Juni 1750 geven de Staten Generaal f 500.000 en pas in het begin van 1751 wagen enkele inwoners het, gesteund door dit geld, hun huizen weder op te bouwen. Voor het herstel van de St. Geertruijdskerk ontbreken ook alle gelden.

De Staten Generaal beslissen, dat de stad een plan mag maken voor een kerk, naar rato van het aantal protestantsche inwoners, dat voor de belegering in Bergen op Zoom woonde. De kerk moet zijn zonder eenige opsiering.

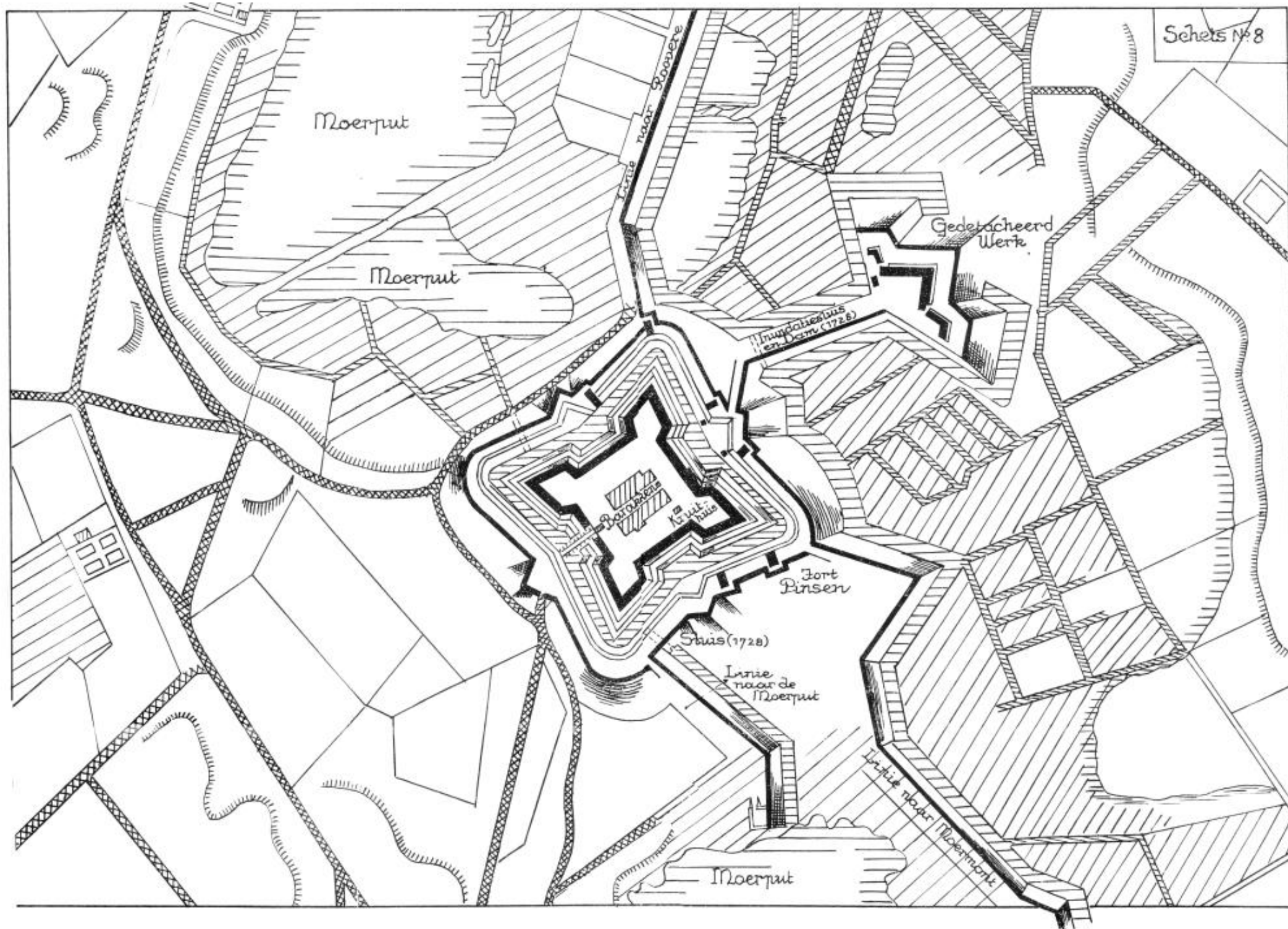
Deze beslissing is allermint naar de wensch van de bevolking, wat zou er dan moeten gebeuren met de prachtige kerk, die wel is waar gedeeltelijk in puin geschoten, toch met een groot deel van zijn muren en toren nog overeind staat?

Ook de weeskinderen moeten terugkomen, er zijn er nog 73 in Middelburg, maar de stad beschikt niet over de middelen om ze onder dak te brengen of iets voor de verzorging te doen. De Staat, die steeds heeft ingezien dat het dringend noodig is, in deze frontierstad met zijn groote garnizoen over een behoorlijk weeshuis te beschikken, komt ook thans te hulp. Het oude weeshuisje, dat indertijd leeg heeft

gestaan en gebruikt is als laboratorium, met welke grootsche naam men de plaats bedoelde, waar de artilleristen hun bommen vulden en hun pekkransen, fakkels, enz. maakten, is reeds voor de belegering verbrand.

De Staat geeft hiervoor een vergoeding van f 1500 en stelt tevens f30.000 beschikbaar, die in 4% obligatiën moeten belegd worden.

Uit de opbrengst der generale collecte wordt ten slotte voldoende geld gegeven om de kerk weder op te bouwen.

Plicht of verraad?

Een verliezende partij tracht meestal een reden te vinden, waaraan dit ongeluk te wijten is. Na het verloren gaan van Bergen op Zoom is dikwijls gezinspeeld op verraad, er is beweerd, dat geen enkele uit val of andere onderneming gelukken kon, daar de vijand steeds tijdig gewaarschuwd was.

Als men onderzoekt, of hier werkelijk van verraad sprake is geweest, stuit men op een stand van zaken, die zoozeer van de tegenwoordige verschilt, dat het zeer zeker de moeite loont, daarop dieper in te gaan. In het verre verleden, in 1287 ontstond de heerlijkheid Bergen op Zoom, de stad nam voortdurend in welvaart toe, de heeren kregen steeds meer macht, aanzien en rijkdom, zij werden de eerste raadslieden van de hertogen van Brabant en van de Bourgondische vorsten en in 1533 verheft Karel V de heerlijkheid tot een markiezaat. Het is het hoogtepunt van macht van het regeerend huis, van dat oogenblik af, gaat het snel bergaf.

Als de Bergsche markies Jan van Withem in 1581 verraad pleegt, wordt hij door de Staten Generaal van zijn bezit ontzet, het markiezaat wordt gegeven aan Prins Willem I van Oranje, als een schadeloosstelling voor de groote offers, die hij voor het land gebracht heeft.

Gedurende de 80 jarige oorlog is het markiezaat in handen van de Oranjes. Bij de vrede van Munster moet het weer worden afgestaan aan de nakomelingen van het huis Withem.

In deze oorlog hebben de verschillende gewesten en steden een deel van hun macht ingeboet ter wille van de eenheid in de Vereenigde Provincieën. Ook Bergen op Zoom is gedurende het bestuur der Oranjes in deze stroom medegegaan, het landsbestuur heeft zorg

gedragen voor de vestingwerken en heeft de stad voorzien van een blijvend garnizoen.

De stad heeft het recht behouden van eigen keuren, waarin men ondergeschikte veranderingen mag brengen.

Nu schuift zich tusschen deze ambtelijke verhouding van Staat en stad gedurende het 12 jarig bestand en na de vrede van Munster, als de Oranjes het markiezaat weder moeten afstaan aan de afstammelingen van het huis Withem, een geheel vreemde persoon, die voor de bevolking een onbekende is, er bestaat met hem geen band zooals dit het geval is met het huis van Oranje, maar deze markies heeft nog vele rechten; als hij aan het bewind komt, moet hij met groote plechtigheid worden ingehaald, dan wordt hem een som gelds vereerd en wordt tevens vastgesteld, welk bedrag hem jaarlijks zal worden uitgekeerd, eigenlijk is dit bedrag grootendeels ontstaan uit de afkoop van oude heerlijke rechten, die geleidelijk op de Stad zijn overgegaan. De markies benoemt (binnen de vrijheid, door de Staten Gneraal gelaten) het stadsbestuur en als groot grondbezitter is hij bovendien een man van invloed, niet alleen in de hoofdstad van zijn markiezaat, maar ook in de omliggende dorpen, die tot zijn machtsgebied behooren. Daar de markiezen dikwijls slechts dochters hebben, die het markiezaat als huweijksgift medebrengen, gaat Bergen op Zoomn herhaaldelijk van het eene geslacht in het andere over.

Er ontstaat dus in deze kleine stad een zeer tweeslachtige toestand, waarbij nog komt, dat men aan Staatsche zijde in deze dagen van strijd tusschen katholieken en protestanten zeer anti-katholiek is.

De dubbele toestand geeft aanleiding tot veel wrijving, zoo behoort o.
a. het land van Fijnaart met het dorpje Ruigenhil tot het markiezaat, maar onder het bestuur van de Oranjes is dit dorpje verbouwd tot een sterke vesting Willemstad, het bruggehoofd van Holland op de

Brabantsche oever, verschillende particuliere gronden van den markies zijn onder de stadswallen verdwenen.

De Oranjes stonden de gronden gaarne af, het landsbelang domineerde bij hen boven alle persoonlijke voordeelen. Geheel anders wordt de toestand, als het geslacht Withem weder tot het markiezaat terugkeert.

De markies eischt thans Willemstad op en tot 1616 worden hierover processen gevoerd, waarbij de markies ten slotte in het ongelijk wordt gesteld.

Als dertig jaar later de vredesonderhandelingen worden aangeknoopt, stelt Spanje de eisch, dat het markiezaat weer tot de vroegere eigenaars zal terugkeeren en het geslacht van Oranje houdt dan onderhandsche besprekingen om het markiezaat te mogen behouden en daarvoor een gebied in Duitschland af te staan. De laatste telg van het markiezengeslacht heeft daar wel ooren naar want zij is getrouwd met Eitel Fritz von Hohenzollern.

De Spaansche regeering, geeft in afwachting daarvan in 1648 de volle souvereiniteit over het markiezaat in handen van de Staten Generaal. De ruil komt echter niet tot stand en het markiezaat gaat over in het huis Hohenzollern.

In 1660 beslissen de Staten Generaal, dat alle drossaards, baljuws, griffiers en magistraten van de protestantsche godsdienst moeten zijn. Dit is een bezwaar voor den markies want een groot deel der bevolking is katholiek, hij wordt nu verplicht geheel andere personen te kiezen, voor een deel ook uit lage stand.

Twee jaar later trouwt de aangewezen markiezin met Frederik Maurits Graaf van Auvergne, waardoor het markiezaat van Duitsche in Fransche handen overgaat.

Daar de markies in 1672 bij het begin van de oorlog met Frankrijk in Fransche krijgsdienst is, wordt het markiezaat door de Staten Generaal geconfisqueerd, en maakt men van deze gelegenheid gebruik, vaste landsbelastingen in te stellen, daarbij bepalend, dat deze belastingen VOOR ALTIJD worden ingevoerd en de gelden in handen van het stadsbestuur komen en door dit bestuur gebruikt worden.

Het recht tot heffen van belastingen, tot het beslissen, hoe de gelden zullen gebruikt worden, gaat daardoor van den markies op het stadsbestuur over.

Als de markies na het sluiten van de vrede weder in zijn bezit terugkeert heeft hij alleen meer het recht (protestantsche) magistraatspersonen te kiezen, die geheel zelfstandig over de stadsfinanciën het bewind voeren.

Protesten helpen niet, want bij de Vrede van Munster is bepaald, dat de Staten voortaan tevens zullen optreden als Raad van Brabant voor die gewesten, die bij die vrede zijn afgestaan aan de Vereenigde Provincieën.

Het doet zonderling aan, als wij vernemen, dat er over de keus van de magistraat op een oogenblik moeilijkheden zijn ontstaan en dat dan plotseling in dit kleine Nederlandsche stadje de Fransche kardinaal de Boullion verschijnt, die namens het geslacht Auvergne, de vroedschap benoemt.

In de burgerrepubliek is eigenlijk geen plaats voor deze hoge buitenlandsche geslachten, zooals uit het volgende voorbeeld blijkt, waaruit tevens spreekt, hoe gering het aanzien van den markies door de achtereenvolgende maatregelen is geworden.

In 1722 krijgt de stedelijke regeering bericht, dat de laatste afstammeling van het Fransche geslacht Maria Henriette in het huwelijk treedt met een Duitsch vorst, Johan Christiaan, Hertog van

Sultzbach. De vorst, die blijkbaar zeer op geld gesteld is, stuurt dadelijk zijn secretaris om de vergadering van de vroedschap mede te maken en te vernemen, hoe groot de huwelijksgift van de burgerij zal zijn. Dit stemt de vroedschap zoo onaangenaam, dat zij, besluit den secretaris niet te ontvangen, deze gaat onverrichterzake weg, waarop de Vorst zelf verschijnt, aan wien men de toegang tot de vergadering niet ontzeggen kan.

Men biedt hem een stoel aan, maar als de hertog ziet, dat het slechts een gewone stoel is, terwijl de burgemeester een armstoel gebruikt, voelt hij zich beleedigd en eischt de andere stoel op. De burgemeester wijst hem op hooge toon terecht, zegt dat het hem persoonlijk onverschillig is op wat voor stoel hij zit, maar hier vertegenwoordigt hij de geheele stad en hij staat dus niet van zijn stoel op, wel wil hij, als de hertog dit wenscht, in stemming brengen, wie op de armstoel zal mogen zitten.

Inderdaad gaat men tot stemming over, waarbij de vroedschap eenstemmig beslist, dat de burgemeester zijn stoel zal behouden. Zeer ontstemd verlaat de hertog de vergadering, om nooit meer te Bergen op Zoom terug te keeren.

Het onbeteekenende voorbeeld zij hier alleen vermeld als bewijs van het steeds lossen van de band tusschen markies en stad.

In 1740 maakt de markies een verordening op de maten en gewichten, maar enkele brouwers uit Oudenbosch reclameeren hierover bij de Staten Generaal, die onverwijld ontheffing van deze verordening verleenen, terwijl de markies op zijn protest verder geen antwoord ontvangt.

In hetzelfde jaar laat de markies aan de haven een kalkbranderij bouwen. Niet zoodra komt dit ter kennis van de Raad van State, of zij

gelasten den garnizoenscommandant, deze kalkoven onverwijld tot de grond te doen afbreken en vaardigen tevens het uitdrukkelijk verbod uit, dat nooit meer in de nabijheid van de buskruitmagazijnen zulk een gevaarlijk bedrijf mag worden beoefend.

In 1746 wil O.Vriends te Wouw een molen bouwen, en daar het molenrecht het oude recht van den markies is, vraagt hij aan deze autoriteit octrooi, hetwelk hij verkrijgt. Na eenigen tijd verkoopt hij de molen, maar vraagt vervolgens opnieuw octrooi, voor de bouw van een tweede molen. De markies, oordeelend, dat in een kleine plaats als Wouw slechts voor één molenaar gelegenheid bestaat om zijn brood te verdienen, weigert het tweede octrooi.

Vriends wendt zich nu tot de Raad van State en vraagt aan dit college octrooi voor het bouwen van zijn molen. De rekenkamer van de markies komt dit te weten en verzoekt aan de Raad van State, de regeling van deze zaak aan den markies over te laten, als zijnde zijn onbetwistbaar recht. Vriends ontvangt echter toch zijn vergunning, waarop de markies protesteert bij de Raad en Leenhof van Brabant te 's Gravenhage. De Raad van State grijpt onmiddellijk in en zegt, dat welke ook de beslissing mocht zijn van het Leenhof, deze van nul en geener waarde zal zijn, zij dreigt den markies, zich ervoor te wachten, Vriends te hinderen in het rechtmatig gebruik van zijn octrooi.

Vriends wacht evenmin het eind van het proces af, maar wendt zich nog eens tot de Raad van State, die op de zwaarste boete van den markies eischt, van het proces af te zien, verder wordt de markies veroordeeld in de kosten. Als de Raad van den markies dan nog niet afziet van het proces krijgt zij van de Raad van State order, zich in gijzeling te begeven in de Castelenije te 's Cravenhage, waarop de markies het proces afbreekt. Dan levert de markies een memorie van protest bij de Raad van State in, waarop hij geen antwoord krijgt.

Het voorgaande moge dienen als bewijs van de weinig goede verhouding die er in den regel bestaat tusschen de hooge landsregeering en den markies, doch thans wordt de toestand veel ernstiger.

De zoon van den hertog van Sultzbach is Karel Theodoor, de latere keurvorst van de Paltz en Beieren. Zoodra hij aan de regeering komt, sluit hij zich door het verdrag van Nymphenburg aan bij Karel Albert, keurvorst van Beieren. Hierdoor wordt hij in de Oostenrijksche erfopvolgingsoorlog de bondgenoot van Frankrijk, terwijl wij gezien hebben, dat de Staten Generaal de zijde van Oostenrijk hebben gekozen. De markies, heer van een Nederlandsche stad is dus de bondgenoot van Frankrijk, de stad en haar bezetting strijden voor de tegenpartij.

Door een samenloop van omstandigheden wordt bovendien de strijd juist naar deze stad overgebracht.

Jean Faure, de man, die jarenlang secretaris van den markies is geweest, schrijft eenige jaren na het beleg zijn “[Histoire abrégée de Bergen op Zoom](#)”⁹). Hij is de vertrouwde raadsman van den markies, hij is precies op de hoogte van alles, ook van alles, wat zich gedurende het beleg achter de schermen heeft afgespeeld. Hij laat zich natuurlijk zeer voorzichtig uit en zegt dat de markies “..... a ordonné à un de ses conseillers de se rendre au camp (d. w. z. van Löwendahl) et d’y résider tant pour prévenir les désordres que les troupes légères pouvaient causer dans le marquisat, que pour obtenir quelques adoucissements dans les contributions exorbitantes qu’on ne manquerait pas d’exiger”.

⁹ IN 2010 is dit boek [opnieuw verschenen](#), voorzien van een Nederlandse vertaling van J. Kruis en annotaties WA van Ham

Er is dus een conseiller naar het kamp van Löwendahl gezonden, hierop had deze regeerende hertog als bondgenoot van den Franschen koning alle recht. Blijft dus na te gaan, wie deze conseiller was.

Op het Markiezenhof woont in die dagen de heer Laurentius Adan, conseiller, maitre des comptes et intendant.

Het is nu duidelijk, hoe de heer van Haren, als gedeputeerde te velde te Bergen op Zoom aankomend, zijn intrek neemt in de vertrekken, die Adan heeft bewoond.

Het is thans ook duidelijk wie de persoon is, die den Franschen ingenieur Lefebure inlichtte, deze *“particulier, qui avait tenu un certain rang dans la ville et qui en était sorti quelques jours auparavant”*, de man, die zoo goed op de hoogte was van de vestingwerken, dat Lefebure zegt : *“La manière dont il me détailla toutes les différentes parties de la fortification de cette place, eut été capable de me persuader, qu’il i’aurait construite lui-même”*.

Kon deze man in die dagen vrij de vesting in en uit loopen? Dit was niet zoo heel gemakkelijk, maar als intendant van den markies, kon hij zich buiten de stad bewegen zonder argwaan te verwekken. Hij vestigt zich dan ook op zijn buiten te Halsteren, waar hij als persoon van aanzien gemakkelijk met de officieren in aanraking kan komen en zich van de plannen op de hoogte stellen.

Maar ongemerkt blijft zijn gedrag niet, zooals uit enkele zaken blijkt. Door een toeval zijn de brieven van twee personen bewaard gebleven, nl. van den postmeester Lejeune, geschreven aan diens vrouw, die in veiligheid was gebracht in Zeeland, en van den predikant Folkers, wiens gezin naar Holland was gevlucht.

18 Juli schrijft de postmeester aan zijn vrouw: *“Het is hier geen mysterie meer, dat Adan in de armée der Franschen is”* .

13 Augustus antwoordt zijn vrouw uit Vlissingen : “Daar loopen hier geruchten, dat Adan zich in het leger ophoudt, en zelve in de stad is geweest, incognito, maar dat hij zijn neef daartoe kan gebruiken komt mij waarschijnlijker voor, en dat is een zekere waarheid, dat die dikwijls in en uit de stad gaat en indien men hem op suspicie van spion wilde aanhouden, daar was kans genoeg toe ...” (Hier is mevrouw Lejeune onjuist, als zij spreekt van zijn neef. Te Bergen was J. de Neef Directeur van de gebouwen van den markies, hij was de man, die den intendant bij afwezigheid verving en dan de stukken teekende.)

De andere briefschrijver, de predikant Folkers is een zeer voorzichtig man, hij spreekt in zijn brieven slechts van N.N. Pas jaren later, als hij zijn brieven uitgeeft, erkent hij, daarmede Adan bedoeld te hebben.

20 Juli schrijft Folkers, dat N.N. op zijn buitenverblijf te Halsteren is gaan wonen, blijkbaar vertrouwt men dit heengaan niet, want een week later schrijft Folkers, dat men Adan gelast heeft, weder in de stad te gaan wonen, en dat deze thans woont op Beckaf bij den scheepstimmerman La Rosch.

Als ten slotte de stad veroverd is, zijn alle invloedrijke personen uit de vesting gevlucht, er is geen stadsbestuur meer en Folkers, wiens kleeren en huisraad gestolen zijn, wiens woonkamer thans als paardenstal dienst doet, waagt zich op het Markiezenhof, waar hij smeekt hem een pas naar Holland te willen geven.

Tot zijn verbazing vindt hij daar Adan, uitgedost als een prins, als gelijke tusschen de hoogste Fransche officieren.

Deze Adan neemt onmiddellijk in overleg niet den Franschen bevelhebber het bestuur der stad op zich en geeft het volgende stuk uit:

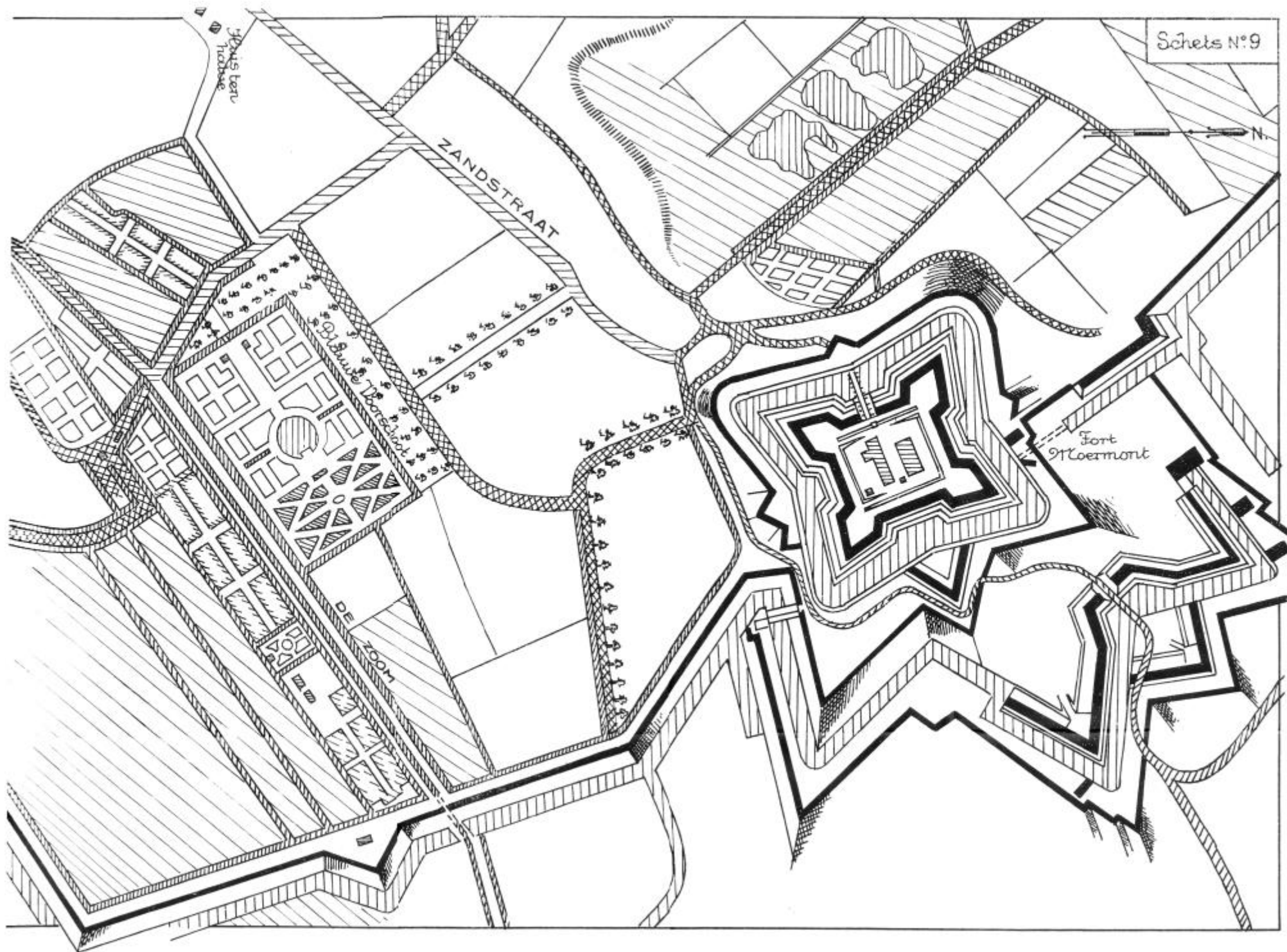
Wij ondergeteekende Raedt Intendant van de stad en Maquisaet van Bergen op Zoom, specialijck geautoriseert door Sijne

Keurvorstelijke Doorluchtigheid van de Paltz als Heer en Marquis van Bergen op Zoom, om sijne goederen te administreeren ende sijne gerechtigheden waer te nemen, ende gaede te slaen. Alsoo op den 16^{en} September laastleeden door het innemen stormenderhanden van dese stadt door de troupes van Sijne Majesteijt den Koning van Vranckrijck de Heeren van de Magistraet, secretaris, griffier, notaris van alle andere publique personen hebben sig geretireert ende de voorschr. stadt verlaten ende geabandonneert,".

Daarom benoemt hij Mr. Jacobus Joannis Bracco tot secretaris der stadt.

Hoe ver het geven van inlichtingen door dezen conseiller van den markies is gegaan, zal nooit meer kunnen worden nagegaan, tenzij de archieven van het Fransche Departement van Oorlog daarover iets bevatten ¹⁰), maar wel blijkt overtuigend uit de feiten, dat hij een ruim gebruik heeft gemaakt van de opdracht, hem door den markies gegeven.

¹⁰ Anno 2018 ontbreekt deze informatie nog; niet bekend is of hier ooit nog onderzoek naar is gedaan.

De teruggave van het Markiezaat

Na de vrede van Aken wordt te Brussel de vergadering gehouden voor de teruggaaf van de landen, die door Frankrijk bezet zijn.

De commissarissen van den Franschen koning zijn de graaf de Chayla en de Heer de Sechelles, van de zijde van Holland de Baron van Burmania, terwijl de markies van Bergen op Zoom een extra-gezantschap heeft gezonden, bestaande uit den luitenant Kolonel de la Roche en den raadsheer L. Adan.

Deze beide heeren hebben een speciale opdracht.

Uit het voorgaande is gebleken, hoe in Bergen op Zoom evenals in de geheele Nederlanden de macht der kleine heeren geleidelijk is overgegaan op de landsregeering en op de regeering der steden. De Staat heeft placcaten, reglementen en ordonnantiën uitgegeven, in de loop van twee eeuwen heeft zich een centraal gezag gevormd dat regelend en wetgevend optreedt, dat de belastingen aan zich heeft getrokken, zegelrecht heeft vastgesteld, enz.

In de loop der tijden hebben de markies en zijn voorgeslacht zich veel rechten zien ontglippen, terwijl alle vertoogen daartegen niets hebben opgeleverd.

Maar nu vermeent de markies, dat zijn kansen gunstig staan. In de laatste erfopvolgingsoorlog is de markies de bondgenoot van den Franschen koning geweest in diens strijd tegen de republiek en nu moet de koning hem helpen.

18 November 1748 leveren de luitenant kolonel de la Roche en de raadsheer Adan een memorie in, die verkort op het volgende neerkomt:

“Het markiezaat is ontstaan uit het vrije en onafhankelijke leen Strijen, dat slechts één verplichting had, namelijk de leenhulde aan den Hertog van Brabant. De markies moet dus hebben alle koninklijke en heerschappelijke rechten, vrijheden en voorrechten, zelfs met alle teekenen van opperheerschappij, waarop de Hertogen nooit aanmerking hebben gemaakt, die zij integendeel steeds opnieuw bevestigd hebben.

Daarna hebben de Nederlandsch wingewesten beslag gelegd op het markiezaat. In de oorlogstijd is veel aan de macht der markiezen onttrokken. Bij de Vrede van Munster is de markies weder in de oude rechten getreden. De Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden mochten toen geen zwaarder eischen stellen dan de hertogen van Brabant indertijd gedaan hadden, zij hadden het krijgsvolk weer moeten terugtrekken uit de stad, zij hadden geen belastingen meer mogen heffen, enz.

Na hernieuwde verbeurdverklaring heeft de markies na de vredes van Nijmegen en Rijswijk nogmaals de oude rechten teruggekregen. In weerwil daarvan zijn troepen en belastingen gebleven. Men heeft zelfs vestingwerken gebouwd op de particuliere terreinen van den markies zonder daarvoor eenige schadevergoeding te geven. Deze vestingwerken hebben de wapenen van Zijn Allerchristelijkste Majesteit tot zich getrokken. Thans is 18 October 1748 de Vrede van Aken gesloten en wederom zal de markies in de oude rechten worden hersteld. Doch thans eischt de markies, dat het gebied hem zal worden teruggegeven als een vrij en onafhankelijk land, met herroeping van alle placcaten, ordonnantiën, reglementen, enz., die te zijnen nadeele zijn gemaakt. Bovendien eischt hij voor zijn persoon een vergoeding van 475.000 gulden voor schade geleden aan zijn particuliere bezittingen en twee millioen voor stad en markiezaat.”

De commissarissen van den koning van Frankrijk overhandigen dit stuk twee dagen later aan Baron Burmania. Zij voegen eraan toe, dat zij vragen herstel van de rechten, waarvan de markies is beroofd geweest.

De koning zou met groot genoegen zien, dat aan de billijke eischen van den markies werd voldaan, ALVORENS de stad weder zal worden teruggegeven.

7 December is bestemd voor de teruggaaf van de stad, maar de heeren de la Roche en Adan hebben nog niets gehoord van de Staten Generaal.

6 December leveren zij daarom bij wijze van protest opnieuw hun memorie in, die doorgezonden wordt aan Burmania.

Vermoedelijk heeft de koning van Frankrijk genoeg van het langer nutteloos onderhouden van troepen in Bergen op Zoom en omgeving en komt de eisch van zijn kleine bondgenoot hem zeer ongelegen. Ten minste op 7 December wordt Bergen op Zoom teruggegeven zonder dat enig antwoord van de Staten Generaal is ontvangen.

De commissarissen van den koning houden een slag om de arm, zij zeggen thans, dat zij opnieuw bevelen van den koning hebben gekregen, de koning wenscht dat de stappen, die hij voor den markies gedaan heeft, het succes mogen hebben, dat een zoo rechtvaardige zaak verdient, **vóór dat** Hollandsch Vlaanderen weer zal worden teruggegeven.

17 December antwoordt Burmania, dat de stadhouder hem belast heeft, aan de Heeren te doen weten, dat de Staten Generaal alle bedenkelijke (= denkbare) inschikkelijkheid zullen hebben voor hetgeen hun onder het oog is gebracht, door Zijn Allerchristelijkste

Majesteit, in alle zaken, welke zullen bevonden worden gegrond te zijn op billijkheid en rechtvaardigheid.

Vriendelijk voegt Burmania er verder aan toe : “Je suis d’ailleurs Messieurs bien aise de vous prévenir, que n’étant envoyé ici que pour l’affaire de l’évacuation par le Prince d’Orange, dans sa qualité de Capitaine Général, les matières politiques ne sont pas de mon ressort”. 3 Januari 1749 geven de Staten Generaal eindelijk antwoord. Het komt zeer verkort hierop neer.

“De markies zegt, dat zijn bezit afstamt van de heerlijkheid Strijen, en beroept zich op de daaruit voortvloeiende rechten.

Deze stellingen zouden een nauwkeurig onderzoek van de historie der middeleeuwen en van de oude charters van het markiezaat vereischen.

De Hoog Mogenden weten niet welke stukken men daarvoor in handen zou moeten hebben, men kan die studie van haar dan ook niet vergen. Bovendien zou dit veel tijd kosten, hetgeen door anderen zou kunnen worden uitgelegd, dat dit stilzwijgen was het gevolg van verlegenheid met het antwoord. De Staten Generaal beschouwen een dergelijk onderzoek trouwens als een questie van speculatie, die niets ter zake doet, het komt slechts aan op de rechten, die bij plechtige tractaten sedert de oprichting der republiek aan haar zijn toegekend.

Nu zegt art. 3 van het tractaat van de vrede van Munster, dat het markiezaat (en vele andere landen eveneens in dat stuk genoemd) zouden blijven aan Haar Hoog Mogenden in alle dezelfde rechten en deelen van Souverainiteit en superioriteit niet uitgezonderd, precies zooals dit voor de Vereenigde Provinciën was bepaald.

Deze uitdrukkingen zijn zoo duidelijk als men ze maar kan bedenken om aan te toonen, dat de Staten Generaal niet alleen hebben de

souvereiniteit, maar een soevereiniteit even volledig als over de andere provinciën, die de Unie samenstellen. Dit is de toestand na de vrede van Munster, een toestand, die hersteld werd bij de vredes van Nijmegen en Rijswijk. Daar de vrede van Aken de oude toestand na deze oorlog opnieuw herstelt, wordt de soevereiniteit van de Staten daarmede opnieuw vastgesteld. Mocht de markies vermeenen verder in zijn rechten verkort te zijn, dan willen de Staten niets liever dan daarvan kennis te nemen, niets gaat hun meer ter harte, dan ieder in zijn rechten en bezittingen te mainteneeren, het zal de Staten een bijzonder genoeg zijn, den markies alle satisfactie te geven, die een onpartijdige justitie hem verschuldigd moge zijn. De Staten vertrouwen dat de koning van Frankrijk met dit generaal antwoord genoeg zal nemen, gezien zijn équiteit en moderatie.

De markies laat het er niet bij, hij schrijft een nieuwe memorie. Wel is waar heeft de koning van Spanje bij het verdrag van Munster zijn rechten als Hertog van Brabant over het markiezaat van Bergen op Zoom overgedragen op de Staten Generaal, maar hij kon niet meer overdragen dan hij bezat, namelijk het recht om leenhulde te eischen, verder was de markies OOK van den Hertog van Brabant onafhankelijk, en deze zelfstandigheid vraagt de markies thans ook terug.

Hij vleit zich dat de Staten de noodige bevelen zullen geven tot herstel van zijn ongelijk en betaling van de kosten, veroorzaakt door het beleg. Afgezien van de beslissing, die de Staten zullen nemen, zal de markies de Staten steeds als een goed vriend beschouwen, zooals hij ook hoopt dat de Staten ten opzichte van hem zullen doen.

De Staten hebben het blijkbaar niet noodig geoordeeld verder op deze memorie te antwoorden en de koning van Frankrijk had reeds lang genoeg genomen met het eerste schrijven van de Hoog Mogende Heeren.

Het is de laatste, volledig mislukte poging van den Hertog geweest om terug te krijgen de onbeperkte macht van de Heeren van Bergen uit de dagen van Jan met de lippen.

Bronnen

- EGGERS Journal du siège de Bergen op Zoom en 1747. Rédigé par un Lieutenant Colonel Ingénieur volontaire de l'armée des assiégés.
- FAURE Histoire abrégée de la ville de Bergen op Zoom, depuis son origine jusqu'à nos jours. Avec une idée du fameux siège de 1747 et de ses suites funestes.
- FOLKERS Dagverhaal van het beleg van Bergen op Zoom in 1747. Ned. Jaarboeken. Juli-Sept. 1747.
- BOSSCHA Nederlands heldendaden te land.
- Historisch dagverhaal van het belegeren en innemen der stad Bergen op Zoom.
- JANSSEN Kort en beknopt verhaal van 't gepasseerde ten tijde van de overrompeling der stad Bergen op Zoom op den 16 September 1747.
- C. A. VAN SIJPESTEIJN Het beleg en de overrompeling van Bergen op Zoom in 1747. (Vereen. tot beoef. van krijgswetensch. 1887- 1888.)
- LEFÉBURE L'art d'attaquer et de défendre les places.
- NAVORSCHER Nederl. historische brieven van 1747.
- VON SCHLOZER Ganz authentische Abschrift eines Briefwechsels zwischen den Marschall Graf von Sachsen und von Löwendahl bei der Belagerung von Bergen op Zoom.
- NAVORSCHER De memorie van Baron van Cronström over de verdediging van Bergen op Zoom in 1747.
- Gemeentearchief Bergen op Zoom.
- Diverse stukken.
- Bibliotheek Koninklijke Militaire Academie.
- Kaarten met de eerste vestingplannen van Bergen op Zoom vervaardigd door Coehoorn.

Departement van Defensie. Archief Ve Afd. Plans van vestingen.

Atlas van Staatsbrabant Litt. B. N° 254.

Plans van vestingen. Litt. B. N° 52.

Plans van vestingen. Litt. B. N° 64a.

Plans van vestingen. Litt. B. N° 62.

Plans van vestingen. Litt. B. N° 20.

Memorien. Litt. B. N° 6.

Memorien. Litt. B. N° 7.

Memorien. Litt. B. N° 17.

Memorien. Litt. B. N° 26.

Memorien. Litt. B. N° 262.

Memorien. Litt. B. N° 305.

Biografie Th. A. Boeree ¹¹⁾

BOEREE, Theodoor Alexander (1879-1968)

Beroepsofficier en krijgsgeschiedkundige (Wageningen 14-10-1879 - Hilversum 31-7-1968). Zoon van Hendrik Boeree, opzichter bij Rijkswaterstaat, en Maria Westendorp. Gehuwd op 7-9-1915 met Maria Anna de Goeje, die uit een eerder huwelijk 1 zoon meebracht.

Boeree trad na het behalen van zijn HBS-diploma in 1898 te Kampen vrijwillig in dienst als vaandrig-titulair bij het 7e Regiment Infanterie. Een jaar later besloot hij beroepsofficier te worden. Zijn opleiding aan de Koninklijke Militaire Academie (KMA) te Breda voltooide hij in 1902, waarna hij werd benoemd tot 2e luitenant bij het 3e Regiment Vestingartillerie te Gorinchem. Als 1e luitenant werd hij in 1907 overgeplaatst naar het 2e Regiment Vestingartillerie te 's-Gravenhage. Van 1913 tot 1923 was hij in een staffunctie toegevoegd aan de Directeur van het Remontewezen, eveneens te 's-Gravenhage.

Breda

Na tien jaar - hij was inmiddels, sinds 1916, bevorderd tot kapitein - werd Boerees standplaats weer Breda, eerst bij het 3e Regiment Veldartillerie, daarna bij de Staf van de IIIe Artilleriebrigade. Inmiddels in 1927 tot majoor bevorderd fungeerde hij van 1929 tot 1931 als

¹¹⁾ Ongewijzigd overgenomen van bron: [Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis](#)

hoofdinstructeur bij het Korps Pontoniers en Torpedisten te Dordrecht en daarna bij het 3e Regiment Veldartillerie te Breda.

Bergen op Zoom

In 1932 kreeg Boeree als luitenant-kolonel het bevel over het 7e Regiment Veldartillerie te Bergen op Zoom en werd hij tevens garnizoenscommandant. Dat bleef hij tot zijn pensionering in 1937. Als reserve-luitenant-kolonel kwam hij in augustus 1939, tijdens de mobilisatie, nog eenmaal onder de wapenen (bij de Staf van de IIIe Divisie te Assen), maar al in december 1939 werd hem op zijn verzoek eervol ontslag uit de dienst verleend.

Boeree was militair in hart en nieren, maar of het officiersbestaan hem de voldoening heeft gegeven die hij er ooit van moet hebben verwacht, staat te bezien. Als geheelonthouder en niet-roker vond hij weinig genoegen in het gangbare gezelligheidsleven. Bovendien maakte hij zich ernstig bezorgd over de volstrekt verouderde uitrusting en bewapening van de Nederlandse krijgsmacht in de jaren '20 en '30. Zijn streven naar modernisering van de instructie door middel van film (waartoe hij in 1930 studiereizen naar Berlijn en Parijs maakte) werd nauwelijks gewaardeerd; twee voor die tijd zeer geavanceerde militaire bioscopen, in Breda en Utrecht, werden maar zelden gebruikt. Belangstelling voor geschiedenis had Boeree altijd gehad. Het militaire leven tussen de wereldoorlogen liet hem ruim de tijd om zich aan deze liefhebberij te wijden. In Den Haag bracht hij soms hele dagen op het Algemeen Rijksarchief door. Ook in Brabant vond hij weldra de weg naar de archieven. In Breda, maar vooral in Bergen op Zoom, verdiepte hij zich grondig in de plaatselijke en regionale historie. Zelfs kreeg hij van de Commandant Veldleger opdracht een geschiedenis te schrijven van de vesting Bergen Op Zoom. Dat resulteerde in een aantal vlotte artikelen in streek- en heemkundige bladen. Bij zijn naspeuringen

stuitte hij op twee gebroeders Backx, 16e-eeuwse ruiteraanvoerders uit een in Bergen op Zoom belangrijk geslacht. Nazaten vroegen hem zijn bevindingen vast te leggen in een soort familiechroniek. Deze verscheen pas in 1943, in een niet voor de handel bestemde uitgave: *De kroniek van het geslacht Backx*.

Slag bij Arnhem, Market Garden

Het bekendst is Boeree geworden door zijn uiterst minutieus onderzoek inzake de Britse nederlaag bij Arnhem in september 1944. De vraag rijst of hij zich voor dit onderwerp ook zo zou hebben geïnteresseerd als hij na zijn pensionering niet was gaan wonen in Ede, dat zo dicht aan de rand van het strijdgebied zou komen te liggen. Hij was daar betrokken bij het ondergronds verzet (OD), aan het eind van de oorlog als plaatselijk commandant van de Binnenlandsche Strijdkrachten. Na de verloren slag kwam hij in contact met Britse militairen die op de noordelijke Rijnsoever uit handen van de Duitsers waren gebleven en zich schuilhielden. Zo had hij in november 1944 korte tijd de ondergedoken brigade-generaal John W. Hackett in huis, met wie hij lange gesprekken voerde over de toedracht van het echec. Ook na de oorlog bleef hij met Hackett, en met vele andere Britse en Amerikaanse officieren, corresponderen. Aan Boeree komt vooral de lof toe dat hij als eerste de Duitse kant van de Slag om Arnhem heeft onderzocht. Door bemiddeling van geallieerde autoriteiten, met wie hij levendige contacten onderhield, was hij in staat gesteld vragen voor te leggen aan krijgsgevangen Duitse commandanten; de antwoorden leverden onschatbaar belangrijke informatie op. Wat Boeree vooral intrigeerde, was de vraag of - zoals hardnekkig werd beweerd - de aanwezigheid van SS-pantsertroepen in de omgeving van Arnhem het gevolg kon zijn geweest van verraad door de Nederlandse dubbelspion Christiaan Lindemans, alias 'King Kong'. Boeree kwam tot de slotsom

dat Lindemans de Duitsers wel heeft ingelicht over de ophanden zijnde geallieerde operatie 'Market Garden', maar dat dit verraad geen effect heeft gesorteerd, doordat de Duitsers Lindemans' mededelingen niet serieus namen. In diverse artikelen (o.a. in *Ons Leger*) legde Boeree een en ander vast, maar tot een samenvattende publikatie kwam het pas nadat hij zijn massale hoeveelheid typoscripten en aantekeningen in handen had gegeven van de journalist C. Bauer, wiens boek *25e slag bij Arnhem. De mythe van het verraad weerlegd* in 1963 verscheen en een groot succes werd. Het was voor Boeree, die enige malen vergeefs had geprobeerd zijn werk in Engeland uitgegeven te krijgen, een grote voldoening dat zijn coproductie met Bauer in 1966 in een Engelse en in 1967 in een Amerikaanse editie verscheen.

Al zijn er sindsdien nog wel belangrijke nieuwe gegevens over de Slag om Arnhem gevonden en was in 't bijzonder over de verraadkwestie het laatste woord zeker niet gezegd, toch is het uitgesloten over deze onderwerpen iets zinnigs te schrijven zonder kennis te nemen van Boerees onderzoeksresultaten en het boek van Bauer.

Van groot belang is verder de uitgebreide documentatie die Boeree heeft aangelegd betreffende het verzet in Gelderland, in het bijzonder op de Veluwe. Over de bezettingstijd in Ede en omgeving publiceerde hij in 1949 de *Kroniek van Ede*.

Ondanks zijn faam tot buiten de landsgrenzen bleef Boeree zichzelf steeds als amateur-historicus beschouwen. Van de waarde van zijn werk voor na hem komende onderzoekers was hij zich echter terdege bewust. Omdat hij wilde dat zijn verzameling typoscripten en aantekeningen oordeelkundig bewaard zou blijven, droeg hij deze nog bij zijn leven over aan het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie te

Amsterdam, het Gemeentearchief Arnhem en de Sectie Militaire Geschiedenis van de Landmachtstaf te 's-Gravenhage.

Na de dood van zijn echtgenote, in 1963, verhuisde Boeree van Ede naar Hilversum, waar hij op 31 juli 1968 overleed.

Publicaties:

A: Collectie-Boeree (voornamelijk betreffende de Slag om Arnhem) in Gemeentearchief Arnhem. Aantal ms. betreffende de kwestie van het verraad van 'Market Garden' (Christiaan Lindemans, alias 'King Kong') bij Sectie Militaire Geschiedenis van de Landmachtstaf te 's-Gravenhage. Idem betreffende het verzet in Gelderland bij het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie te Amsterdam.

P: Behalve artikelen over Bergen op Zoom in *Sinte Geertruydsbronnen* van 1934, 1935, 1937, 1938 en 1940¹²) en in *De Zoom*. Dagblad van het Zuiden van 1937; *De kroniek van het geslacht Backx (Bax, Bacx, Bakx en Baks) Een episode uit den strijd tegen Spanje* (Wageningen, [1943]);

Slag bij Arnhem (Ede, [1948]); *Kroniek van Ede gedurende de bezettingstijd. Met grepen uit het leven der partisanen* (Ede, [1949]); '„De slag bij Arnhem" en "Het verraad van Lindemans"', in *Ons leger* 39 (1955) 11 (nov.) 17 - 23; 'De dubbelspion Christiaan Lindemans, alias King Kong', *ibidem* (1955) 12 (dec.) 2-9; 'Het mysterie van de Hohenstaufen Divisie in de slag bij Arnhem', *ibidem* 42(1958)6, 7, 9, 10 (juni-juli-sept.-okt.); C. Bauer, *De slag bij Arnhem. De mythe van het verraad weerlegd. Naar gegevens van Th. A. Boeree* (Amsterdam [etc.], 1963); vertalingen: *The Battle of*

¹² Opnieuw gepubliceerd als:

Grepen uit de geschiedenis van Bergen op Zoom, Het beleg van Bergen op Zoom in 1747, Het beleg van Bergen op Zoom in 1588.

Arnhem. The betrayal myth refuted. On information supplied by Lieutenant-Colonel Theodoor A. Boeree (Londen, 1966. New York, 1967) (recensie van o.a. P.R.A. van Iddekinge, 'Analyse van de Slag om Arnhem. Een afrekening met het King Kong-verhaal', in *Vrij Nederland*, 9-11-1963).

L: P.R.A. van Iddekinge, 'Portret van overste b.d. Th.A. Boeree. (Slag-)vaardig tuinier in de hof der historie', in *Arnhemse Courant*, 16-9-1964 n.a.v. herdenking Slag om Arnhem; *Aan Theodoor Alexander Boeree. Een "libellus" amicorum* [Door L. de Jong et al.] (Zutphen, 1967); W.H. Tiemens, *Facetten van de Slag om Arnhem* (Weesp, 1984); artikelenreeks in *Haarlems Dagblad* van A. Maandag en J. de Roos (jan./ febr. 1986).

I: *Aan Theodoor Alexander Boeree. Een "libellus" amicorum* [Door L. de Jong et al.] (Zutphen, 1967). Afbeelding tegenover titelblad.

P.R.A. van Iddekinge

Oorspronkelijke versie opgenomen in: [*Biografisch Woordenboek van Nederland 3*](#) (Den Haag 1989)

Laatst gewijzigd op 12-11-2013